

SREČEN
BOŽIČ!

ISTRA

SRETAN
BOŽIČ!

GLASILO SAVEZA JUGOSLOVENSKIH EMIGRANATA IZ JULIJSKE KRAJINE

NAŠE NADE

Jedna godina je pri kraju — sa svojim Božićem. Ovogodišnji Božić nije za nas samo sentimentalno vraćanje u nezaboravljene domaće štimunge, nije samo obnavljanje uspomena na domaće ognjište i na sve ono što čini mistiku božićnog raspoloženja u krugu doma i svojih. Čeznja beskućnika za domom, pojačana božićnim momentom ovoga puta pod utiskom je velikih događaja, koji nas interesuju i koji mogu biti od sudbonosnog značenja za naš narod i za našu emigraciju.

Afrički rat, koji posljednje pola godine drži u napetosti čitav svijet, ne samo svojom tragičnošću, nego i neposrednim uplivom na čitav red u Evropi, duboko je zadržao u naš problem i izazvao ne samo velike nade, koje ne bi imale osnove, nego i pomicanje čitave naše stvari jednom skorom rješenju.

Mi s najvećim uzbuđenjem mislimo na sve one ljude, koji umiru u službi jednog ludog imperijalizma u abesinskim planinama, a pogotovo nam ovoga Božića misao svraća onim Slavenima, Istranima, Kraševcima i Goričanima, koji padaju od kuršuma Abesinaca u prsa i od kuršuma dobivenih u ledja, od onih, koji ih gone na klaonicu. Oni su velike, strašne žrtve jednog pothvata, kojem po svojoj nerazumnosti nema ravna u historiji, oni su najinfamija stranica u historiji toga rata. Možemo da zamislimo, da i stotine hiljada Talijana pod šljemovima u Africi ne znaju zašto se bore, ali njihova je duševna patnja kod toga manja, nego što je duševno raspinjanje naših ljudi.

Sjećajući se njih sa svim pijetatom i svrativši pogled na taj rat, promotrivši situaciju sa svih strana, naročito u svijetlu onoga, što se ovih posljednjih dana dogodilo u visokoj diplomaciji, možemo zaključiti, da će i Italija i naša zemlja drugi Božić dočekati u mnogo promijenjenim prilikama. Ne vjerujemo, da će se stvari razviti u pravcu jednog evropskog rata, držimo da su snage mira i konstruktivnosti jače od onih, koje vode općem ratu. Vidimo, da su strahote afričkog rata potresle duše evropskih masa, koje bi imale da ratuju. Vjerujemo međutim, da će afrički rat svršiti onako kako žele svi pravedni ljudi, svi oni, koji mrze nasilje i uzurpaciju.

Samo ratište, ono što se zbiva u Tigreji i Ogadenu, pokazuje znakove slo-ma napadača. Sve je manje vojnih stručnjaka na svijetu, koji vjeruju, da se modernom tehnikom može svladati abesinske planine i abesinsko srce. Upravo pred Božić abesinska ofenzivna akcija na sjevernom frontu postizava uspjehe, koji zadivljuju. To u vezi s propašću onih planova, stvorenih u Parizu, da se raskomada Abesinija, i u vezi s velikom uzbuđenom u svijetu protiv takvih namjera, što izaziva ljuljanje dviju vlada — pretstavlja najbolje znakove u razvoju situacije. Napadač je osuđen. On se ne može spasiti ničim više. Godina 1936 znači krizu i nestajanje fašizma. Siječe se najteži evropski čvor u — Africi. I malo je važno da li će petrolejske sankcije biti određene ili ne.

S ovakvim perspektivama ulazimo u Božić i Novu godinu, s velikim nadama i iščekivanjima, koja su po prvi put zasnovana na događajima historijskog, sveopćeg značenja, na događajima dubokih posljedica u svakom pogledu. Na jednom dijelu Evrope u teškoj se konvulziji radja nova pravda. U Africi se lije krv, ali možda je to bilo potrebno, možda je usud tako odredio, da u Africi padnu hiljade crnih ljudi i hiljade bijelih u borbi s njima, da bi 45 milijuna Evropejaca doživjelo oslobodjenje.

Tako se vezuje od 1935 godine naša historija sa žrtvom crnih Abesinaca i možda je u tome ne samo simbol, nego i sadržaj jedne više ideje, koja nas mora od sada voditi. — (im)

IVAN MATETIĆ-ROJNGOV:

KAKO DA SAČUVAMO NAŠ MUZIČKI FOLKLOR

ROŽNICA

Na svakom samlju, na svakom piru nikad su katalo.
Od bogzna koga vika su tako tarankale po cija dan. Sviraci nisu znali miru.
Vajk su naši dani teški bili, prazni žepi, žuljavi dani, mučan nam je bio kruh naš svakidani, ko ga je bilo. Ko ne smo postili.
Kašu su jili naši stari i brmeč su brstili, starice ova predavali, da kupe malo soli, ma ki bi od nas unako — kako su oni umili — zakanta:
»Rodila loza grozda dva.
Velike sople svire već milijare lit, kroza nje govore glasi naših starih od davne davnine, kragod se krenemo, oni grodu s nami, glasi crlene zemlje i krasa, glasi domovine.

Mate Balota.

Kamo sreće da imamo u pojedinim našim krajevima bar po jednog inteligenta kova Mateta Balote. Onda nam jamačno ne bi još trebalo pisati članaka pod gornjim naslovom. Tradicija bi se tada sama od sebe držala i održala do »bogzna kega vika« i naše bi roženice (sople) bezbrižno uživale privilegij glasovitih škotskih gajda, koje u Engleskoj briljiraju i na najvećim kraljevskim svečanostima. Takovih pak inteligentata ima u nas vrlo malo ili bolje da kažemo, bilo bi ih, ali nisu nikako organizirani po ovoj važnoj stvari.

Da je naš muzički folklor u naglom opadanju po Kastavštini, Gromišćini, na otoku Krku — o Istri da i ne govorimo — to znadu i oni, koji se bave »pametnijim« stvarima od ovih »muzikantskih«. Ne znadu pak — nažalost — da time gubimo i za sebe i za općenitu muzičku kulturu jednu od najredjih i najzanimivijih muzika, što ih je svijet upoce ikada i igdje imao. (Danas živi takova muzika jedino na jednom od otoka iznad Engleske).

Ne znadu oni da time gubimo sebe i dušu svoju, poprimajući polako ali sigurno tuđu fizionomiju, ispod čije se maske guši i rođena sestra te muzike — čakavština. Ne znadu oni sa kolikim i kakvim interesom pristupaju toj muzici i našim strani muzičari. Pogotovo strani sa zapada, čija se je muzika iscrpila do te mjere, da moraju posudjivati od — afričkih i američkih crnaca.... (Da je Igor Stravinski kojim čuđom naišao na naš muzički folklor, po drugi puta bi bio osvojio svijet sa svojom ekstravagantnom instrumentacijom).

Naša je muzika i melosom i ritmikom originalna, jedra i mlada. Mlada kao što smo i mi mlad narod. Nesreća je pak i za nju i za nas, što smo preneglo došli u kontakt sa »višom kulturom« i odbacili svoje iz taštih nekih razloga — radi mode! »Ča će nan te sopeličine« govore danas djevojke već i na otoku Krku. Radije će vam one zaplesati pod »armunikom« i to ne daj Bože narodni koji ples, već one moderne crnačke, da ti sve srce puca od jeda, gledajući kako djeca nemilosrdno gaze po rođenom majčinom mlijeku. Stariji ljudi rezignirano kimaju svojim umornim glavama i misle: tako valjda mora da bude. Dakako da im to nije sasvim indiferentno: voljeli bi naši stariji da im djeca čuvaju starinu, ali šta mogu: djeca hoće novo, a djeci se koješta prasta... Inteligencija povučena je također modernom strujom u to crnačko kolo i — rekbi — uvjereni i ona, da tako mora da bude. Nije tome dugo, što mi je jedan školovani Otočanin kazao ovo:

»Šta se mučiš oko sačuvanja te starine, kad i sam znaš da staro mora da propadne.«

I ja sam toga mišljenja; to je na kraju krajeva i zakon prirode, ali sam isto tako mišljenja, da nam je sveta dužnost uzdržati tu našu dragu starinu bar tako dugo, dok ona ne udje sa svojim markantnim karakteristikama u buduću našu muzičku tvorbu. I tek onda ona nije propala, jer će vječno da živi u našoj rasnoj umjetnoj muzici. (Naš se muzički folklor sve to više javlja na koncertnom podiju i zadivljuje svojom originalnosti i kod kuće i na strani.)

Šta da se dakle radi?

Godinama već propovijedam ovo:

1) Da se dade podstreka narodu valjalo bi prije svega upriličiti u Zagrebu (po mogućnosti i u drugim centrima) monstre priredbu, na kojoj bi se dala revija svega onoga najboljega i najljepšega sa područja naše crkvene i svjetovne muzike. Tu bi imali doći u obzir: otok Krk, Hrv. Primorje, Gromišćina, Kastavština, a u prvome redu, dakako, Istra sa svojim pjevačima i sopcima iz emigracije.

A koja korist od toga, pitat će mnogi nevjerni Tome. Evo jednog primjera, koji govori vrlo jasno. Onomadne sudjelovali su dobrih sopci Fugoš intern. i Trubić ml. na priredbi Istarskog intern. u Malom kazalištu u Zagrebu i kasnije na turneji po južnoj Srbiji. Nakon povratka kući kazao je sin svome ocu Fugošu:

»Čaća, ovamo s timi sopilami!«

A kad sam ja pred pet godina zaklanjao toga istog oca da nauči i sina »sost« na sop — ovako mi je odgovorio: »Gospodine mi koristi govoriti; neće ni čut za sopile«....

2) Iza uspjele revije u Zagrebu (i drugdje) trebala bi da po Primorju zaredaju svake godine natjecanja naših ponajboljih pjevača, sopaca i plesača. Sad u jednom sad u drugom mjestu. (Jedne godine u Krku, druge u Baški, treće u Omišlju, pa u

Dobrinju, Malinskoj, Bribiru, Crikvenici, Novom, Selcima, Sušaku, itd.) Najpodesnija bi za to bila kupališna sezona. Neka i stranci vide, kako mi znamo da cijenimo svoju starinu. A onome inteligentu sa otoka Krka, koji je bio (kao javni funkcioner) zabranio mladima da pjevaju po domaću, jer da bi se stranci razbježali na sve četiri strane svijeta pred onakovim pjevanjem, tome »inteligentu« dovikujem: Neće se stranci razbježati, nego će naprotiv sa interesovanjem slušati tonove jedne drevne tradicije. Što je čovjek kulturniji, to ga više zanima starina! Pretpostavljam da ima među tim strancima pretezan broj kulturnih ljudi; o onim ostalim ne govorim, ali će i oni pribivati stvari sa većim poštovanjem, kad budu uvidjeli, da se ni mi sami ne stidimo svoje starine!

3) Apelirati na naše rodoljubno svećenstvo da i dalje što više tolerira pučko pjevanje u crkvi (mislim na pjevanje bez pratnje orgulja). Bit će to na korist i crkve i vjere; ta poznata je činjenica, da narod voli onu crkvu, gdje može da se do mile volje raspjeva po domaću. (Govorio mi je neki seljak iz sela Krase: »I naš g. plovani bi otil da pride organ va crkvu, ma mi smo mu rekli ovako: »Gospodine, ako pride organ va crkvu, mi ćemo morat mučat; a ako moramo va crkvi mučat, ćemo raje doma ostat...«)

4) Uvesti u naše škole pjevanke, sačinjene na osnovu naših pučkih melodija.

Tako bi se ponovo uspostavio kontakt između onih naših najmlađih i njihovih roditelja. A roditelji (barem na o. Krku) još znadu da pjevaju po starinsku i vole i poštuju tu svoju dragu i milu starinu. Ovo pod 4) bilo bi svakako jedno od najefikasnijih sredstava za održanje našeg muzičkog folklor.

Kod priredbe u Zagrebu (ili u drugom kojem centru) od velike bi važnosti bilo i snimanje na gramofonskim pločama i tonfilm. Kušalo se je ovo sa izvjesne strane već u par navrata, ali je to bilo i suviše površno zamišljeno i k tome natrušnjeno još i trgovačko-kramarskim interesima i sitnim lokalnim patriotizmom. Utješljiva je pak pojava, da se je u zadnje doba po ovoj stvari angažiralo i društvo za promicanje našeg turizma u Primorju. To udruženje moglo bi u najvećoj mjeri da posluži i propagandi za održanje našeg folklor.

Da se sve gore spomenuto provede, trebalo bi da se već jednom dođe do neke organizacije za očuvanje muzičkog folklor Hrvatskog Primorja. Ta bi organizacija (sa centralnim odborom u Zagrebu) morala imati u svakom pojedinom kraju jednoga ili više ljudi, koji bi se intenzivno bavili ovim po našu rasnu muzičku kulturu nadasve važnim problemom.

U Zagrebu, decembra 1935.

BOŽIČNI OBIČAJI U MARČANI

Primili smo ovaj dopis od jednog Marčanca sa sljedećim uvodom: Velepoštovani gosp. uredniče! Čitao sam u našem listu »Istra« i »Antologije Božićnu noć od Mate Balote. Nešto sličnoga kao i u toj pjesmi je i kod nas u Mrčani, pa bi ja kao stari Mrčanac opisao taj naš stari božićni običaj moleći Vas da ga malo pregledate i da ga štampate u božićnoj »Istri«, ako bude za štampu.

Kako po cijeloj Istri su i poli nas u Mrčani u adventu jutrom u pet sati zornice. U famejah di ima 5—6 od njih tri četiri gredu na zornice, a drugi ostanu doma. Uvi ča ostanu doma smelju jednu kvartarolu frmentuna i skuvaju palentu dok oni drugi dođu s mise. Kad oni na vrata, a palenta na supe siron zaribana u škudeli na banku čeka. Svi udri po njoj dok je ne deštrigaju. Onda uzmu sikiru pod ruku, a mršan na cinturin, pa hajd u fašine. To tako gre do Villje Božije, a na Villju Božiju se fašine ne siku.

Na Villju Božiju jutro se dovalja jedan velik cok na ognjište i se pariča malo kalotin i tapari da ni tribe frašku prisikati za oganj ona dva tri dana. Ujutro se popije 2—3 bicerina rakije i prigrizne malo kruha, pa se do večere niš ne ide. Tako se do večere posti i cili dan ništo paričiva. Muški za oganj, a žene ispeku 2—3 peči šeničnih hlbi i kolači, tako da kad dojde pop blagoslivljati hižu već dobije šenični kolač i zvonar ga spravi u bisage. Lug ča se pobere na Božić jutro (i koji je od prvega dana blagoslovljen) se ga spravi u jenu buricu i drži se ga spravljenega dokle nikne prisad, pa se ga s tin lugon posipije da ga buhači ne poidu.

Kada se svi skupe za večeron uzme domaćina jednu kupu iz strihe od peči. U nju vrže malo žeravice i tamnjana ča ga je od popa dobija ujutro, pa gre blagoslivljati po hiži. Najprvo stavi pod postelje da bude u posteljan mir i božji blagoslov, pa se vrne i stavi kupu s žeravicom pod banak di je paričano za večeru. Prije večere počme domaćin moliti »Andjel gospodnji«, a svi za njim. Za večeru je u svakoj hiži paričano najprije slanac i fažo zafrigano s uljen pa posutice zafrigane sa slanin srdelan na ulju i bakalaj, a neki imaju još i cimu broskvu na ulju. Kada je večera gotova domaćin uzme pušku ali pištolu, izajde prid kuću i u znak veselja puca u zrak. Po večer muški bi pošli u oštarije Kižljenu, Benjaminu, Peruhu, Valentinu ali Nandu na briškulu i trešete, a ženske frigažu fritule dokle je doba za na ponoćnicu. Onda ide i mlado i staro u crkvu. Maša kad god počela da počela, ali jušto u 12 ur se je počelo kantati »U se vrime godišta...« Mrčanci nimaju u crkvi ni organa ni harmonija, ali su zato dobri kantaduri. Ne da ih ja falin zato ča san i ja Mrčanac ali to nan moraju pripoznati od Pazina do Premanture, jer di god su se stala dva Mrčanca su zakantala onu svoju:

»Di su kanti tu smo mi
Di se dela tu nas ni...«
Tako i u crkvi kada bi Bepo Djulio svršila pištolu, Mate Pistilićev bi zakanta »introjete«, a po ten bi počea, »U se vrime godišta
Mir se svitu navišta...«
a cila crkva za njim.

Na drugoj strani odgovaraju Belasovi:

»Od prečiste divice
I nebeske kraljice...«
Kad svrši ponoćnica mladići gredu divojčanim, ke nisu sve fritule sfrigale,

pomagati fritule frigati, a kašnje u petoj uri gredu na zornicu. Pokle zornice gre svaki doma na fritule i na rakiju i tako dojde vrime za pojti opet u crkvu. Iz crkve doma na užinu, a pokle u oštariju.

Na Božić pokle večernje su poli Pikutara počele roženice. S roženican su bili dva kakovih je ritko na svitu. To su bili Blažina Pikutar ili Marangun i Siljan Tone Pistilić. To su bili svirači na roženice poznani u svaken gradu i selu od Pazina do Mrle. Pikutar za sviriti, a Pistilić za kantati i svirati na mih i na roženice. Sada ima, kako san štija u »Jadransken kalendaru«, barba Mate Marangun nikaže Mirka ki š njim sviri i kanta. Ja paran da će to biti njegov sin Miro.

Božić pasā, pa dojde Stipanje. Ti dan se gre isto u crkvu, a pokle večernje se okupe koležani. To su četiri para i to dva po dva muška i imaju jenu kralja. Kralj je obučen u sukneni kapot, a na crljenen facolu oko vrata mu visi jedan veliki šenični kolač. Koležani imaju isto jedan facol oko vrata, a obučen su u korete s bisagami na ramenu. S njiman su dva tovara. Jedan koležan ima damljanu u bisagah, a drugi ima prazne, jer dobiju vina i kruha. Užanca je takova da prid svakom hižon di zafijolaju dobiju bukaletu vina i kolač. To se zna — šenični. Na Stipanju fijoalaju do 8 ali 9 ur ako ni zima, pa se razajdu.

Na Ivanje ujutro u 6 uri se skupiju i gredu svi skupa supati, jer je sveti Ivan, pa oni zato ujutro supaju. Iza toga gredu svi k maši. Pokle maše svrše koliko njim još manka za obajti po selu, pak si ono ča su sabrali razdile.

Kada već pišen od tih koležani ču van napisati i pismu ča oni fijoalaju:

Dobar večer (ako je jutro onda »Dobro jutro«) Bog daj, fijo, lipe su rožice rumene.

Našli smo van vrata, fijo, lipe su rožice rumene

Tako Bože zlata, fijo, lipe. (Fijole, lipe su rožice rumene ponavlja se svaki put).

Zlaton okovana,
Srebron zalivana.

Ustan gori gospodar,
Ter pogledaj u svoj dvor.

U dvoru ti šest volova,
Za njima je sinak tvoj.

Prid vratu van zelen bor
Za njim vezan vranac konj,

Na njemu je sinak tvoj,
U ruki mu tičica,

Aj ta tica pojaše,
Novo lito zazvaše.

U moru je brod
Pomoga van vćni Bog,

U moru je galije
Pomogla nas diva Marija

Pomogla nas diva Marija
I k litu na zdravlice... fijo, lipe.

Kada svrše fijoalati već čekaju s darom na vratu, pa ga ponese u ruke kralju, i on se ovako zafali:

»Koliko san ja primija ovaj dar smojma desetimi prsti, tako da bi vas svaka dobra srića«.

Koležani svi skupa odgovore:

»Amen!«, a iza toga:

»Koliko je u oven bukalu kaplji vina,
drugo lito Bog van daj bajt — Amen. Ko-

liko je u oven kolaču zni šenice, drugo lito Bog van daj starič, Amen. Koliko je u

Bansovoj strani jasenja, Bog van daj tu-

stega prasenja, Amen. Koliko je u Mutvo-

ranskoj zidini škrlilo, Bog van daj tustih

junic, Amen.

Tako pasivaju božićni sveci u našoj Mrčani.

Oni put je bilo ovako, a sada ne

znan kako je.

Dovidova za Vazan Mrčanac.

IVO GRAHOR:

PADEL ZA DOMOVINO

(VOJNA ČRTICA)

Kadunčev je eno največjih posestev na Krasu. Pred vojno je bil tudi Kadunčev rod eden največjih v vasi. Pet sinov in troje hčera je zraslo gozdarju, kakor so včasih rekli staremu. In bilo je tudi dela pri hiši za pet junakov, junaških hlapcev, in za troje dekel. »Marljivejših ljudi menda še nisem videl, je dejal Peter Samotnik, stari učitelj iz Slavine, še bolj staremu postojnskem župniku.

»Zakaj pa silijo fantje od hiše v svet? Ali ne bi bilo za vse dovolj kruha? Dva sta že odšla v Ameriko. Da, eden se je vrnil, zato je pa tretji odšel. Peter pa se je zdajle spravil nekako na železnico. Prosim me, naj ga priporočim postaje-načelniku. Ali je tega res treba pri taki hiši? A?«

»Pravim, da tega midva ne moreva predrugačiti. Takale je navada, rekel bi — star običaj, da preide pri nas kmetija vsa na najstarejšega sina. Morda to ni najboljša; pa kdo bi vedel? Stare šege in navade imajo stare vade...« je odvrnil učitelj. »Pustiti jim! Naj gre Peter za vselej k železnici. Jaz bi rekel, da ko je prišel za delavca, bi ga morali, ker je pameten fant, vzeti za trajno, recimo za kmetnika ali za čuvaja. Kaj jaz vem.«

»No, bom pa govoril.«

Župnik in učitelj sta zvrnila še vsak svoj kozarec vipavca in se razšla. Čez dobre dva, tri tedne pa je bil Peter Kadunčev, petindvajsetleten zastaven fant, sprejet pri postaji Prestranek za kmetnika. To je bilo še v letu gospodovem 1897., istega leta, ko se je doma najstarejši Kadunčev oženil in je umrl stari gospodar, gozdar, v miru počivaj in večna luč naj mu sveti.

Mladi gospodar je bil mož 30 let in lepe, močne postave. Rojen gospodar je bil; znal je dobro šteti in pridno delati. S Prestranka je vsako leto sprejemal državne konje in jih redil. Travnikov je pri hiši za deset do petnajst glav goveda, mlak za nalašč kakor za konjerejo. Lehe najboljše zemlje so med Kadunčevim in kmetija uspeva; od leta do leta so pri hiši premožnejši.

»Ni čudo«, pravi učitelj, »za šole Kadunčevi niso izdali denarja. Kar jaz pamtim, so pa vsi pridno delali. Zdavnaj sem vedel, da bo skrben mož, kakor je mladi gospodar, še obilo priženil. Zdej je to ena najboljših kmetij v vsem okraju.«

Kmetija je rasla, gospodarjevi bratje, ki so bili odšli v svet, pa tam niso napredovali. Jože je umrl v Rumuniji, Janez v Ameriki, Frane se je vrnil pa on je bil od nekega malo čuden — priden delavec; imel ne bo nikdar nič in se tudi ni oženil. Edino Peter, ta je bil dobro napredoval pri železnici. Oženil se je s pametno žensko, ki je znala šivati in gospodinjiti. Dva otroka imata. Ako ne bi bilo svetovne vojne, bi si bil Peter že kupil kje kakšno posestvo, ali bi pa ona vzela kje v najem gostilno; ob železnici se včasih dobi kaj v najem, tudi zemljišča so bila do vojne še prav poceni. Med vojno seveda ni bilo več govora o tem. Še bog da se je v mladosti spravil k železnici. Zdej bi moral k vojakom in na fronto. Pravijo, da so padli večina večji in močnejši ljudje. Pa tudi samo to, da bi ga bili vpoklicali, se je zdelo Petru dovolj hudo. Saj je imel že dva otroka, Zorko in Lojzeta, in je skrbel, kam bi ju spravil v šolo. Končno se mu je le posrečilo, da je dal Zorko v zavod v meščansko šolo. Za nakup posestva pa je bilo boljše počakati. Brat, ki je ostal na Kadunčevem kot gospodar, nima otrok. V vojsko ni šel, ker je sam in ker ima v reji vojaške konje. Ampak Franeta so zato vpoklicali. Hvala bogu, da tudi ta ni bil dolgo tam. Gluh je in manjkata mu dva prsta. Seveda se Frane ne bo poročil, saj je že star. Tako vse kaže, da Kadunčev dom ne bo imel več lastnih otrok. Ali je mar res zapisano, da bo rod izumrl? Vsekakor zdej ni več kazalo Petru, da bi si kupoval svoje posestvo. Saj se njegov Lojze morda povrne na stari dom, če bo hotel in če bo pаметen...

Tako je prišlo, da je Lojze Kadunčev dokončal samo dva razreda gimnazije, potem pa je lepe jeseni ostal kar na stričevi kmetiji, »doma«, kakor je rekel Peter. Všeč mu je bilo življenje na kmetiji. Ne da bi bil fant vse premislil, ampak kar tako; stric ga je potreboval na velikem posestvu. Frane je kmalu po vojni umrl. Italijani so ostali v teh krajih in zmerom je bilo več opravka z oblastmi, govoriti je bilo treba italijansko, voditi račune, česar gospodar ni več znal. In Lojze je že spoznal, da je rojen za kmeta.

Oče je bil vesel. S svojo plačo bi bil fanta težko vzdržal do konca v šolah. Odločil se je, da ga ne bo silil. Postaral se je in moral je iti v pokoj. Zadnje leto je še sam obiskal svoj stari dom v Italiji, češ da je samo obiskal fanta. Ostal je pa vendarle v rojstnem kraju še vse poletje in vso jesen ter pomagal pri kmečkem delu. Uveril se je, da bo tako

še najboljša, da Lojze ostane kar na Kadunčevem.

Počasi, previdno je sklenil načeti pri bratu in pri svakinji to kočljivo vprašanje, kajti glavno je bilo zdaj to, ali bo Kadunc, ko se postara, res dal vse prepisati na fanta, na tega nečaka? Ali nima še kakšnih svojih tihih načrtov? Fant se bo tudi postaral, moral bo pomisliti na svoj kruh, na kaj trdnega. Zlahta je res zlahta, ampak na jasnem si mora biti za vsak slučaj.

Fant je jugoslovanski državljani, da veš, je pričel previdno nekega dne razgovor, ko je prišel spet malo pogledat iz Jugoslavije.

»Tako?« se je začudil brat. »Pa saj si rekel, da ga boš pustil pri meni! Ali se nista dogovorila? Zakaj mešaš?«

»Kako? Za tisto sem rekel, da naj se odloči, kakor želite ti in Lojze, ampak on je jugoslovanski državljani, kakor jaz in mati in mi vsi, vsa moja družina.«

»Pozabil sem že, da je tako. Prav za prav pa se nisem zmotil jaz, marveč ti. Zakaj Lojze je menda tudi tukajšnji, italijanski državljani. Tako mi je rekel in kolikor jaz vem, tudi ne more biti drugače. Letos bo moral iti k vojakom.«

»Hm. Naj pa gre tukaj k vojakom. Kakor bo njemu bolj prav.«

»Če gre k vojakom, bo prav, če ne pa ne. Jaz mislim, da bo že tako, da mora služiti tu tudi v vojski, ako naj postane na mojem nekoč gospodar. Drugače ne bo mogel.«

»Ti misliš, da ne bo mogel? Seveda. Pa na to z materjo se nista pomislila. I nu, pa naj se odloči fant sam! Tu ali tam, na dveh krajih ne more iti hkratu k vojakom.«

Na dveh krajih...

Z Lojzetom se Kadunc navadno ni na široko razgovarjal. O njem si je bil že na jasnem, da fant rajši ne bi šel v Jugoslavijo. Če že mora iti v Italijo tudi k vojakom, pa prav. Naj bo. Oče naj ostane v Jugoslaviji, ampak on ne bo mogel več tja.

Tako se je za Lojzeta tisto leto odločilo, da je postal ali prav za prav le ostal italijanski državljani. Prvič je takrat Peter začutil, da ima njegov fant prav. Saj je tako. Res da je imel nekako že več let dvojno domovino, dvojno domovinsko pravico je imel. Treba se je bilo odločiti za eno ali za drugo. V obeh starih Kaduncih pa ni bilo dvoma, kako se bo Lojze odločil. Za njiju oba je bila mogoča samo ena rešitev:

Kadunc mora ostati »doma«, na Kadunčevem!

In tako je bilo.

A zdej se je pričel za Petra Kadunca v Jugoslaviji šele pravi križ. Že drugi ali tretji dan po vrnitvi iz Italije je spet bral v časopisih in na velikih plakatih, da so vpoklicali tudi tukaj njegovega sina k vojakom. Javiti naj bi se šel na vojaški urad dne tega in tega. Ves zaskrbljen je povedal to stvar svoji ženi.

»Saj Lojzeta ni v Jugoslaviji«, se ji je zdelo vse v redu.

»Ni v Jugoslaviji! To je že prav; res da ga ni. Ampak zdej se bo moral vrniti sem, odsluži naj tu, potem pa naj gre spet nazaj, če se mu zdi bolj pametno.«

»Jaz bi rekla, da si delaš samo nepotrebnih skrbi, je odločno odvrnila mati. »Kdo pa ti je rekel, da se mora prijaviti, če ga ni? Ali ga bojo prijel?«

Skoraj smejala se je, ko je to rekla. Ženskam so te stvari kakor nič. Peter Kadunc pa ne more kar preko tega; on, ki dobi vsak mesec od Jugoslavije pokojnino, čuti, da ne bi smel preko tega. Lojze se mora prijaviti na nabor, ali pa bo on sam šel tja, na vojaški urad in stvar kako pojasnil, če bo res treba.

Da, skoraj bi bil spet pozabil. Toda v Ljubljani je takšne stvari težko pozabiti. Peter stoji v mlekarni, kakor že večkrat, ko se slučajno porabi več mleka in mora ponj še v mlekarno. Nekaj ljudi je tu, žensk in študentov. Krepak gospod majhne postave, z rujavimi ostrimi brki, govori glasno, kakor pridigar. Vmes grize klobaso. Prav razvnel se je. Peter postoji in posluša.

Kaj govori gospod? Saj se mu je takoj zdelo. Mož pridiga o Primorcih.

»Taki so; o jale! kriči. »Pravice kot mi, tukajšnji državljani, hočejo imeti pravice! In še kako vsiljivi in glasni so. Ni je pisarne, da njih ni. Po pet, šest jih že sedi skupaj. V vseh strankah imajo prvo besedo, v Mariboru so si ustanovili prve, največje gostilne in trgovine. Primorci gre vse po sreči. Zato pa naj ima tudi dolžnosti, vrag, ne pa da se zabavlja. Tukaj imajo prvo besedo in zabavljajo, državljani so pa v Italiji. To je. Pravice imajo in naj imajo še dolžnosti do države kot mi! Pustijo naj italijansko državljanstvo, ne pa da sedijo kar tu in tam. Ha, kaj mislite, da hočejo ti vrage, te ošlje sprejeti naše državljanstvo?« je končal gospod govoreč mož in si spet nastavil kustom klobaso. Vsa mlekarja je pazno strmela vanj. Da, tako je, se je zdelo, da mu vsi pritrjujejo

»Ne, ne«, se je oglasila stara, debela lastnica mlekarne. »Državljanstvo jim pa ne diši. Res je tako. Ali mislite, da ne bi šlo nam dosti bolje, da ni toliko teh lačnih emigrantov? Saj sama vidim.«

Peter je obstal z odprtimi usti. Sam ni verjel svojim ušesom. Ali je prav slišal? Potem se je spomnil, da je že večkrat poslušal nekaj takih gospodov, torej že vsi to tako mislijo. Šel je ven in se molče prizibal domov. Bil je resnično žalosten. Nekaj tu ni bilo prav. Ali je res bolj pošteno, da se človek odloči, se za vedno poslovi od doma in sprejme drugod državljanstvo — samo zato, ker ljudje tu tako zahtevajo? Pretežno vprašanje je bilo to za Petra in on ga gotovo ne bo rešil, si misli sam pri sebi. Na tihem pa gre le dalje in ta misel ga globoko vznemirja. Najprej je zdej gotovo to, da bo sina treba prijaviti ali odjaviti za nabor.

Smešna zadeva. Peter stoji v vojaškem uradu in drži v roki pismo. V pisnu stoji črno na belem, da je Lojze že italijanski vojak in da zato ne more priti na nabor v Jugoslavijo.

Uradnik prebere pismo in gleda zdej Petra zdej knjigo, kjer ima Lojzeta vpisanega.

»Tako, italijanski vojak je že«, pravi in videti mu je, da ga muči velika zadrega. »Ali mu niste mogli pisati, da mora kot naš državljani služiti tu pri nas tudi kadrovski rok?«

»Prav za prav sem mu povedal, a veste, njemu je bilo, da obdrži ali dobi rajši tam državljanstvo. Bolj pametno bi bilo, no, saj zdej še, ampak če bi recimo moj brat umrl, ki nima otrok, poletaj bi moj sin dobil tam posestvo. Kmetija je vredna svojih dve sto tisočev lir. Zato sem se tudi jaz odločil, da fant ostane tam in tako je pač moral iti tam tudi k vojakom.«

»Veste, kako pravimo temu tukaj? Vaš sin je naš državljani, ker je dobil državljanstvo skupaj s starši. Kot naš državljani je šel torej služiti v tujo, sovražno državo in se bo bojeval za Italijo. Za nas je zdej dezerter in se ne bo mogel nikdar več vrniti v Jugoslavijo.«

»A, tako je? Tako«, ponovi Peter v zadregi osramočen in razmišljen. »Mislim sem, da vam moram sporočiti, zdej pa ne vem, kako, ali sem storil prav.«

»Prav ste storili«, pravi uradnik. »Samo vaš sin ne bo smel zdej več v Jugoslavijo. Za nas je zdej dezerter in ker je stopil v tujo vojaško službo, izgubi zdej tu državljanstvo. Tako je.«

Po teh besedah se uradnik skloni in spolni v katalogu rubriko.

Alojz Kadunc je postal dezerter in se zanj s tem dnem uvede pregon po predpisih vojaškega in državljanskega zakona.

Petru Kaduncu je težko pri srcu. Osramočen je in žalosten, da je njegov sin dezerter. Na tihem sodi, da je storil njegov sin vendarle pametno. Ali naj bi se bil raje odrekel posestva? Kadunčev je zdej najbogatejša kmetija na Krasu. V zadnjih letih se je Lojze naredil. Delaven je, priden. Če bo šlo vse prav, mu Kadunc morda že prej izroči, že pred svojo smrtjo. In če bi se fant rad oženil, ima tudi kam. Kadunčev je treba, unariniti staremu rodu, naj velja, kar hoče. O, zaradi tega si Peter ne bo prav nič več belil glave.

Doma ga žena pesti, da je s svojimi potmi po uradih sam zakrivil to zaradi Lojzetovega državljanstva. Njej se zdi, da bi se ta stvar dala urediti drugače, bolj pametno. In glej! Lepega dne pride Petru Kaduncu v hišo policijski stražnik ter išče dezerterja Lojza Kadunca. Nato dobe starši uradno tiraličo, kjer bereta stara osupla:

»Preganja se Alojzij Kadunc, sin itd.«

Ali je bilo tega treba? Take sramote! Mati je spet huda in muči očeta z novim očitanjem, z neštetiimi možnimi in nemogočimi izgovori, kako bi bil že prej lahko na to mislil, že prej kaj ukrenil in podobno. Njega muči še drugo vprašanje: ali ni morda v nevarnosti tudi sam, recimo, v kakšni odvisnosti od tega je zdej pokojnina? Res je ta pokojnina majhna, neznatna vsota, da se je pred ženo niti več ne drzne omeniti in mora itak loviti delo da vjame kak krajcar. Pa je vendarle nekaj. Ko pride denar, in čeprav pozno proti zadnjemu v mesecu, se Peter vendar oddahne. V teh časih je denar drag denar. Lojzeta pa zdej dolgo ne bo več videl. Naj odsluži vojaščino tam! Če se mu kaj neprilakovanega ne pripeti, bo imel nekoč vso Kadunčev kmetijo — in ta bo ostala v slovenskih rokah, pa naj govore tukaj o tem, kar hočejo.

Težko je uganiti pravo. Mati ne dobi zdej več italijanskega viza in ne more obiskati sina. Prišel je že od vojakov. Močan je in lep fant. Rada bi ga še videla. Saj človek nikdar ne ve. Stara je

že, bolehnata, morda ga ne bo sploh nikoli več videla. Oče pa je bil pred nedavnim časom samo en dan doma, doma, kakor pravi on i kakor so se z njim vsi privadili imenovati Kadunčev hišo, nekoč torej Lojzetovo.

»Kam?«

Abesinska vojska. Mati strmi nekam tja, na tisto stran, kjer je jug, Italija, in kjer mora nekje biti ta Abesinija.

»Lojze bo moral zdej spet k vojakom. Stric pišejo«, pravi Zorka, ki je pravkar prebrala stričevo pismo. Nato molči in upa, da mati njenih besed vsaj ni slišala.

»Oh, beži, beži!« hiti oporekati oče. »Preden bodo ti mladi šli v Abesinijo, bo vse te nove vojne in komedije že davno konec. Prostovoljci bodo morda res odšli tja ali pa še ti ne.«

»Šli, šli, o ja«, bi se najraje oglasila hči, pa se še v pravem hipu znajde. »Ne bo menda, res menda ne bo treba«, odgovori misel.

»Da bi se oče takrat vsaj ne bil mešal v te stvari, oživi mati in v misli ima spet novo rešitev. »Pa bodo naši tudi šli, Slovenci?«

»Ti še najprej, ji razloži mož nepreudarno. »Kdo pa naj gre? Naši so dobri vojniki. Porabili jih bodo za po gorah in za najtežje stvari.«

Odslej je pri Kadunčevih večni nemir. Skrb za sina tare očeta in mater; strah, da izgubi pomočnika muči strica.

Že so se razširile novice o prvih, ki so padli ali bili ranjeni ali zboleli v puščavah in v gorah Abesinije. Lojze je še »doma«. Vsak dan pričakuje poziva. Njegov letnik so že nanovo popisali. Že je bil tu pa tam kdo njegovih let vpoklican. Nekateri od mlajših letnikov so pisali domov iz Abesinije. Mežnarjev je ubit. Zboleli so trije, ki so odšli v Abesinijo prostovoljno kot cestni delavci.

Mati je postala nemirna.

»Vpoklican bo«, je uverjena.

»Ne bo, kje še?« ugotavlja trdno Peter.

»Saj je prej še nekaj starejših letnikov«, dostavlja Zorka.

A čudo! Lojze je odšel. Pred tremi dnevi je bil že v Trstu, ko ni mati še niti vedela, da je šel.

»Zdej imaš tvoje Kadunčev!« sikne možu zvečer, ko pogasi svetiljko.

»Za Pika so tudi govorili že, da je odšel, pa je bil le še tri meseca potem doma«, se potvarja oče in z muko zaspi, prepričan, da je to pot žal vse resnica. Lojze se morda že pelje v Napoli in v Abesinijo.

*

Zima. Sneg, ki je na Krasu snoči zapadel, leži pest na debelo. Pri Kadunčevih mrgoli okrog ognjišča domačih ljudi.

Prišli so iz Čepelj, iz Drage, s Cola, od Postojne in iz Št. Petra.

»Kje si?«

»Ali je res?«

Gospodinja in gospodar sta v »hiši«.

»Ali je res, da so karabinerji prinesli o Lojzetu smrtno pismo?«

»So.«

»Pa, kako, da je umrl? Saj še nista minila dva meseca?«

»Dva meseca«. Mlado dekle sedi v kotu na klopi in se mračno sklanja nad mizo, kjer lupi krompir. »Dva meseca«, ponovi in glas se ji trese, kakor da se ji je utrgala skrivna, pritačevana tožba. Nekateri moške vstopijo v izbo.

V »hiši« sedita molče gospodinja in gospodar. Stara sta že. Prvič opazijo sosede, da sta že osivela.

»Dober večer.«

»Dober večer, soseda.«

»Kako je.«

»Je, je«, ponovi tiho nekdo izmed obeh starih pri mizi.

»Je, je; da bi tako ne bilo.«

»Mrtev?«

»Mrtev«. Kadunc in žena zabujata za nečakom kakor da bi bil njun pravi sin.

Na mizi pred njima leži odprto uradno, italijansko tiskano pismo z vpisanim imenom »Luigi Caduno«, da ga lahko vsi vidijo.

»Morto per la grandezza della Patria.«

ANTE ROJNIĆ:

AKCIJA ZA OSNIVANJE HRVATSKE GIMNAZIJE U PULI

U »Jadranskom kalendaru« za slijedeću, 1936 godinu, u članku Putovi istarskog djaštva, dotaknuli smo se i akcije nedovoljno poznate, za osnivanje privatne hrvatske gimnazije u Puli. Zamisao za osnivanje hrvatske gimnazije i sam početak rada na ostvarenju ovog svakako značajnog pothvata, padaju pod konac 1917 godine. U slijedećoj godini, akcija se nastavlja pojaćanom mjerom, prigrljena od širokih narodnih slojeva i uz njihovu materijalnu pomoć, privodi se pred početak jeseni 1918 kraju.

Ali do samog ostvarenja zamišljenog plana, do otvaranja hrvatske gimnazije u Puli, kako je poznato, nije došlo. Dogodjaji pred sam svršetak rata prekinuli su ovu akciju (mislilo se samo na kratko vrijeme), a sam ishod svjetskog rata, odnosno talijanska okupacija Istre, sasvim ju je onemogućila, kao što je donijela propast i drugim tekovinama našega naroda u Juljskoj Krajini.

Danas nakon toliko godina, koje su unijele mnogo velikih promjena u život Istre, preostaje nam uspomena na to doba, koje i nije vremenski tako daleko, no od koga nas dijele toliki dogodjaji koji su odlučivali našom sudbinom. U to ratno doba, uz mnoge druge zamisli, rodila se i ova o podizanju hrvatske gimnazije u najvećem gradu Istre, zamisao — čije bi ostvarenje (do kojega već i nije bilo tako jako daleko) bilo značilo velik narodni i kulturni dobitak za čitavu Istru.

No iako zamisao osnivanja privatne hrvatske gimnazije u Puli nije uspjelo ostvariti, time što je već bila sasvim blizu ostvarenja, jasno se pokazala naša narodna i kulturna snaga u jedno zamršeno doba, kada prilike za ovakve kulturne pothvate u gradu, kakav je bila Pula, nisu bile nimalo pogodne. To međutim daje posebno obilježje čitavoj stvari, a zasluga onog malenog broja pokretača i širokih narodnih slojeva, koji su akciju bili prigrlili i materijalno je osigurali, nije time nimalo umanjena.

To je valjalo, kao što je učinjeno i u kratkom prikazu u kalendaru, naglasiti i sada, kada želimo malo opširnije prikazati akciju za osnutak hrvatske gimnazije u Puli.

*

Zamisao za otvaranje hrvatske gimnazije u Puli javila se u najužem krugu mladih ljudi u uredništvu »Hrvatskog lista« u Puli. Uredništvo i tiskara »Hrvatskog lista« bila je za čitavo vrijeme svjetskog rata u Šišanskoj ulici 24, u kući vlasnika lista Josipa Krmpotića. Ova kuća ima svoj historijat, i posebno značenje u našem narodnom životu za vrijeme svjetskog rata a i prvih dana svršetka rata, za vrijeme onih nekoliko dana slobode.

Mate Balota u članku: Josip Krmpotić (Istra, br. 8, 1934) ovako karakterizira Krmpotićevu kuću:

— U njegovoj kući je bilo središte našeg nacionalnog pokreta. Tu je bio štab naše revolucije. Tu su dolazili naši pomorski oficiri, podoficiri i mornari (Hrvat, Srbi, Slovenci, Česi, Poljaci) tu je bilo mjesto sastajanja naše inteligencije. Tu su dolazili Dr Škaljer, Dr Vratović, Dr Zuccon, Kaftanić, Ivan Stari, Seražin, Fran Barbalic, Dr Mrakovčić, Dr Klunić; u toj kući u Šišanskoj ulici 24 sastajali su se i naši najagilniji omladinci iz Medulina, Premanture, Ližnjana, Marčane i pomalo iz svih strana Istre. Tu je stvorena ideja o otvaranju hrvatske gimnazije u Puli... Tu su održane sjednice Narodnoga vijeća puljskoga, tu su vijećali i izaslanici zagrebačkog Narodnog vijeća (Vilim Bukšeg, I. M. Čok, Dr. Ante Tresić-Pavičić). Tu su nalazili glavno uporište i prvi jugoslavenski admirali Koch i Podkapelski (ovaj je posljednju noć prije svoje propasti na Viribus-Unitis proveo na konferenciji u toj kući). Tu je izašlo prvo ozbiljno i temeljito statističko djelo Frana Barbalica: Pučke škole u Istri, najbolji i potpuno znanstven dokument o stanju našega naroda u Istri i privilegisanju Nijemaca i Talijana u školstvu prije rata i pored velike naše brojne nadmoćnosti. (Ova je kuća doživljela historijsku sudbinu naših narodnih domova, da bude spaljena od fašista).

A o samom uredništvu i duhu, koji je vladao kod lista, možemo si stvoriti donekle sliku iz ovih nekoliko riječi Josipa Krmpotića (Uspomene tihog stvaratelja i revolucionera, Istra, br. 8, 1934), kojima se sjeća tog vremena.

— Kasniji urednici, kaže na jednom mjestu Krmpotić, odnosno saradnici (prvi je urednik »Hrvatskog lista« bio Fran Barbalic) su bili mladiljuddi, temperamentalniji i orijentisani u revolucionarnom duhu, medju njima Ante Ciliga, moj sin Mario, Mijo Mirković, koji su mi zadavali mnogo brige i velike »nade« da dojdjem pod paragrafe krivičnog postupka. U pogibiji priskoćio je tada na pomoć G. Dr Lovro Škaljer, koji je na sebe preuzeo odgovornost za »Hrvatski list«.

Ideju za osnutak hrvatske gimnazije iznio je prvi Mario Krmpotić. Drugi, medju njima osobito Mijo Mirković, tada »mariner« ne samo da su ideju prihvatili nego su pomagali da se ubrzo od ideje pristupilo praktičnom poslu.

Inicijatori su smatrali da bi podizanje privatne hrvatske gimnazije mnogo pridonijelo jaćanju narodnoga duha u čitavoj južnoj Istri i to bi bila nova afirmacija naše narodnosti. Imali su pred sobom primjer Čeha, koji su također podizali svoje srednje škole privatnom inicijativom i prisilili kasnije državu, stavivši je pred gotov čin, da je te škole preuzela u svoju kompetenciju. Tako je trebalo i u Puli postupati, i u ovim odlučnim vremenima namaknuti sredstva za privatnu hrvatsku gimnaziju, kad ju već nije htjela država podignuti, da ju se kasnije prisili, poslije svršenog čina, da je preuzme u svoje ruke.

Kod svega toga ne smije se zaboraviti, da je Pula u to doba dobro utvrđena ratna luka, najveća u bivšoj mornarici. U njoj osim mornarice, koja se regrutirala u pretežnom dijelu iz slavenskih narodnosti, i radništva koje je bilo zaposleno u ratnom arsenalu, i nije bilo tako reći drugog pućanstva, koje se nalazilo, kao i pućanstvo čitave južne Istre, u evakuaciji sve do proljeća 1918 godine.

Okolnje seosko stanovništvo bilo je također u većini u izbjeglištvu, oni koji su ostali kod kuće ili su bili arsenalni radnici ili su to bile pojedine obitelji, koje su ostale kod kuće uz specijalnu dozvolu vojnih vlasti. Izbjeglički logori bili su u krajevima današnje Čehoslovačke i Austrije.

Sva ova tri faktora: naš i uopće slavenski elemenat u gradu (na prvom mjestu mornari), okolno stanovništvo po selima kao i narod u evakuaciji sudjeluju jednakim elanom u akciji za osnivanje hrvatske gimnazije u Puli.

*

Inicijativa, povedena preko »Hrvatskog lista«, odmah je već iz prvih članaka i apela za pomoć, toplo prihvaćena u redovima čitatelja »Hrvatskog lista«: na selu kod radnika i seljaka, u gradu u redovima mornara i radništva, medju bjeguncima smještenim u raznim mjestima sjevernog dijela Austrije. »Hrvatski list« tvorilo kopću izmedju svijui ovih dijelova našega naroda, vezujući osobito one u izbjeglištvu za rodni kraj, od kojega su bili otrgnuti sada, već treću godinu.

Prvi korak u javnosti učinjen je člankom od 14 decembra 1917. Naslov članka glasio je »Potreba naše srednje škole u Puli«. Od tog momenta, »Hrvatski list« vodi uspješnu propagandu za ovu akciju. Iz njegova pisanja može se detaljno pratiti postepeni razvoj i zamah, koji je zauzela ideja hrvatske gimnazije u Puli, za koju je sam narod pregrnuo da je podigne vlastitim žrtvama. Vidi se, odmah u početku, čvrsta odluka i jasan cilj onih koji su prvi povelj stvar, kao i požrtvovno pristajanje širokih slojeva, kod kojih je ideja hrvatske gimnazije naišla na puno razumjevanje. Valja osobito istaknuti da su upravo najširi slojevi, radništvo, seljaci, mornari, uglavnom mladji svijet, pokazali djelotvornu svijest, i ozbiljno izvršili svoju dužnost. U budućem ostvarenju gimnazije vidjeli su oni važan korak napred u borbi za svoja prirodna i narodna prava. Ideja hrvatske gimnazije imala je u ono odlučno vrijeme čar osobito aktualne narodno-političke ideje.

U već spomenutom prvom članku, koji donosimo u nešto opširnijem izvatku, obrazlaže se potreba hrvatske srednje škole u Puli ovim riječima:

»Zar već, pitat će nas protivnici, koji nam niti pučke škole priznaju, nijesu, zar ste poludjeli da zahtjevate srednju školu, a mi vam ni pučke ne možemo dovoliti. Dosta žalosa činjenica i ako slaba svjedodžba za Vas privilegovani svijete — odgovorit će im svaki naš čovjek, koga je priroda ma samo iskrom razuma nadarila. Jer ako samo konstatiramo puka fakta, da u našoj Puli imadu Nijemci dvije srednje škole, gimnaziju i veliku realku, Talijani samo veliku realku, a samo mi nijedne pučke, a kamo li srednje škole, pomislimo li dalje da je talijanska manjina imala prije rata pet srednjih škola u Istri, mi kao pretežni dio pućanstva imali smo dvije, a neznatna šaćica Nijemaca u Puli također dvije srednje škole, tih par brojaka najboljom su svjedodžbom one jednakopravnosti, koja kod nas vlada i s kojom se naši ministri toliko nabacuju«.

Citirali smo nešto opširnije taj pasus, jer je u njem jasno naglašeno, kakvo je stanje bilo u Istri u pogledu srednjih škola, i koliko su Nijemci i Talijani bili, premda je prvih bila, kako je rećeno, tek šaćica, a drugi su bili manjina, favorizirani na štetu naše narodnosti. Naše dvije državne srednje škole, (državne, za razliku od dviju drugih

naših škola, ženskog učiteljišta u Pazinu, koje je bilo privatno i niže realke u Volosko-Opatiji, koja je bila komunalna) — bile su učiteljska škola u Kastvu i velika gimnazija u Pazinu.

U vezi s ovom gimnazijom u Pazinu, kaže se dalje u tom prvom članku:

»Puljski težak i seljak ne mogu da šalju svoje dijete niti u pazinsku gimnaziju, niti u pazinsko učiteljište. Njegove skromne sile mu to ne dozvoljavaju, jer on mora svojim žuljevima i velikim naporima uzdržavati obitelj, a kamo li da bi imao toliko novaca da uzdržava dijete na naukama u tuđem gradu. Pa makar pokazivao dječak najveću sposobnost i želju za naukom, on mora da na taj način ostane u rodjenoj kući, da ore i kopa, kao što je orao i kopao njegov otac, djed ili pradjed, ili pak mora otići u svijet i radom svojih nevještih ruku da uzdržava sebe i svoju porodicu«.

U tom prvom članku nije pućena iz vida niti ona uloga, koju bi Pula, kao sjedište buduće hrvatske gimnazije vršila u pojaćanoj mjeri na svu svoju hrvatsku okolicu.

»Kulturni rad oko preporoda našeg naroda na ovim stranama bio bi usredotoćen u Puli, narod bi bio više u doticaju s gradom i nestalo bi onoga ponora, koji danas zija izmedju inteligencije i naroda«.

A karakterističan je još i ovaj optimističan završetak prvog članka:

»Srednju ćemo školu mi u Puli prije ili kasnije dobiti, a na nama je da je dobjemo čim prije. Dobiti otići ili narinuti! To je svejedno. Zato na rad! Na rad, jer vremena su ozbiljna i mi moramo da povučemo iz njih korist, a ne samo štetu. Eto prilike za svakoga radnika, da pokaže što zna i umije«.

Toga dana, 14 XII 1917 list donosi izvještaj da je sakupljeno 26.026 kruna doprinosa za hrvatske škole u Puli, za dvije pučke škole što ih je uzdržavala Čirilo-Metodska družba.

Tjedan dana iza toga Hrvatski list donosi drugi članak pod naslovom »O našoj srednjoj školi u Puli« (21 XII). U članku se medju ostalim kaže:

»Nije nam ni na kraj pameti da ostanemo pri »ćakulama«, kako naš narod veli, već smo čvrsto odlučili, da ozbiljno poradiamo oko oživotvorenja naših pravednih zahtjeva«.

U tom članku je istaknuto, da nam je potrebno novaca i volje.

Tim časom akcija za hrvatsku gimnaziju dobiva određeniji, stvarniji oblik, na samu Novu godinu »Hrvatski list« bilježi prve priloge novčane. »Hrvatski list« tim povodom piše:

»Primamo od naših djevojaka i uvrštavamo: prigodom božićnih blagdana sakupile smo u našem ubavom Ližnjanu u malenu svoticu u korist srednje škole u Puli, u društvu s dva naša mlada dječaka od 12 godina, koji hoće također da doprinesu za gradnju svoje škole i da time koriste i sebi i drugima. Sabirala je potpisana uz pomoć i sudjelovanje Foške Boljun-Ivanove i Josipa Jelčića-Menićeva te Ivana Grbinićeva. »Potpisana Manda Vojnić-Jakovljeva«.

U Ližnjanu je sakupljeno 242.20 kr. U istom broju objavljuju se i drugi prilozil: Zvonimir Randić sakupio medju radnicima kopno-gradjevine direkcije K 70, Josip Klunić medju radnicima iste direkcije K 35, medju časnicima bos. herc. pukovnije IX-2 sakupljeno K 35 (darovao od toga Martin Fedel 5 K), a objavljena su i 3 mornara sa broda »Szent Istvan«, koji su poslali po 2 K.

Odsada se sabiranje za pučke škole sjedinjuje s ovim sabiranjem za srednju školu. Ukupno sabrana svota iznosi 33.787.50 K. Primjer Ližnjana i prvih darovatelja slijedili su ubrzo drugi. Tako je stiglo izmedju 1 i 4 januara iz Premanture preko 700 kruna, a iz Medulina preko 900 kruna. »Hrvatski list« donosi 5 I bilješku o tome i zahvaljuje »dijelim Vinkurancima, Premanturcima, Medulincima i Ližnjancima i ostalim koji su se u prikupljanju priloga takmili«. Mornari sa broda »Radecki« poslali su 5 I 750 K, iz Buzeta stiglo je 220 K, Ivan Stranić-Stranjac iz Pazina daruje 200 K, a mornari sa broda »Arpad« 170.60 K. Malo dana iza toga (9 I) objavljen je prilog ponovno iz Medulina (Josip Lorencin i Ivan Lazarić sakupili su 823.30 K). 10 I objavljuje »Hrvatski list« da su Božo Mezulić, M. Mežnar i A. Mihovilić medju našim radnicima kod strojne dvorane u arsenalu sakupili 245 K. Zatim se javlja Pomer (sakupljeno i poslano 100 K umjesto vijenca na grob Paškve Bulić). Iz Zmija je stiglo 72.50 K. Daljnji su prilozil bili ovi: Jugoslavenci ronioći u K. u. K. marini prilažu 11 I 120 K. Mirolav Gradišnik sakupio u Pazinu K 200 (16 I) Perica Paun, sakupio na

brodu »Štefanija« 410 K. (16 I) mornari na brodu »Planeta« (17 I) 72 K.

Prvi iznos koji šalju »evakuirci« stigao je iz mjesta Obernalb (Donja Austrija). Sakupio je Aleksandar Ravnić (18 I) 85.73 K. Za ovim primjerom slijede oni iz Eggersdorfa i Altenmarka (Donja Austrija) sa 35 K (20 I) pa bjegunci iz Horželica kod Praga sa 122.06 K (sakupio Vjekoslav Višković). Evo još nekoliko priloga: iz Pićna (18 I) stiže 20 K, iz Štinjana 90 K, iz Zarečja (20 I) 72 K, 29 I iz Mrčane 23 K, iz Roča 22.80 K. Darovali su zatim K. redari u Puli (1 II) 526 K, činovnici suda u Puli (sakupio Josip Gabrić 2 II) 57 K. Dne 20 II stižu dva nova priloga iz Medulina, 24 II stiže prilog iz Alturre od 214 K, u selu Ruscima kod Tinjana sakupili su učitelji Antun Baf i Dragutin Lukež 153.70 K.

Kako se vidi odatle, prilozil su stizali ne samo iz bliže okolice Pule i iz samoga grada, već su se javljala i druga udaljenija mjesta. Već spomenutim mjestima, valja još pribrojiti i ova: Boljun, Barban, Vodnjan, Berseć i dr. Da se bolje ocijeni ova požrtvovnost, valja istaknuti da je upravo te zime, kad se vodila ova akcija za hrvatsku gimnaziju, vladala velika glad, teško se osjećalo pomanjkanje kruha i ostalih živežnih namirnica.

*

Poslije ovog može se reći općenitog oduševljenja, nastupa početkom mjeseca marta laganiji tempo u ovoj akciji sakupljanja priloga za hrvatsku gimnaziju. Tome je prije svega bio uzrok u pojaćanom pritisku, koji se osjećao u Puli i u ratnoj mornarici uopće — kao posljedica mornarske revolucije u Kotoru, krajem februara 1918. Na nekim je brodovima bilo odsada zabranjeno primanje »Hrvatskog lista«. Tri mornara koji su kao slagari bili »komandirani« u Krmpotićevu tiskaru medju njima i Mirković Mijo, (koji je mnogo radio u listu za gimnaziju) vraćeni su mornarici kao nepouzdanji. Koncem marta (29 III) bio je »Hrvatski list« obustavljen od tvrdjavnog komesara u Puli na 8 dana s motivacijom da ruši temelje monarhije i da ugrožava njen opstanak.

Ali sve to ne može da slomi narodno-revolucionarni duh koji je vladao u redovima mornarice, premda se ne može osporiti da je zabrana primanja lista na brodovima nepovoljno uticala na sabiranje priloga.

Prilozil iz okolice sada nisu tako česti kao prije — ali svejedno stizavahu. Iako Medulin šalje (29 III) 245.74 K (sakupila Dorica Zuccon), a 7 IV se objavljuje da su u Pomeru sakupili Antica Rakić, Jakov Rakić i Antun Mihovilić 515 K. Malo kasnije javlja se opet Ližnjan (9 V), koji šalje 332 K kao prilog ližnjanske mladeži.

Preko ljetnih mjeseci nije prikupljeno mnogo. Posljednji iskaz, objavljen 1 IX za našu srednju školu glasio je na 60.838.70 K.

Ovaj je iznos bio svakako već dovoljan da se ostvari zamišljena osnova, kako to priznaje i »Hrvatski list« u svojem članku od 17 IX pod naslovom »Naša srednja škola«. Iz tog se članka vidi zašto još nije bio otvoren prvi razred gimnazije, premda je već bila prošla polovica septembra. »Hrvatski list« piše:

»Materijalno bijaše škola posve-ma obezbjeđena. Trebalo je pronaći samo školskih sila. A baš u tom je pitanju zapela cijela stvar. Bilo je profesora starih i iskusanih, koji su voljni bili preuzeti odgovornost za upravljanje nove škole, ali su ovi profesori bili žalibože — hrvatski podanici. Ma da je u Trstu dozvoljeno da na obrtnoj školi podučava profesor iz susjednog Rajha, granice koje dijele Hrvatsku od Austrije su očevitno intrasigentnije, nemilosrdnije od onih, što dijele Austriju od Njemačke. Bilo je profesora i drugih, ali sa oznakom »p. v.« ma da i sami ne znadu zašto su ih time dekorirali — ipak bi bilo gotovo isključeno da preuzmu vodstvo zavoda u ratnoj luci s hrvatskim nastavnim jezikom«.

Međutim se podržavala nada, da će kasnije, tokom školske godine 1918-19 biti moguće uspostaviti zavod. Da se ipak dotle ne gubi vrijeme, odlučila je podružnica Družbe Sv. Ćirila i Metoda u Puli, koja si je bila stavila u dužnost da izvojuje otvaranje gimnazije — da podijeli 10 stipendija po 500 K djeći, koja će pohađati srednje škole u Istri sa hrvatskim nastavnim jezikom.

Da li je taj zaključak bio i proveden — nije nam poznato, no to i nije sada toliko važno, kad se znade, da je talijanska okupacija ubrzo zatim dokrajčila život i pazinskoj gimnaziji, kao što je značila kraj akcije za podizanje privatne hrvatske gimnazije u Puli, gimnazije za koju se već bilo prijavilo, za I razred, 30 djece, kako je to bio javilo »Hrvatski list« od 25 IX 1918.

vi:

VZPON IN PROPADANJE TRSTA

Jadransko morje je del Sredozemnega, ki se globoko zajeda v trup Evrope in nudi s tem priliko, da se na njem razvije, posebno za centralno Evropo velika žila mednarodnega prometa. Nujno je zato, da so se ob obali morala razviti na ugodnih točkah mesta, ki posredujejo izmenjavo dobrin med kopnim in morjem, oz. kjer se prekladajo dobrine iz enega prometnega sredstva na drugo. Po zakonu, da išče trgovina pot najmanjših stroškov in z ozirom na to, da je vodna pot najcenejša, je jasno, da pride za razvoj večjih prometnih točk v poštev le skrajni severni del Jadrana. S tem se namreč cenena vodna pot izkoristi do skrajnosti. Najugodnejšo naravno lego v severnem Jadranu ima brez dvoma Trst. Nekoliko za njim zaostajajo Benetke in Reka. Toda Trst svojih prednosti dolgo ni mogel izkoristiti in preteklo je več kot tisočletje, da je izrinil svojega edinega tekmovalca, ki mu je onemogočil vsak gospodarski razvoj. Namen teh vrst je ravno pokazati, kako se je razvijal Trst, da je prišel v vrsto največjih svetovnih pristanišč pred svetovno vojno in kakšen je njegov položaj danes, ko se bliža s hitrimi koraki k propadu. Obenem bomo pokazali na vzroke tega propadanja.

POSTANEK TRSTA IN NJEGOVI PRVI POČETKI

Čeno ne dajo ugotoviti. Prvikrat se Trst omenja v začetku drugega tisočletja po Kr. Feničani in nato Grki, kot najvažnejša pomorsko-trgovska naroda starega veka, so to luko že poznali. Zanesljivost in točnost so poročila o Trstu iz rimske dobe. Trst je padel v rimske roke leta 178 pr. Kr. potem, ko je bil predhodno v rokah raznih ilirskih plemen. Imel je pomen edino kot vojaška naselbina. V trgovini se ni mogel mnogo uveljaviti, ker so vse ceste takrat vodile v Oglej in je Oglej takrat obvladal sam vso trgovino severnega Jadrana. Po razpadu rimskega cesarstva, ko je bil Oglej od Hunov razrušen, so se begunci Ogleja naselili po lagunah in s tem postavili temelje in začetek Benetk. Benetke postanejo na ta način v trgovini naslednik Ogleja. V to dobo 6. in 7. stoletja pade tudi veliko gibanje Slovanov in Slovenci se tu utrdijo in stalno naselijo.

BENETKE IN TRST

Benetke, ki so tvorile z bližnjo okolico posebno pokrajino bizantinskega cesarstva, se v desetem stoletju osamosvojijo. Nič ni čudnega za to, če zavzamejo takrat tudi neznan Trst. Benetke na ta način nimajo tekmovalca na Jadranu in trgovina po morju postane njih monopol. Tu je glavni vzrok čudovitega razvoja Benetk, ki pomenja od začetka 18. stoletja na Jadranu edino gospodarsko in vojaško silo. Vzporedno z napredujočo trgovino in gospodarsko močjo narašča tudi političen vpliv. Benetkam uspe, da v teku srednjega veka podvržejo pod svojo oblast vse važnejše prometne točke Jadrana in na ta način dobe v svoje roke tudi vse poti, ki vodijo k morju. Okolica Trsta, Istru in Dalmacijo padejo pod oblast Benečanov. Te pokrajine so jim važne tudi kot dobaviteljice prepotrebne lesa za gradnjo brodov in za gradnjo Benetk samih. To bogatstvo na gospodarski in vojni strani dobro izkoristiti, o čemer pričča še danes kraška golota. Trst si je znal s pametno politiko in pa z izredno lego z ozirom na svoje zaledje, kljub težkim okoliščinam, ohraniti vedno politično samostojnost in skušal je celo doseči gospodarsko enakost. Toda Benetke budno pazijo na to da se Trst gospodarsko ne razvije in vsak njegov poskus v tej smeri s silo zatro. Zgodovina nam poroča o šestih vojnah, ki so imele svoj glavni vzrok v hotenju Trsta, da bi pripori gospodarsko svobodo in enakost. Kljub temu da Trst vedno izgubi, si zna ohraniti svoja politična prava s tem, da se spretno veže s nasprotniki Benetk, ki imajo tudi interes na tem, da se moč Benetk čim bolj oslabi (oglejski patrijarhi, gorški grofje, Habsburžani). Toda Benetke so dovolj močne in gospodarijo suvereno na morju do osemnajstega stoletja.

TRST — SVOBODNA LUKA

Ravno v času najhujših borb med Trstom in Benetkami se v zaledju Trsta formira nova sila, ki polagoma, osvajajoč pokrajino za pokrajino, prodre prav do morja. Trst je uvidel da pomeni večna borba z Benetkami samo izgubo in da zmage sam nikoli ne bo izvojeval. Uvidel je tudi, da bi v novi politični tvorbi, ki je imela že v rokah vse važnejše poti, ki vodijo k morju, lahko postal njeno edino in najvažnejše pristanišče. To ga je dovedlo do tega, da se je leta 1382 prostovoljno predal v roke Habsburškega vojvode Leopolda III. Sicer mu ta predaja ne prinese takoj pričakovanih koristi. Benetke so še edina pomorska sila Jadrana in budno vrše policijsko službo, da ne bi kaka tuja ladja vršila trgovine brez njihovega dovoljenja. Treba je bilo Trstu počakati toliko časa, da se Avstrija toliko ojača, da lahko že diktira Benetkam. Leta 1717 namreč proglasi Karl VI. svobodo trgovine in plovbe po Jadranu. Trst pa je proglašen za prosto luko. Avstrija je takrat že toliko močna, da se ji Benetke ne upajo upirati. S proglašenjem proste luke v Trstu, začne druga perioda zgodovine Trsta. Do tega leta je zgodovina Trsta skoro brezpomembna; omenili smo jo le v toliko, da bolje razumemo večni boj med Trstom in

Benetkami, ki še vedno traja. Saj končno cela zgodovina Trsta ni nič drugega, kot boj z Benetkami in se po mnenju A. Vivanteja ravno s tega stališča njegov razvoj najbolje razume.

Karl VI. je zelo pospeševal pomorsko trgovino in začel ustvarjati lastno mornarico, toda temelje tržaški trgovini v večjem obsegu je postavila šele njegova naslednica Marija Terezija. Z ureditvijo pristanišča, molo, skladišč, lazareta, pomorske šole, z novimi trgovskimi pogodbami in s pravno regulacijo pomorske trgovine, ji je uspelo, da je Trst postal v razmeroma kratkem času najvažnejše pristanišče Jadrana. Hiračje Benetke za Trst izginejo kot tekmovalci. L. 1797, ko jih zasedejo Francozi. Tržaški promet stalno raste. Edini padec beleži v letih 1809—13, ko je bil v francoskih rokah ker je bila trgovina po Jadranu takrat nemogoča vsled angleške blokade. Prosta luka je spremenila gospodarskega mesta postane naenkrat mednarodno tržišče — emporium, kjer si dežele Jadranskega, Egejskega in Sredozemnega morja ter Srednje Evrope izmenjuje svoje produkte. Trgovina je v tej dobi vse do otvoritve Sueškega prekopa skoro izključno evropska. Gospodarski napredek se najbolje razvidi v prirastu prebivalstva. Tako je leta 1735. šte. Trst 3865, leta 1758 6433, v začetku 19. stol. 28.000, leta 1850. pa že okrog 70.000 prebivalcev.

PROMET TRSTA SE DVIGA

V tej dobi stalnega porasta tržaškega prometa se pojavi samo enkrat večja perturbacija. To je bilo v letih, ko so železnice nastopile svoj zmagovit pohod po kontinentu (l. 1840—70). Avstrija je, imajoč pred očmi zgolj strateške momente, prej začela graditi železnico Benetke—Verona—Milan, kot pa zvezo Trst—Ljubljana—Dunaj (1857). Upoštevati moramo namreč, da spadata Lombardija in Benečija od 1815—1866 pod Avstrijo. L. 1866 izgubi Avstrija Benečijo in Lombardijo in Italija v par letih zgradi zvezo med Benetkami in alpskimi deli Avstrije. Benetke se zopet s tem pojavijo kot konkurent in grožijo odvzeti Trstu Predarlško, alpske pokrajine ter Južno Nemčijo. Šele sedaj je uvidela Avstrija svojo napako. Od mnogih načrtov, ki so bili predloženi za gradnjo najbližnje zveze Avstrije z morjem, se je iz strateških razlogov zavrgel najboljši načrt zveze po Soški dolini čez Predil in pristopilo k gradnji bohinjske železnice. Zgrajena je bila razmeroma pozno, šele leta 1909. Toda vsa sreča je bila v tem, da je leta 1869 bil odprtjen Sueški prekop, ki je prinesel Trstu nov prirastek na prometu, največji kar jih je kdaj dosegel. Trst je zadobil s tem značaj svetovnega tržišča. Dočim je še leta 1848. trgovina skoro izključno evropska, od 157 milijonov kv. prometa je samo 30 milijonov iz neevropskih držav, znaša to razmerje pred svetovno vojno že 1.75 milijarde proti 700 milijonov kv. Z otvoritvijo Sueškega prekopa je postal Trst najboljši evropski pristanišče za Orijent. Ko je otvorjena l. 1909 še bohinjska proga in tekmovalstvo Benetk odstranjeno, zavzema Trst l. 1913 že osmo mesto na listi desetih največjih pristanišč Evrope. Trst je bil za avstrijske dežele najvažnejše pristanišče, preko katerega je šlo 67—80 odstotkov uvoza in 45—60 odstotkov izvoza. S časom se je tvorilo v njem tudi nekaj industrije (ladjedelnice avstrijskega Lloydja, parni mlini, luščilnica za riž, pivovarna, rafinerija nafte, plavži, tovarne za sveče in mli. itd.), ki pa so v primeru s trgovino skoro brezpomembna. Karakteristično za gospodarsko strukturo Trsta je tranzitna trgovina in ta je preživljala vedno večino tržaškega prebivalstva in ves presežek bližnjega zaledja.

Kaj nam torej kaže zgodovina Trsta do svetovne vojne? Predvsem: borbo z Benetkami, borbo, ki gre pred vsem za tem, katero mesto si bo zagotovilo boljše zaledje. Torej zaledje pomeni za obe mesti glavni življenski pogoj. Vsaka sprememba v zaledju bodisi političnega, bodisi gospodarskega značaja, zmanjša življenske pogoje enemu ali drugemu pristanišču. Prednost Trsta ni vzrok, da je potisnil Benetke v 19. stol. v ozadje; vzrok je pred vsem v tem, da je imel za sabo velikansko politično enotno zaledje, dočim je to Benetkam majkalo. To je potrebno ugotoviti, da bomo bolje razumeli propadanje Trsta po vojni.

TRST IN SLOVENC

Oglejmo si sedaj na kratko, kako je

gospodarski razvoj Trsta vplival na Slovence, kajti to je vprašanje, ki nas mora najbolj zanimati.

V gospodarskem razvoju Trsta slovenski živelj dolgo ne pride do izraza. Treba je bilo l. 1848, da se je prebudila nacionalna zavest in kot posledica nje težnja po gospodarski emancipaciji od tujega kapitala. Slovenci v Trstu in okolici beležijo prebujenje nacionalne zavesti razmeroma pozno. Intelektualno gibanje slovenske elite, ki je nastalo po l. 1848, ni zadostovalo, da bi potegnili za seboj še širše mase. Šele od l. 1880, naprej, ko stalno naraščajoči promet privablja v Trst naše ljudstvo in ko Italijanstvo proti temu reagira, opazamo jačanje nac. zavesti. Trst v tej dobi vedno bolj absorbira prebivalstvo Krasa in Istre in to tem bolj, čim večje so potrebe trgovine. Privlačnost mesta se je občutila vedno bolj, zlasti po manjših krajih Krasa, ki ni mogel prehraniti vsega prirastka prebivalstva. Ti priseljenci z dežele se v Trstu pretvarjajo v delavce, obrtnike, bodoče trgovce in lastnike. V isto dobo vzporedno pade tudi gospodarska emancipacija dežele, ki se je izvršila s pomočjo kreditnega združništva. V Trstu, kjer so bili do sedaj Italijani izključni kapitalisti, se naenkrat začnejo pojavljati slovenske trgovine, veletrgovine, slovenske banke in zadrage. Tudi izvozna in uvozna trgovina slov. zaledja prehaja počasi v roke slovenskih podjetnikov. Temu ekonomskemu razvoju in osamosvojenju sledi tudi nagel intelektualni napredek. Z lastnimi sredstvi se ustvarja slovensko šolstvo (Družba Sv. Cirila in Metoda), ker ga jim Avstrija ni hotela dati, kar večja številica nacionalno zavernih Slovencev. Demografski moment, moment dežele, ki se meščani, spojeni z momentom ekonomske emancipacije dežele, sta torej glavna vzroka, da postaja slovenstvo v Trstu vedno važnejši faktor, ki začne resno ogrožati gospodarstvo Italijanov. Da je temu bilo res tako, nam govore jasno številke ljudskega štetja. Kljub temu da te statistike ne moremo smatrati pravilne, nam vendar jasno kažejo napredek slovenstva v Trstu. Vzeti moramo namreč v obzir, da se je za odreditev narodnosti jemalo za podlago občevalni jezik. To je bilo hote narejeno, da se je lahko izkorigiralo v politične interese Nemcev. Menda pa so se s tem bolj okoristili Italijani. Večji del slovenskega delavstva se v nacionalnem pogledu še ni znašel. Hitro se je navadil jezika svojega gospodarja Italijana ali Nemca, kar mu je pri iskanju dela vsekakor koristilo. Nezavednost in gospodarska odvisnost sta igrala tu vsekakor važno vlogo, da je razmerje narodnostnih skupin izkazano nepravilno. Kljub vsem tem zlorabam kažejo statistike stalno napredovanje Slovencev na narodnostnem, gospodarskem in kulturnem oziru. Slovenski živelj je začel osvajati postojanke v Trstu od spodaj navzgor, in to jasno in prepričljivo. Statistika pove, da je pred vojno v Trstu na nižjih mestih državne uprave prevladovalo slovensko uradništvo, polovica srednjih in višjih mest uprave je ravno tako v njih rokah, dočim je železniško osebje že v 60—80% slovensko. Mnogo Slovencev je bilo zaposlenih pri občinskih podjetjih, v pristaniščih in tovarnah. Tako je naš živelj že resno začel ogrožati italijanski značaj mesta. Zgledalo je, da je vprašanje nadvlade slovenstva v Trstu že gotova stvar in samo vprašanje časa. Ves razvoj in napredek pa je prekinila svetovna vojna in dogodki po njej, ko se je začel čas nasilnega uničevanja vsega, kar nosi slovenski izraz.

Jasno je, da je ta nagli gospodarski in narodnostni razvoj Slovencev začel skrbeti tržaške Italijane. Videli so, da jim grozi nevarnost, ki so jo najmanj pričakovali in to zelo resna nevarnost. Nevarnost gospodarske konkurence. Nič ni zato čudnega, da se pojavi med Italijani gibanje za pripojitev Trsta k Italiji. Zastonj je bilo opominjanje treznih in objektivnih Tržčanov, da bi to pomenilo izgubo zaledja in zato gospodarsko propast Trsta. Podprte še od italijanske zunanje politike, ki je začela takrat metati svoje poglede na Balkan, postajajo te zahteve vedno pogostejše. Pod masko irendentizma in načela narodnosti, opravičuje Italija svoje neupravičene zahteve na Trst, Istro in Dalmacijo. Londonški pakt in Rapallo sta končni fazi teh težnj. Trst in velik del slovenskega ozemlja je z Rapalom pripadel Italiji. Njegova usoda je bila s tem zapečaten. S tem dnem

je začela smrtna borba enega največjih evropskih pristanišč. In danes vidimo vso dalekovidnost onih, ki so prorokovali propast Trsta v slučaju, da pripade Italiji. Naj navedemo tu samo besede, ki jih je napisal italijanski socialist A. Vivante 1910: »Osvojevalna politika Italije ni nič drugega kot ekonomski absurdum«.

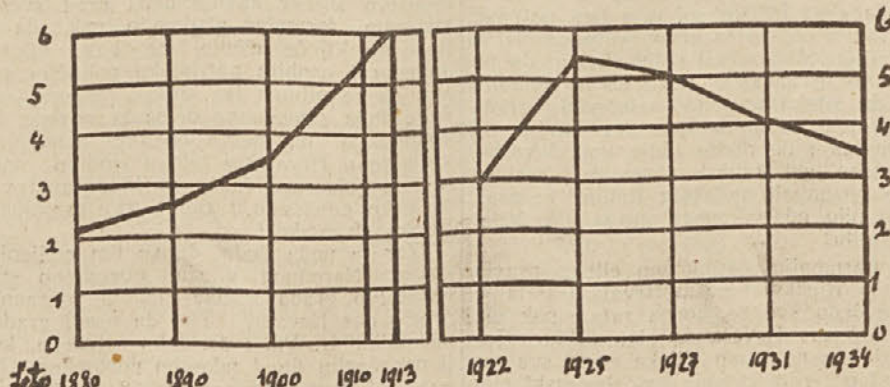
TRST PO VOJNI

Trst je bil s tem, ker so mu popolnoma odvzeli zaledje obsojen na smrt. Kras, Istro in Goriško ne moremo smatrati za zaledje, ki bi bilo v stanu preživljati tako veliko mesto kot je Trst. S pripojitvijo Italiji je izgubil predvsem: Češko, Moravsko in Slovaško, gornjo Avstrijo, alpske dele Avstrije in južne Nemčije in končno najvažnejše in najprirodnejše — Slovenijo. Danes so si te dele porazdelile sledeča pristanišča: Hamburg, Gdinja, Benetke ter Sušak in Split. Sicer je ta proces odvzemanja zaledja po drugih lukah šele v teku, toda tendenca razvoja prometa gre vsa v tej smeri. Razne pogodbe, ki jih je sklenil Mussolini z Avstrijo, Čehoslovaško, Nemčijo in Madžarsko, da bi te države usmerile kolikor mogoče na Trst, so do danes ostale brez uspeha. Kajti so področja, ki jih Trst ne more nikoli več pridobiti nazaj in ki so bila zanj izgubljena z momentom, ko je pripadel Italiji. To so predvsem postojanke, ki jih je držal kot tekmovalca italijanskim pristaniščem Benetkam in Genovi in ozemlje, ki je pripadlo Jugoslaviji. To njegovo najvažnejše zaledje namreč ni nujno navezano nani, ker se lahko usmeri po drugi poti na morje. Ni daleč čas, ko bo to pestojanko popolnoma izgubil. Posebno še, če bo kdaj zgrajena izredno važna železniška zveza Slovenije z morjem na Sušak. S tem bi Trst izgubil zopet znaten del prometa, ki je iz Slovenije radi slabe železniške zveze z morjem po lastnem teritoriju še vedno navezan na Trst (okoli 400.000 ton letno). Ni dvoma pa, da bi s tem pritegnil tudi del tranzitnega prometa iz drugih srednjeevropskih držav, ki so sedaj navezane brezpogojno samo na Trst.

Glavni tekmovalci Trsta je danes brez dvoma Hamburg. S tem pristaniščem se je vodila borba za češke, slovaške in gornje avstrijske postojanke že pred vojno, iz katere pa je Trst zaradi kompaktne politične povezanosti zaledja izšel kot zmagovalci. Danes so se razmere zelo spremenile in obrnile. Zanimivo je tu ugotoviti, da se je promet Hamburga iz področij, v katerih si konkurira s Trstom, povečal po vojni skoro za isti procent, kolikor je padel promet Trsta. Drugo važno pristanišče, ki se je okoristilo z novim političnim položajem Trsta, so Benetke. Poleg tega, da jih Italija forsira; so danes Benetke važnejše in cenejše pristanišče za Avstrijo kot pa Trst. Bohinjska železnica, ki pomeni najbližjo zvezo Avstrije z morjem, je danes presečkana s slovensko zemljo, ki je pod Jugoslavijo, kar v mnogi meri podražuje in ovira promet. Zato se Avstriji bolj izplača železnica, ki gre preko Pontablja v Benetke. Ko so Trščani stavili predlog, da bi se zgradila že od Avstrije projektirana železnica Trst — Soska dolina — Predil — Beljak, ki bi šla samo po italijanskem teritoriju in bi pomenila najcenejšo zvezo Avstrije z morjem, se na protest Benetk, ki bi s tem izgubile precej, o predlogu sploh ni razpravljalo.

Najbolj hudo pa občuti Trst izgubo svojega najprirodnejšega zaledja — slovenskih pokrajin, s katerimi je bil vedno neolčljivo povezan. Saj se je Trst v prvi vrsti smatral vedno kot »emporium Carsiae, Carnioliae, Styriae et Austriae«. Iz slovenskih dežel je dobival večših, ko je bil z njimi še teritorialno povezan, od 33—40 odstotkov vsega prometa. Tako je na primer leta 1913. znašal od 3.5 milijonov ton celokupnega netto prometa tržaške luke delež slovenskih dežel 1.148 milijonov ton, kar znaša 33 odstotkov celokupnega prometa. Z deležem Hrvatske in Slovenije pa je znašalo 40 odstotkov. Danes se je od tega prometa izognilo Trstu in se obrnilo na Sušak in Split do 2/3. Z zgraditvijo direktne in hitreje zveze Slovenije z morjem bi popolnoma odpadla še zadnja tretjina. Nevarjen razvoj Sušaka, ki že več ne more zadovoljiti naraščajočega prometa, je predvsem v tem, da se promet slovenskih dežel, ki je bil prej namenjen preko Trsta, vrši danes preko Sušaka.

Mussolinijev poizkus, da bi z ustanovitvijo »industrijske zone« privabil z različnimi ugodnostmi (oproščenje carin, znižavanje davkov itd.) v Trst industrijo, ni uspel. S tem je hotel omiliti velikansko brezposelnost, ki vlada v Trstu in odvrti v neki meri odvisnost Trsta od prometa. Za razvoj industrije manjkajo v Trstu osnovni pogoji ki so merodajni za nastanek vsake industrije: predvsem pogonska sredstva in surovine. To oboje mora Trst uvažati, kar dviga ceno industrijskim artiklom in uničuje konkurenčno sposobnost. Celo ona industrija, ki se je tu stvorila za časa Avstrije hira, kajti izgubila je svoj konzumski trg. Finančna avtonomija, ki jo je Trst pod Avstrijo v gotovi meri užival, je danes uničena. Tržaško bankarstvo, zavarovalnice, ladjedelništvo in parobrodarske družbe, so danes absorbirali Milano, Genova, Benetke in Napoli. Torej v glavnem njegovi najhujši konkurenti, ki imajo naj-

ASTRONOM IZ LANIŠĆA IVO ŽMAK

PETNAEST GODINA OD NJEGOVE SMRTI

U »Kritici« književno-umjetničkoj reviji koju je uredjivao Stevan Galogaža izašla je u svesci za januar 1921 god. pjesma Tina Ujevića »Zidovi tišine«. Između četiri strofe te Ujevićeve pjesme posvećene pariškim kafanama, posljednja strofa spominje i Žmaka:

— Između Lila i Doma

pili smo slast haoma.

Poema.

Boema.

A kad pane mrak

Pitam se iz svog gnezda

što radi gore zvezda

i naš gospodin Žmak.

»Naš gospodin Žmak« bio je već mrtav. Već je dva mjeseca ležao u zemlji nekog malenog francuskog gradića, kamo je bio otišao da liječi svoja bolesna pluća. »Kritika« slijedećeg mjeseca donijela je kratak nekrolog Ivo Žmaku:

»Krajem prošle godine umro je u Francuskoj asistent pariškog Opservatorijuma, Ivo Žmak. Bio je rodom iz Lanišća u Istri. Kao neobično inteligentan i duhovit čovek, jako je bio zapažen u inteligentnim krugovima... Ime Ivo Žmaka ostaće u anallima pariškog Opservatorijuma, gde je vrlo napredovao i bio vrlo koristan. »Kritika« žali za smrću ovog neznanog čoveka naročito zbog toga jer je bio njezin idejni osnivač. To se desilo u jesen prošle godine, kad je Ivo Žmak došao na neko vreme u Jugoslaviju, — da vidi da li se može ovdje uložiti pozitivno znanje. Dobio je na »kompetentnom« mestu odgovor da je to vrlo teško. Otišao je, posle toga, u Francusku da tamo — umre. »Kritika« ovim urezuje spomen svom idejnom osnivaču i svom dragocenom dopisniku.«

Osim tog kratkog nekrologa bili su o Žmaku napisali po topao članak Stevan Galogaža u »Riječi« i Mijo Mirković u »Obzoru«. Kasnije se o njemu nije pisalo.

Žmak je u pazinskoj gimnaziji saradji-

manj interesa na tem, da bi Trst v njih škodo prosperiral.

Danes Trst samo še životari v gospodarski agoniji in živi većinoma od subvencij in podpor. Za Italijo predstavlja Trst samo problem kako nasiti 240.000 ljudi in kako inscenirati uporabljati, da se to propadanje kakor mogoče, v interesu fašističnega političnega prestiža, zakrije. Trst se bo polagoma vrnil, ako bo še dalje ostal brez zaledja na oni položaj, ki ga je zavzemal v srednjem veku, ko so mu Benetke onemogočile vsak razvoj. Ostal bo zopet sejemsko mesto za bližnjo okolico od katere izključno bo odvisen. Danes se ta odvisnost lahko že opazi.

Vsi ti momenti, ki smo jih tu navedli, nas vedejo do zaključka, da je propadanje Trsta pod Italijo in sedanjoo gospodarsko strukturo neizogibno. Ravno ta moment, ekonomski nam daje nove argumente v roke. Da ima država, ki lahko nudi Trstu 40—50 odstotkov množine prometa in ima poleg tega nepretrgano naseljeno prebivalstvo prav do obale in v samem Trstu, največ pravic nani, ni treba posebej omenjati.

Da nam bo slika vzdiga in padca Trsta bolj plastična, naj ponazorimo v sliki prometa izraženega v številkah: Vzeli smo najbolj karakteristična leta. Pred vojno, torej do leta 1913. opažamo stalen porast. Posebno v letih 1900—1913 kar gré v veliki meri na račun odtovoritve bohinjske proge (1909). Prometa med vojno nismo naznačili, ker je bil malenkost (0.6—0.8 milijona ton in to većinoma železniških). Po vojni se promet dviga sporedno z ureditvijo političnih razmer in sporedno z neverjetno gospodarsko konjunkturo. Toda niti v dobi prosperitete v letih 1924—1929, ki je še ni bilo enake v zgodovini gospodarstva, Trst ni mogel doseči predvojne višine. Promet, ki je dosegel leta 1925 najvišjo točko, naslednja leta, tudi v dobi konjunktura, naglo in nevzdržno pada. Z normaliziranjem političnih in gospodarskih prilik Evrope bo proces odvzemanja konkurenčnih pristanišč še bolj nagel. Črta padca prometa po vojni dobiva vedno večjo strmino.

Ni dvoma pa, da Trst v zgodovini bodočnosti svoje vloge še ni odigral in da bo zavzemal v novo urejenih prilikah predvsem novo poživljeno vlogo posredovalca med trgovinskimi državami in deli sveta.

vao u djačkom litografiranom listu. Iza mature, pred sam svjetski rat, prebjegao je u Srbiju. I tu je postao učiteljem. Onako kao što su u Srbiji tada postajali učiteljima siromašni sveučilištarci. Da preživi i da spremi koju paru kako bi mogao dovršiti studije. I dobio je mjesto u Južnoj Srbiji. Negdje kod Kavadara. U tek oslobođenoj zemlji oko koje su se još vodile ljute raspre.

Zanimao se matematikom, astronomijom. U selu nije imao ni knjiga ni društva. Cijelo društvo mu je bio jedan stari polupismeni pop. I Žmak je tom starom popu tumačio astronomiju i meteorologiju. A pop je od svega toga razumio tek toliko da se s tom naukom može predvidjeti kakovo će biti vrijeme. I kad bi pop imao da ide u susjedno selo ili u Kavadar on bi došao Žmaku:

»More, daskalo, kakovo će vreme? Mogu li da putujem?«

A daskalo mu je tumačio i dalje meteorologiju. Sve tako do rata i do povlačenja. Kada su Bugari pritislili onaj kraj on je utekao u Solun. I tu je životario i kuburio. U nekom restoranu je bio konobar.

Kasnije su i njega, s ostalim omladinama, prebacili u Francusku. Došao je tako u Pariz. Ali — bio je austrijski državljanin. Na srpskom poslanstvu nije odmah mogao da dobije potrebne papire. Po pričanju njegovih tadanjih znanaca proživio je tada dosta zla.

Napokon mu je uspjelo da udje u pariski opservatorij. Domalo se istakao kao savjestan i spreman radnik. Tadanji direktor opservatorija ga je zavolio i time mu je bio osiguran daljnji razvitak.

»Gospodin Žmak« je postao »monsieur Jean Jemacques«, asistent pariškog opservatorija.

Njegov otac u Lanišću nije, međutim, znao ništa o njemu. Od 1914, kada je pisao da se neće odazvati na vojni poziv, do 1919 nije se javljao. Kod kuće su ga oplakivali kao mrtvoga. 1919 se javio iz Pariza i najavio dolazak.

U Jugoslaviju je došao u jesen 1919. Htio je da ostane ovdje — da ovdje iskorišti znanje stečeno u Parizu. U Zagrebu je pogledao i Zvezdarnicu. Htio je da vidi šta se u njegovoj struci radi ovdje. Jedan njegov znanac priča da se uhvatio za glavu kada je vidio svu onu prašnjivu starudiju našeg »opservatorija«. Išao je i u Beograd. Ali — ko je u državi Srba, Hrvata i Slovenaca 1919 godine — mislio na zvijezde i zvezdarnice. Ljudi su imali zamašnije stvari da rješavaju, a o astronomiji i meteorologiji su mnogi, možda, mislili onako kao što je mislio onaj pop u Kavadaru.

I Žmak se vratio natrag u Francusku, na svoje staro mjesto u opservatorij, svoje direktoru Baillaux-u koji mu je mjesec dana prije toga bio dao laskavo preporučno pismo za naučne krugove u Jugoslaviji. I Baillaux i Jean Jemacques su mislili da će u novostvorenoj državi moći jedan mlad i spreman naučenjak da se zaposli.

U Francusku se vratio preko Lanišća. Kod kuće u Lanišću je ostavio neke rukopise. Ali njegovaoaca su kasnije zatvorili, a prigodom premetačine odnijeli su mu i Ivine rukopise. Tako je propao, možda, vrlo dragocjen materijal koji bi nam osvijetlio lik tog našeg mladog Čića — učenjaka.

Jer o njemu ne znamo mnogo. Oni koji su ga poznavali kažu da je bio vrlo obrazovan i kulturni. Zanimao se i literaturom, a znao je nekoliko jezika kojima se mogao potpuno služiti. Znao je engleski, francuski, njemački, ruski i talijanski. U svim tim

JEDNO MIŠLJENJE O OKUPACIJI RIJEKE

Cesto se kaže, da je Rijeka više žrtva sviješne tvrdoglavosti, nego li diplomatskih pogrešaka.

Kako je to ovako rečeno dosta nejasno i neosvjetljuje činjenice, koje su baš za nas skrivile gubitak Rijeke, to ćemo pokušati istini za volju — makar je ona za nas tako gorka, da otkrijemo prave uzroke, koje smo baš mi Hrvati skrivili, da smo izgubili Rijeku.

Do pred sam rat dijelilo se pučanstvo Rijeke u tri glavne grupe: Hrvati i Slovenci sačinjavali su najbrojniji, makar sa malo prava, ali zato omražen i vječno proganjan element;

Mađari i potalijaničeni Slaveni — renegati i janičari — razni ološ i »proletarijate«, koji su za vlast i novac bili pripravnici na svako zlo i nasilje prema Hrvatima i konačno starosjedioci: plutokracija i patricijska elita, koja se osjećala talijanskom i budno čuvala nesamo svoje pozicije, nego i autonomiju svoga grada Rijeke.

Ova posljednja grupa, premda osjećajno i nacionalno talijanska, govorila je i naš hrvatski jezik po žargonu i dijalektu riječkom i nije bila prema nama Hrvatima neprijateljski raspoložena, dapače je s nama živila u slozi i pohađala redovito naše elitne zabave u nekadanjoj našoj »Narodnoj čitaonici«, a mi njihove u »Casino Patrioticu«. Tko da se još i danas sa poštovanjem ne sjeća glasovitih imena: Ciotta, Rinaldi, Pessi, Poscichi, Pallua, Vio, D'Alasta itd., koja su igrala i te kako vidnu ulogu u historiji grada Rijeke?

Baš ta grupa »autonomaša« bila je na čelu magistrata i uprave grada Rijeke, kad je svršio rat i zajedno s nama Hrvatima se veselila propasti centralnih vlasti, a pogotovo Austro-Ugarske!

Kako se pod kraj rata stalo debatirati komu će pripasti grad Rijeke i talijanski renegati zajedno sa Mađarima stali agitirati, da grad Rijeke iza rata ima potpasti pod Italiju, baš se ta grupa autonomaša, ti patriciji, riječki opirali svim silama, da ne dodje do te aneksije, nego da bi najbolje bilo, da Rijeka postane »slobodni grad« pod protektoratom buduće Jugoslavije, pa eventualno i da dodje radje pod Jugoslaviju, nego pod Italiju! — jer su i previše dobro poznavali ondašnju Italiju i znali što bi bilo od njihovoga grada, da dodje pod Italiju!

Ta harmonija među tom elitom pravih patricija riječkih i naših Hrvata trajala je nepomućeno sve do konca rata, pak je svaki od nas Hrvata sa sigurnošću računao, da će ne samo Rijeka nego sve tamo u Istri, gdje stanuje naš slavenski element pripasti nama.

Svima je dobro poznato, da se odmah iza sloma ustrojilo u Zagrebu »Narodno Vijeće« i savzao ugledne članove gradskog vatskoj u svoje ruke. Prvi akt tog vijeća

je bio nalog stanovitim funkcionarima na Sušaku, da imadu odmah poći na Rijeku i tamo preuzeti upravu ne samo svih državnih institucija nego i sam magistrat i to — bez prethodnoga dogovora i sporazuma sa vodećim ličnostima baš toga autonomaškog vodstva, koje je nama bilo skloni!

Možete si pretstaviti konsternaciju tadanjega gradonačelnika Rijeke g. dr. Antona Vio ml., kad mu je naš delegat nenadano došao u ured i naložio mu, da upravu grada preda u ruke njemu, da ga diže sa mjesta gradonačelnika i istodobno raspušta gradsko zastupstvo — sve u ime »Narodnog Vijeća« u Zagrebu. Odmah se na to sa magistrata i svih državnih i gradskih ureda skinula njihova oblubljenja riječka autonomna zastava, a istakla, do onda mnogima mrska, hrvatska zastava. Istodobno se u urede uvadja hrvatski kao službeni uredovni jezik, dok je do sada vladalo talijanski i mađarski.

Mjesto, da je u tako važan lučki grad, koji je do sada spadao pod Mađarsku, došao iz Zagreba predsjednik »Narodnog Vijeća« i savzao ugledne članove gradskog magistrata, zastupstvo i predstavnike drugih gradskih institucija, pa u prijateljskoj diskusiji i izmjeni misli ostavio sve funkcionare na njihovim položajima, talijanski uredovni jezik zadržao, gradskoj zastavi dao njezino počasno mjesto, dapače vodeće ličnosti počastio visokim položajima, odlikovanjima, dapače i plaćama i tako ih predobio za našu hrvatsku stvar, taj delegat dolazi nenadano i nenajavljen i javlja im naloge našeg Narodnog Vijeća — za koje oni ne znadu, nesamo da postoji, nego i njihovu vlast — i tako ti nalozi diraju u njihovu nacionalnu svijest, lokalni patriotizam, a bogami i njihove finansijske interese!

Ako još k tomu spomenem, da je gradjanstvo Rijeke zadnje doba pred svršetak rata formalno gladovalo, pak da bi Narodno Vijeće učinilo i te kako lijepu, humanu i osobitu patriotsku političku gestu, da je odmah iza sloma, mjesto da šalje toga pamoznoga delegata poslalo iz gladnjelom pučanstvu životne namirnice, kojih je u Hrvatskoj bilo u izobilju, više je nego sigurno, da bi se to pučanstvo i te kako oduševilo i radilo za pripojenje Rijeke Hrvatskoj!

Zar je onda čudo, da se tim neličnim gestom Narodnog Vijeća pogodjeno stanovništvo grada Rijeke listom okrenulo protiv nas Hrvata? Tko da osudi gradonačelnika dr. Vio i dr. John Stiglicha, koji ogorčenim tim i takvim postupkom Hrvata, u onom momentu poniženja i ogorčenja, odoše barkasom do zapovjednika talijanske ratne mornarice, admirala Cagnia u Italiju, te ga zamole za zaštitu protiv takovom neličnom i neočekivanom postupku sa strane Hrvatske?

jezicima se mogao izražavati pismeno i usmeno. Kao srednjoškolar pisao je sentimentalne novele i pjesme u djačke listove. A i kasnije — kako vidimo iz nekrologa u »Kritici« — zanimao se za intelektualni život ovdje, premda je živio i služio u stranom svijetu.

Žmak je — po svojem životu i smrti — tipičan Istranin. On je oličenje tragedije naše zemlje. Živjeti i studirati s onakvim idealima — gledati ostvarenje tih svojih ideala u bijegu u Srbiju — potucati se i probijati teškom mukom kroz život i stvoriti si vlastitom snagom položaj i ime, to je karakteristika sve djece krša i siromaštva. A valjda najjači i najotporniji predstavnici tih očvrslih i energičnih ljudi su naši Čići. Htjeti se vratiti, sa dobra položaja, u svoju zemlju koja je bila još u nekom haotičnom stanju, sanjati o naučnom radu u toj sredini i razočaran se vratiti u strani svijet i tamo umrijeti od sušice, to je sudbina tog našeg Čića koji je mnogo obećavao.

Dokora mu niko neće znati ni za grob. A o njemu nećemo znati ništa, jer i ono malo bilježaka koje je ostavio zaplijenila je talijanska policija. Cijela ta životna linija — od pazinskog djakovanja i kuburenja do groba u Francuskoj i do tih zaplijenjenih rukopisa na nekom tavanu tršćanske policije, sve je to tipično naše, čićsko i istrasko.

A i još nešto je naše — tipično naše. Jedan njegov drug iz pazinske gimnazije i prijatelj s kojim je Žmak bio utekao u Srbiju, s kojim je učiteljevao u Makedoniji i s kojim je živio u Francuskoj, a koji ima lijep položaj i dohodak ovdje, i koji bi više znao o Žmakovom životu, nije ni odgovorio na dva pisma kojima smo ga molili da nešto napiše ili da dađe barem koji podatak. Eto i to je naše. I to je tačka na životopisu Ivo Žmaka, Čića i francuskog astronoma petnaest godina iza njegove smrti.

Ovo nije životopis, čak ni skica za životopis. Ovo par redaka je napisano s nadom da će se ipak neko naći u ovoj našoj ustajaloj sredini koji bi mogao i htio da nam prikaže tragičnu figuru Ivo Žmaka.

Možda će ovi reci biti sretan potečaj.

(i. p.)

Dosadanju slogu i međusobno povjerenje zamijenilo je strah, očaj i mržnja protiv Hrvata i svega što je hrvatsko. Odmah iza toga stala su sa njihove strane padati na nas pogrđna imena, zatim kletve, zlostavljanja i progono. Stali su skidati naše hrvatske zastave i uz razne pogrdne ih vredjati. Sad je došao u akciju onaj mađarski element udružen sa našim renegatima i janičarima, dok je elita riječkog gradjanstva žalosna, razočarana i uvrijedjena našim postupkom ostala kod kuće utučena i prevarena u svojim nadama u bolju budućnost Rijeke.

Sve je to skrivio netaktni, a bogami i slabo političan čin i odluka Narodnog Vijeća! Ta vatra se više nije dala ničim ugasiti. Vidjeli smo odmah, da će Rijeka biti za nas — baš našom krivnjom — izgubljena! To su fakta, koja dobro znamo mi, koji smo sve to na licu mjesta svojim očima gledali, a koja će Vam svatko još i danas na Rijeci otvoreno priznati.

Rijeka dakle nije po Italiji osvojena, nego baš po nama Hrvatima svojom netaktnošću, nesposobnošću, a donekle i raznim nepromišljenim i neličnim činima raznog našeg neodgovornog elementa, izgubljena.

Zar je onda čudo, da su sva naša kasnija nastojanja i napori, da opet zadobijemo simpatije Riječana i tako dobijemo Rijeku bila uzaludna?! Nesamo dr. Vio i dr. Stiglich, nego pojačani sa velikim brojem dosada neutralnih Riječana, lahko su nagovorili Italiju da, kod svojih saveznika Antante traži za sebe Rijeku, premda po Londonskom paktu ona je imala da pripadne Hrvatskoj. Sva naša kasnija diplomatska borba bila je za nas izgubljena. Pa kad nam je konačno po velikom Wilsonu ponudjena nesamo Rijeka nego i velik dio Istre i na taj plan pristala Antanta osim Italije, mi smo još dalje mudrovali, dok konačno u Rapallu nijesmo izgubili sve to, pak i Rijeku, koja je već onda reprezentirala lijepu vrijednost od 30 milijardi dinara! — (C).

Carletto: »Jesi li čuo da danas slave Marš na Rim?«

Pasquale: »Managla la pipa! Da bi barem mi marširali na Rim mjesto na Makale.«

PAVEL PLESNIČAR:

OB ROJSTNI STOLETNICI ANDREJA FR. ŽNIDARČIČA NARODOVEGA UČITELJA IN BUDITELJA

ANDREJ FR. ŽNIDARČIČ

»Narod, ki ne slavi svojih zaslug, ni vreden, da jih ima.«
Biskup J. J. Strossmayer v pismu Slov. jezui.

»Pišite, pišite o naših kraljih in ljudeh, pišite in povejte vse, da nas ne zabije!«
Besede prof. dr. Hil. Zorna (Slovenec z dne 6. sept. 1926, št. 202).

Nad 20 let že počiva pod črno rušo, zdi se kakor da pozabljen od naroda, med katerim je deloval nad pol stoletja in za katerega čast in rast je žrtvoval vse moči svojega bitja in žitja. »Majhen mož — velikan po duhu«¹⁾ je rezal zadnja tri štiri desetletja preteklega stoletja tako vidne brazde v življenje svojih rojakov na Goriškem, da je zaslužil, če se ga spomnimo nekoliko obširneje vsaj letos, ko praznujemo stoletnico njegovega rojstva. Bedni naš narod na Goriškem se zaslužnega moža ne more in tudi ne sme javno spominjati, ker so temu največjemu trpinu pod soncem sedanjosti vlastodržci iztrgali iz ust in knjig sladko materino govorico. Prav zato pa je dolžnost nas, ki živimo v kulturni državi tostran mejnikov, da se s toliko večjo pieteto in s toliko večjim povdrom spominjamo njega, ki je pred dobrimi 50 leti postavil jezove slovenski zemlji na zapadu, ki je te jezove tudi krepko branil, dokler ni v visoki starosti, utrujen od naporov življenja, omahnil svetli goriški zemlji v naročje, zapustivši rojakom blesteč zgled, kako »brantiti je časti in pravde narodu in jeziku svojemu«.

I.

MLADOSTNA LETA. PRIČETKI ŽNIDARČIČEVEGA PUBLISTIČNEGA DELOVANJA

Andrej Franc Žnidarčič se je rodil kot sin kmetijskih staršev dne 2. decembra 1835 na Gradišču pri Prvačini. Prve šolske nauke je sprejemal v bližnjih Renčah, v kraju, ki se je ponahal z najstarejšo ljudsko šolo (ustan. 1.1815) spodnjega t. j. goriškega dela Vipavske doline. Kot 14 letni deček je vstopil v goriško gimnazijo, jo dovršil z odličnim uspehom 1. 1857, nakar je bil sprejet v bogoslovno semenišče v Gorici. Po dovršenem tretjem letu bogoslovja je bil 23. septembra 1860 po nadškofu Andreju Gollmayerju posvečen v mašnika ter je 14 dni nato t. j. 7. oktobra pel novo mašo v svoji rojstni vasi. O tem veseljem in nenavadnem dogodku so poročale Novice, da je bila to prva nova maša na Gradišču, ki je radi ugodne letine tistega leta še posebej zelo dvignila razpoloženje domačega prebivalstva.

Po novi maši je moral Žnidarčič še eno leto nazaj v Gorico, da je dovršil še četrto leto svojih bogoslovnih študij. Bila je zanj velika sreča, da je imel v bogoslovni vrsti odličnih učiteljev, med katerimi je bil zlasti jezikoslovec in zgodovinar štefan Kocijančič na glasu velikega učenjaka. Ta je imel na svoje bogoslovce velik vpliv: z besedo, z zgledom in z dobrim svetom. S psojevanjem knjig jim je vcepljal ljubezen do materinega jezika ter jih navajal k literarnemu delu. Da se je torej Žnidarčič tako zgodaj ogrel za narodne ideale in se že kot semeniščnik lotil dopisovanja v tedanje slovenske liste, je nemala zasluga učenega Kocijančiča, za Valentinom Stanicem najplodovitejšega pisatelja tedanje dobe na Goriškem.

Na drugi strani pa ne smemo pozabiti, da je bil Žnidarčič pristen otrok revolucijske dobe osemindesetega leta, ko je politično življenje kipel in vrelo na vseh koncih in krajih. Narodnostna ideja, na zmogovitem pohodu po slovenskih deželah, je našla na Goriškem

v šestdesetih letih minulega stoletja in v poznejši dobi taborov poleg Andreja Marušiča in Josipa Furlanija-Trnogorskega, poleg Matije Doljaka in dr. Karla Lavriča, poleg Ernesta Klavžarja in še mnogih drugih ravno v mladem in dovetnem Žnidarčiču enega svojih najboljših in najizrazitejših pobornikov. Zato je povsem umljivo, če vidimo Žnidarčiča-semeniščnika že 1. 1860²⁾, kako se navdušuje ob delih velikega djakovskega biskupa Strossmayerja, kliče mu iz Gorice (Novice 1860, 28): »Slava Strossmayerju naj doni tudi tam, kjer Soča nevoljno bobni proti laški planjavi!« In zopet ga srečamo po preteku nekaj tednov v istem listu, to pot z obširnimi člankom »Slovenstvo na Goriškem« (Novice 1860, 33 in 35), kako se z vso toplino svojega srca zavzema za vpeljavo slovenskega jezika na goriški gimnaziji in za slovensko uradovanje sploh. Tako torej pričinja Žnidarčič kot semeniščnik svoje publicistično delovanje, ki je trajalo z manjšimi in večjimi presledki pol stoletja: od Bleiweisovih Novic, od Einspielerjevega Slovenca, od Marušičeve Domovine pa dalje do Soče in Gorice in tja do ostalih goriških listov zadnje dobe pred svetovno vojno. Kdo bi naštel vse te proizvode Žnidarčičevega peresa! Zbrani bi tvorili prav zanimivo sliko njegove neutrudne delavnosti na polju slovenske publicistike.

KAPLAN IN UČITELJ NA SRPENICI. KAPLAN V KOBARIDU. — ŽNIDARČIČEVO UDEJSTVOVANJE V CELOVSKEM SLOVENCU: VOJNI DOGODKI 1. 1866. — NJEGOVO SODELOVANJE Z ZUPANOM PAGLIARUZZIJEM

Toda še z večjo vnamo se je mladi rodoljub posvetil delu za narod, ko je jeseni 1. 1861 nastopil svoje prvo službo kot kaplan na Srpenci na Tolminskem. Tu je poleg svojih poklicnih dolžnosti vršil prostovoljno še druge: gotove dni v tednu je zbiral v kaplaniji mladi srpeniški naraščaj in ga poučeval v najpotrebnejših predmetih življenja. Zgodaj je spoznal, da je narod brez šol narod brez bodočnosti. In ravno šole so bile takrat po Tolminskem zelo redko posejane: razven Kobarida, ki je imel najstarejšo šolo v okraju (že od leta 1785), razven Boveca (od 1. 1862), Tolmina (od 1. 1816) in Sv. Lucije (od 1. 1862) ni bilo v dobi Žnidarčičevega kaplanovanja na Srpenci nobene druge šole v gorenjem delu Soške doline. Žnidarčič je zasnoval na Tolminskem prvo zasilno šolo na Srpenci in da je bila ta šola prva, ki se je pretvorila 1. 1870 — za časa njegovega nadzornikovanja — v redno ljudsko šolo, je bila zopet njegova zasluga. Le žal, da je bilo Žnidarčičevo službovanje na Srpenci tako kratkotrajno: na pomlad 1864 je bil premeščen za kaplana v Kobarid, kjer je v župniku in dekanu Andreju Jekšetu, poznejšem Gregorčičevem »vrlem možu«³⁾ ter v županu in deželnem poslanca Izidorju Pagliaruzziju, očetu pesnika Krilana, našel največjo oporo svojemu delovanju. In da delo tedanjih kobarških veljakov ni bilo zaman, kaže dejstvo, da je v nekaj letih, posebno še ko sta pričela v trgu svoje blagodejno delovanje novoustanovljena čitalnica in pevski zbor, postal Kobarid pravo žarišče slovenske narodne misli na Goriškem.

Pa tudi drugod po domovini je bilo opaziti v oni dobi prav živahno narodno gibanje. K tej živahnosti je nemalo pripomoglo zborovanje vodilnih slovenskih politikov septembra meseca 1. 1865 v Mariboru. Zborovanje se je vršilo pod vtisi baš tiste dni izišlega septemberskega manifesta in je močno razgibalo iz narodnega spanja se drameče plasti našega ljudstva širom slovenske zemlje. Prav posebno pa je odjeknilo v Žnidarčičevi duši, kar je razvidno iz člankov, ki jih je Žnidarčič priobčeval v Einspielerjevem Slovencu. V Mariboru zbrani politiki so poskušali ustvariti Slovenecem neke vrste program, da bi na osnovi tega programa poklicali v življenje »zedinjeno Slovenijo«, geslo mladine iz osemindesetega leta. Kakor pa je bila stvar morda dobro zamišljena, tako ni rodila zaželenih uspehov. Rezultati zborovanja so pokazali, da so bili očetje mariborskega programa precej daleč od »zedinjene Slovenije«. Tako so se pod vodstvom dr. Bleiweisa, a v odsotnosti primorskih politikov, zedinili na več programnih točk, med katerimi je bila tudi zahteva, naj se vzpostavi teritorialna skupnost vojvodine Kranjske s

priključitvijo slovenskega dela Istre ter goriških okrajev Sežana, Komen in Devin.

Jasno je, da taki sklepi niso mogli zadovoljiti primorskih Slovencev. Med goriškimi rojaki so povzročili veliko razburjenja, in takrat je mladi kobarški kaplan Žnidarčič, ki je pazno sledil delu mariborskih zborovalcev, smatral za potrebno, da je zamahnil v Slovincu (1. dec. 1865) z vso silo svojega peresa: »Kaj bo potem z nami, ki bomo priključeni na laško večino? Zakaj bi nas kranjska dežela ne združila namesto razcepila? Če gresta Istra in Kras v Ljubljano, zakaj tudi ne Gorica? Pri taki skrbi zase pa se pozablja najbolj nesrečne beneške Slovence, ki jih celo duhovščina poitalijančuje. Za nje moramo tudi skrbeti. Slovenci radi ostanejo prijazni Lahom in Nemcem, požreli se pa ne damo ne tem in ne onim, ve-komaj ne!«

Še bolj se je Žnidarčič razmahnil v 1. 1866. Gradivo za to so mu nudili vojni dogodki na Beneškem in drugod, ki jim je posvetil v istem Slovincu toliko pazljivosti, da so vzbujali njegovi članki splošno pozornost in so še danes predmet študijam naših znanstvenikov (prim. dr. Puntar: »Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojni 1. 1866; Slovenec z dne 7. aprila 1935, št. 81). Med drugimi bodi tu omenjen njegov nad vse zanimivi članek »Benečani pa federacije, v katerem se ogra-va za federalistično ureditev avstrijske države, a se postavlja odločno proti nemški hegemoniji, o kateri pravi: »To je tista neizgruntano strašna zver, ki ima svoj brolj v severozapadnih deželah Avstrije, svojo morilno sapo pa pošilja v jugovzhodna kraljevstva. Nemška hegemonija dela strah ne samo miroljubnim Slovanom, ampak tudi v svojo narodnost zaljubljenim Italijanom. — Zatorej gorje Avstriji, če skoraj ne ugonobijo tiste grozne zveri, če kmalu ne odpravi nemške hegemonije.«

Enako zanimiv je podlistek, ki ga je bil Žnidarčič priobčil v istem listu po končanih vojnah 1. 1866 (Slovenec št. 79 in 80) s sledečim neustrašenim zaključkom: »Avstrija mora končno vedeti, da je dolžna goriški grofiji vrniti suvereniteto, ako je tudi ona ne more braniti zoper premočne Italijane, kakor je vrnila Napoleonu Benečijo po letošnji vojni, kajti potem si goriška grofija polše drugega branitelja po svoji volji!« In kaj naj rečemo o njegovi »Razmejitvi med Italijo in Avstrijo« (Domovina z dne 12. jun. 1867)? V članku prihaja do senzacionalnega zaključka, »naj bi Avstrija namesto beneške Slovenije odstopila Italiji kos Južne Tirolske, ki globoko doli na Laško sega in itak Italijanom sline dela!« In slednjič še njegov »Stoletni opomin Slovincem na Beneškem« (Slovenec 1867, 4), v katerem svari in roti rojake onkraj nove državne meje, naj po veliki narodni katastrofi, ki jih je zadela ostanejo zvesti svojemu materinemu jeziku, saj »ako Bog da in bratska sloga, tako bode ob Novem letu 1880 od Triglava do Urala en knjižni jezik — slovenski! in na drugem mestu: »Naj voljno prenašajo novi italijanski jarem — pridejo boljši časi!« Itd. itd.

Vsi ti članki pač jasno pričajo, kako zelo se je Žnidarčič zanimal za usodo beneških rojakov, le žal, da pri vsem svojem velikem optimizmu ni dočakal, da bi za ta ubogi narod tudi res prišli kedaj tisti prerokovani boljši časi. Toda eno drži: ko bi imeli v oni dobi naši rojaki tam ob Nadiži poleg enega samega Petra Podreke tudi kaj več Žnidarčičev, bi plebscit 1. 1866 pokazal vse-kakor drugi rezultat in meja proti Italiji bi bila danes bržkone drugačna...

Andrej Žnidarčič pa se ni zanimal samo za vprašanja narodne in državne politike, ne, enako, včasih morda še bolj so mu bile pri srcu potrebe domačega prebivalstva. V tem pogledu je bil v veliko podporo županu Pagliaruzziju, prav posebno v zadevi kobarškega Blata, tega v onih časih najbolj perečega vprašanja vse kobarške doline. Da se seznaniti tudi širši svet o važnosti regulacije rečice Idrije oziroma o potrebi odprave nezdravega kobarškega močvirja, je pošiljal tozadevna poročila — ker je medtem prenehal izhajati celovški Slovinc — v Gorici Marušičevi Domovini, ki je izhajala v letih 1867 — 9 in je bila prvi politični časopis goriških Slovencev. Pagliaruzzijeva neumorna prizadevanja so bila kronana z velikimi uspehi in kobarškega Blata tekom nekaj let ni bilo več. Ni dvoma, da je majhen delež teh uspehov pripisati Žnidarčičevemu spretnemu peresu.

VIKAR NA PONIKVAH. ŽNIDARČIČ OKRAJNI ŠOLSKI NADZORNIK ZA TOLMINSKI OKRAJ. SLOVENSKO URADOVANJE TOLMINskega OKRAJNEGA ŠOLSKEGA SVETA. VIKAR NA BANJŠICAH: SPISOVANJE POMOŽNIH KNJIZIC ZA OSNOVNOŠOLSKO UČITELSTVO.

Po dobrih štirih letih narodnega dela se je Žnidarčič poslovil od prijaznega Kobarida, prepustivši svoje kaplansko mesto novomušniku — pesniku Simonu Gregorčiču. Zgodovinski oklic na tabor pri Šempasu dne 18. oktobra 1868 je podpisal še kot vikar na Ponikvah. Tu ga je dohitel novi avstrijski šolski zakon, po katerem je ljudsko šolstvo vseh avstrijskih dežel, torej tudi Goriške in Gradišanske, iz cerkvenega območja prešlo v področje države. Eno prvih del nove šolske oblasti je bilo imenovanje deželnih in okrajnih šolskih nadzornikov. In zgodilo se je takrat nekaj nepričakovanega: za okrajnega šolskega nadzornika na Tolminskem je bil imenovan ponikovski vikar A. Žnidarčič, ki je vršil odslej dvojno službo: šolsko-nadzorniško in svojo poklicno duhovniško službo na Ponikvah oziroma kasneje na Banjšicah, kamor je moral kot vikar že 1. 1871.⁴⁾ K novemu imenovanju mu je največ pripomogel goriški rojak in okrajni glavar Andrej Winkler, poznejši deželni predsednik kranjski, ki je Žnidarčiča dobro poznal po njegovem šolskem delovanju na Srpenci, a še bolj po njegovih člankih v takratnem slovenskem časopisu. Winkler, ki je bil ena središnih oseb slovenske politike na Goriškem, je hotel imeti na nadzorniškem mestu v Tolminu celega moža in to je Žnidarčič tudi bil.

Tako se je zgodovinske prve seje okrajnega šolskega sveta tolminskega dne 1. septembra 1869 pod predsedstvom Winklerjevim že udeležil novouimenovani nadzornik. Zgodovinska važnost te seje tiči namreč v soglasnem sklepu, da se mora vršiti — docela v smislu tretje programne točke šempaskega tabora — vse uradovanje novega šolskega sveta v slovenskem jeziku. In pri tem sklepu je ostalo do zloma dvojne monarhije. Dočim so se morale naše ljudske šole po Kranjskem in južnem štajerskem mučiti z nemškimi dopisovanjem še desetletja, ponekod prav do razsula Avstro-Ogerske, so uvedli tolminski in za njim ostali okrajni šolski sveti v slovenskem delu Primorja slovensko uradovanje že pred 66 leti. Zato velja še danes, po toliko desetletjih, vse naše priznanje vrlim članom tolminskega okrajnega šolskega sveta izza leta 1869!⁵⁾

In Žnidarčič, v najlepši dobi moških let, se je vrgel z vso vnamo na delo. Cerkev in šola, obe sta mu bili enako važni torišči za kulturni podvig narodov. Da pa izpriča še posebej svojo veliko skrb za napredek ljudske šole, je spisal in izdal pri Mohorjevi družbi v Celovcu 1. 1873 kot »c. kr. okrajni šolski nadzornik in vikar na Banjšicah sv. Duha pri Kanalu v tisočletni spomin sv. Cirila in Metoda, skladateljem prve slovenske abecede in knjige«⁶⁾ drobno knjižico pod naslovom »Abecednica s podobami za čitanje in štetje, nato še isto leto »Ključ za poštevanje, razčrtivanje in metrično mero« in »Pojasnilo Ključa«. Knjižice so bile nekaka metodolna navodila ljudskošolskemu učitelstvu pri jezikovnem in računskem pouku in glasna priča Žnidarčičevega velikega prizadevanja za povzdigo ljudske šolstva in to v času, ko so bili slični spisi prava redkost na polju slovenske ljudskošolske metodike.

Svoje nadzorniške posle je vršil Žnidarčič skoro sedem let t. j. do konca marca 1876. S 1. aprilom mu je nasledoval Franc Vodopivec, profesor ženskega učiteljskega v Gorici in od 1. 1873 okrajni šolski nadzornik za goriško oko-

¹⁾ Da bi bil Žnidarčič škofijski šolski nadzornik, kakor trdi A. Gabršček (Goriški Slovinci II, 414), ne drži, ker je te posle dolgo vrsto let do 1. 1869 vršil v goriški nadškofiji duhovnik dr. Al. Cezar Pavisič, a mu je 1. julija 1869 že nasledoval novouimenovani deželni šolski nadzornik Anton Klodič. Istotako ni mogel biti Ž. pred novim šolskim zakonom okrajni šolski nadzornik, ker so opravljali službo okrajnega šol nadzornika vsako-kratni dekani, a kaj takega Ž. nikoli ni bil. Edina izjema v tolminskem dekanatu je bila v. l. 1848—56, ko je bolehnega dekana Ivana Struška nadomeščal pri šol. nadzovanju volčanski župnik Andrej Pernecl.

²⁾ Tedenjani člani okrajnega šolskega sveta so bili: Andrej Winkler, okrajni glavar v Tolminu, predsednik; Jakob Doljak, dekan v Tolminu, zastopnik cerkve; Peter Kogol, nadučitelj v Tolminu in Fran Dominko, nadučitelj v Kobaridu, zastopnika učitelstva; Izidor Pagliaruzzi, župan v Kobaridu in Mihel Cazafora, župan v Tolminu, zastopnika deželne odbora; Andrej Žnidarčič, okrajni šolski nadzornik.

³⁾ Andrej Gabršček, Goriški Slovinci I, 97.

⁴⁾ Trditelj, da bi bil Žnidarčič že 1. 1860 kaplan v Kobaridu, kakor piše A. Gabršček (Goriški Slovinci I, 81), je napačna.

lico, mož iz neduhovniških krogov, ki je za daljšo dobo združil v svoji osebi šolsko nadzornišvo za goriški, sezanski, tolminski in deloma gradiščanski okraj. Znidarčič pa je vztrajal kot vikar še do jeseni l. 1880, ko je moral v enaki lastnosti na svoje novo mesto v goriška Brda. Z odhodom z Banjšic se zaključuje njegovo tako plodovito delovanje med našim narodom v goriških gorah.

II.

VIKAR V GRADNEM. ZNIDARČIČEVO NARODNO DELOVANJE V GORIŠKIH BRDIH. USTANOVITEV SLOVENSKEGA JEZA. BRIŠKA BUDNICA. JAVNI NASTOPI SLOV. JEZA. ZNIDARČIČEVO DELO ZA USTANOVITEV SAMOSTOJNE SODNIJE V BRDIH.

Nova doba je pričela za Znidarčiča, ko je prišel 29. oktobra 1880 za vikarja v Gradno, v malo faro 800 duš na severozapadni strani vinorodnih goriških Brd. Z njegovim prihodom pa je pričelo novo življenje tudi med rojaki onkraj Soče: Gradno in bližnja Biljana sta postala takorekoč preko noči središče vsega narodnega gibanja briških Slovencev. Kako se je vse to razvijalo, kažejo dopisi, ki jih je Soča priobčevala »Od beneške meje« izpod peresa Znidarčičevega. Da, skoro ni bilo meseca, da bi list ne prinesel te ali one zanimive vesti iz narodno se probujajočega življenja briških Slovencev. Pa je gospod »Gradenski« oziroma »Jakoslav« tudi znal svoje misli mojstrsko spraviti na papir! Malo je bilo v oni dobi pred 50 leti v Soči dopisov, ki bi se odlikovali po tako lepem jeziku in prijetnem slogu kakor so bili ravno dopisi Znidarčičevi. Nekatere njegove stvari bi bile vredne, da se jih čita še danes. Kot primer bodi omenjen njegov »Izlet v Kobališče« (Soča 1882, 33), spis, ki bi ga goriški rojaki, raztreseni po širnem svetu, z nezmanjšanim zanimanjem čitali še danes, kakor so ga čitali pred dobrim polstoljetjem njihovi srečnejši predniki. Bil bi jim kakor hladilen balzam iz dežele naše bolesti in našega hrepenenja, kakor nelzpeto pesem o rajskomilem delu izgubljenih domovine!

Toda k stvari! Razmere briških Slovencev so bile v onem času t. j. v 80 letih preteklega stoletja v vsakem pogledu prav malo razveseljive. V narodnem oziru je vladalo med njimi veliko mrtvilo, preko meje se je začel širiti italijanski duh med domače naše ljudstvo. V nekaterih občinah, kakor na pr. v Dolenjah, je bilo malo pred Znidarčičevim prihodom še vse slovensko; ob Znidarčičevem prihodu v Gradno pa se je bila v Dolenje vgnezdila furlanščina in v dolenjski cerkvi se je že pridigovalo v furlanskem jeziku. In slični primeri so šillili na dan tudi drugod ob meji goriških Brd. V Gorici je sicer obstajalo slovensko politično društvo Sloga, a se je za briške razmere premalo brigalo. Premajhna agilnost tega društva je rodila nezadovoljnost, ponekod celo odpor proti vodstvu Sloge (predsednik dr. Josp Tonkli), pa tudi drugod po goriški deželi. Znidarčič, ki je pazljivo motril žalostne razmere ob meji, je prišel naposled do zaključka, da je treba v goriških Brdih pričeti nanovo orati ledino in da je nujno potrebno osnovati za Brda posebno politično društvo. V ta namen je sklical v Biljano nekaj uglednih briških mož in že par tednov po tem sestanku je tržaško namestništvo dne 9. februarja 1882 potrdilo pravila Slovenskega jezika, novega slovenskega političnega društva za goriška Brda. S tem je bila izpolnjena najiskrenejša Znidarčičeva želja in uresničena so bila prizadevanja rodoljubnih Bricev. »Z veseljem pozdravljamo novo društvo« — je pisala Soča dne 24. februarja 1882 — »naj se mu posreči, da narodni duh v Brdih oživi in da zares zajezi naglo potujčevanje na italijanski meji naše dežele. Novo društvo je imelo 30. aprila svoj prvi redni občni zbor pod milim nebom v Biljani, na katerem je bil izvoljen odbor in njemu na čelu prvoboritelj za slovenstvo goriških Brd — gradenski vikar Andrej Znidarčič. Soča, vesela, da se je začelo v Brdih jasnilo, je zaključila svoje tozadevno poročilo z verdom:

»Srečno stoj Slovenski jez, brani te naj Bog z nebes!«

Tako so se slovenska Brda osamosvojila v domači politiki in nastopila svojo pot povsem neodvisno od goriške Sloge. Da ni bila ustanovitev novega društva goriškim političnim voditeljem posebno ljuba, je umljivo, toda pomagati s čim drugim se ni dalo več! Novo društvo je bilo tu in s tem dejstvom je bilo treba odslej računati. Z ustanovitvijo »Slov. jezika« je pa prešlo na briške prave, prav posebno na predsednika Znidarčiča ogromno delo. Toda vrli mož se dela ni ustrašil! Z zaviranimi rokavi se ga je lotil, pa naj bi bilo to delo potrebno kjerkoli: v cerkvi, v šoli, v društvu, doma — povsod je bil zraven v nesebičnem delu za Boga in domovino!

Ob ustanovitvi Slov. jezika je novi predsednik še poskrbel, da je društvo dobilo svojo himno: sam je zložil »Briško budnico« ter jo še pred prvim rednim občnim zborom priobčil v Soči dne 24. marca 1882. Besedilo prve kitice je bilo sledeče:

»Edinost bod' med Brici trdna vez;
zato postavljamo Slovenski jez!
Naj pesem naša zdaj povdarja,
da v Brdih je Slovenski jez,
ki brani vero, dom, cesarja,
sovražna moč ne sme tod čez!«

Pesem je imela še tri kitice, pri vsaki so se ponavljale zadnje štiri vrstice prve kitice. Uredništvo Soče je pesmi pripomnilo pod crto: »Naj bi Budnico kdo kmalu še uglasbil in sicer ognjevit, primerno vsebini!«

Nad vse zanimivo je, da so se na to Socino pripombo lotili glasbenega dela Budnice kar štirje goriški rojaki: Jožef Marinič in Ciril Metod Kumar⁴⁾, oba briška domačina in pevovodji pevskemu zboru Slovenskega jezika v Biljani ter Danilo Fajgelj, tačas učitelj v Tolminu (Soča 1882, 16); kot četrti skladatelj se navaja Hrabroslov Volarič (Kol. Gor. Mat. za 1924 str. 53), ki je bil v času, ko se je porodila Znidarčičeva pesem, učitelj v bližnji Kozani. Tako se je Briška budnica razlagala istočasno kar v štirih napevih — edinstven primer v slovenski glasbeni literaturi — po goriških Brdih, dramila narod in ustvarjala močno stražo ob zapadni meji naše zemlje. Tolikšna je bila njena moč pred 50 leti v deželi, v kateri je danes pod tujim nasiljem onemela slovenska beseda in zamrla vsaka naša pesem!*)

Prvi javni nastop je imel Slovenski jez v Biljani, ko je priredil 25. junija 1882 svojo »besedo«. Na vzporedju sta bili Kumarjeva in Mariničeva Budnica, deklamacije, petje in Znidarčičev govor. Prireditelj je uspela v vsakem pogledu kar najlepše ter visoko dvignila narodno-samozavest vrlh Bricev.

Drugič se je postavil Slov. jez dne 5. julija 1882 t. j. na dan godu sv. Cirila in Metoda. Po maši v biljanski župni cerkvi se je vršil izredni občni zbor, na katerem so proglasili dan 5. julija vsakega leta za svoj narodni praznik. Nadaljni program je obsegal razpravo o ustanovitvi samostojne sodnije za goriška Brda. Glavno besedo je imel zopet Znidarčič, ki je upravičenost zahteve po lastni sodnji utemeljeval tako-le: »Da se Brici obvarujejo italijanskega vpliva in vsega, kar je z njim v zvezi, ne smemo jenjati, dokler ne pridejo vsa Brda pod goriško okrajno glavarstvo. Brda izgubljajo od dne do dne svoj slovenski značaj in se nazvamejo italijanskega duha in jezika. To se ne godi v prid Avstrije, ampak v njeno škodo, ker več vasi ko postaja laških, bolj vpiljejo Italijani z onkraj meje po naši zemlji. Italijanski poželjivosti se Avstrija najlaže ubrani, ako ohrani na mejah narod slovenski, ki je živa priča, da so tu avstrijska, ne italijanska tla. Za Avstrijo in slovenske Brice je velike važnosti, da dobijo Brda lastno sodnijo in pridejo pod goriško okrajno glavarstvo. Prošnja je bila naslovljena na pravosodno ministrstvo, njen bistven del se je glasil: »Visoko ministrstvo blagovolji ločiti od okrajne sodnije v Krmini občine Biljano, Medano in Dolenje, od sodnije v Gorici pa občine Smartno-Kviško in Števerjan ter ustanoviti za vse te slovenske občine skupaj eno okrajno sodnijo v Brdih in pridružiti to novo ustanovljeno sodnijo okrajnemu glavarstvu v Gorici«. Dunajska vlada se pa ni dala prepričati o potrebi nove sodnije in je vse prizadevanje briških Slovencev padlo v vodo. Dogodki kasnejših let so pokazali, kako prav je imel Znidarčič, ko je opozarjal na laško agresivnost, a pomagati se ni dalo več: čas je šel svojo pot proti interesom Avstrije.

Da ostane Slov. jez v stalnem stiku z vsem narodom, je prirejal »besede« po raznih krajih Brd. Prav živahno je bilo v tem pogledu leto 1885. Dne 11. februarja tega leta je bila velika narodna prireditelj pri rodoljubnem Blažu Sfiligoju v Drnovku, kamor je privlelo mnogo naroda iz Brd in celo iz Gorice. Dopisnik iz Brd hvall v Soči vzorno prireditelj ter sklepa »A najprijetnejše ni bilo samo »preljubo veselje«, ampak »Hej Slovenci«, katero pesem so peli vsi skupaj navdušeno, moški in ženski.«

STROSSMAYERJEVA 70 LETNICA MED GORIŠKIMI BRICI. PISMO VLADIKE SLOVENSKEMU JEZU. 1000 LETNICA METODIJEVE SMRTI. ZNIDARČIČEVO POTOVANJE NA VELEHRAD. CIRIL-METODOVA SLAVNOST V BILJANSKI ŽUPNI CERKVI.

Leto 1885. je bilo še v dveh drugih ozirih nad vse pomembno: dne 4. februarja se je jugoslovanski narod spominjal rojstne 70 letnice svojega največjega sina, vladike Strossmayerja, dne 6. aprila pa je praznoval širni slovenski svet tisočletnico smrti sv. Metoda. In Slovenski jez ni hotel pri teh praznovah biti zadnji. Po svojih skromnih močeh je pokazal svetu, da ve ceniti zasluge slavnih mož, zato je obhajal oba jubileja na prav slovesen in nadvse dostojen način.

Strossmayerju je odposlal v Djakovo adreso sledeče vsebine (Soča z dne 20. febr. 1885, št. 8):

⁴⁾ Ciril Metod Kumar (gl. Slov. biogr. leksikon I, 589) je umrl pred nekaj leti v Ljubljani kot vpel. sodni uradnik, usoda Mariničeva ni znana.

⁵⁾ Da ohranimo v svojih srcih svetel spomin na »Slov. jez«, pa tudi na eni drugi živi slovenski jez, ki ga je postavil Znidarčič s svojim neumornim delovanjem med našim narodom ob zapadni meji slovenske zemlje, bi bilo umestno, da bi enega, najlepšega, izmed goriškimenovanih štirih napevov Briške budnice, seveda s primerno spremenjenim besedilom, prevzela ob Znidarčičevi stoletnici ljubljanska Soča za svojo himno.

Prezvišeni in presvetli vladika!

Jugoslovonom uzor in dika!

Neprijetni dogodki zadnjih dni,*) po katerih je bilo užaljeno Vaše prevzišnosti rodoljubno srce, dali so ponižno podpisaneu odboru povod, da se z najodličnejšim spoštovanjem poklanja Vaši presvetli milosti ter Vam odkrije svoje sočutno, hvaležno srce.

Hvala Vam, dobri pastir, za prekrasne, temeljito učene, k nezmotljivi katoliški cerkvi vabeče in razkolništvu luč prižigajoče pastirske listel! V Vaši prevzišnosti živi duh slovenskih apostolov sv. Cirila in Metoda, duh najboljšega pastirja, ki hoče, da bode na svetu en hlev in en pastir, ki je radi tega dal ukaz: učite vse narode — pa tudi gotovo slovanske!

Hvala Vam, veledušnemu podpiratelju, najmočnejšemu stebur narodne učenosti in umetnosti! Akademija znanosti, vseučilište in galerija slik v Zagrebu, da molčimo o drugih brezbrojnih podporah, spričujejo o veliki plamteči ljubavi Vaše prevzišnosti do naroda jugoslovanskega, kateremu kočete odpreti pot do najvišje stopinje učenosti in umetnosti, katere mu pa ne privošči volkovi in najemniki.

Hvala Vaši prevzišnosti tudi zaradi — z besedo in dejanjem — izkazane ljubezni do Slovencev! Veselja nam je srce zalgralo, kadar smo čitali v časnikih o Vaši naklonjenosti do slovenskih zastopnikov. Ta uzorna Vaša ljubezen užiga tudi v naših srcih enako ljubezen do Vaše prevzišnosti, kateri naj dopade ta izraz naše hvaležnosti, dasi smo le malo učeni zastopniki siromašnih, mej Sočo in Italijo bivajočih, z iredento se borečih slovenskih stražarjev.

Bog daj Vaši prevzišnosti za 70 letnico mnogo narodnega veselja in radovanja!

Bog ohrani in živi Vas še mnoga leta siromakom Jugoslovonom v tolažbo, vodstvo, vzor in diko!

Odbor Slovenskega jezika v Brdih. V Biljani, 2. svečana 1885.

Andrej Znidarčič, predsednik.

Na čestitko se je vladika Strossmayer zahvalil z daljšim pismom Slov. jez in posebej predsedniku Znidarčiču. Pismo slednjemu se je glasil (Soča z dne 20. marca 1885, št. 12):

Veličastni gospodine!

Bog dragi osobito milostiv da bude slovenskoj našoj braći, koja se tamo na medji talijanskoga i njemačkoga življa neustrašivo bore za svoj blagovučni jezik i za očuvanje narodnih prava i običaja, a protiv jakomu silniku i protivniku slovenskoga svijeta. S toga u ime hrvatske braće moje najtoplija moja zahvala!

Slovenski jez vrši tu zadaću u prvom redu na medjah slovenskoga i talijanskoga svijeta; pak Bog ga dragi u pomučnom poslu blagoslovio!

Budimo složni, budimo jedini i budimo tada sigurni našoj pobedi!

Pozdravite mi od svega srca svu gospodu odbornike Slovenskoga jezika te i svu ostalu braću Slovence! S bratskom ljubavlju Veličastnosti Vašoj harni U Djakovu, J. J. Strossmayer, 2. ožujka 1885. biskup.

Nadvse veličastno pa je proslavil Slov. jez 1000 letnico Metodijeve smrti. Da se na čim dostojnejši način oddolži spominu velikega apostola, je določil, da odpotuje njegov predsednik na grob sv. Metodija na Velehrad. O tem svojem potovanju poroča Znidarčič (Soča 1885, 16) z Velehrada dne 12. aprila: »Ko so ugledale moje oči visoka zvonika velehradske cerkve, zajokalo mi je srce od velike radosti. — Moja prva pot je bila v sv. dom. O prekrasna hiša božja, ti si res vredna, da stojiš na grobu sv. Metoda! Tudi moji malenkosti je došla sreča, da sem maševal v tem svetišču. Spominjal sem se Gradencev, Slov. jez v Brdih, vseh slovenskih Bricev, vseh Slovencev, vseh Slovanov, vseh tistih, ki ljubijo in častijo sv. Cirila in Metoda.« Ko se je rodoljubni mož po 14 dneh vrnil v domovino, javil je to zopet svojim zvestim Bricem z dopisom iz Brd, 21. aprila (Soča, 1885, 17): »Spoštovanim gospodom društvenikom Slov. jezika sporočam, da me je angel božji srečno vodil po romarskem potu na Velehrad in od tam čez Olomuc, Prago, Celovec, Krmin nazaj. — Izrekam zahvalo obć. možem gradenske duhovnije za častitljivi sprejem o mojem prihodu.« Metodove slavnosti so briski Slovenci završili s proslavo v Biljani dne 5. junija. Slavnost, ki jo je zopet priredil Slovenski jez, vodil pa neutrudni predsednik Znidarčič, je obstojala iz dveh delov: najprej se je vršila cerkvena slovesnost, katere glavni del je bila blagoslovitev slike sv. Cirila in Metoda, namenjene za stranski oltar biljanske župne cerkve. Sliko, v naravni velikosti, je po naročilu Slovenskega jez izvršil mladi akad. slikar Avgust Schlegl⁶⁾ iz Šturij na Vipavskem. Za sliko so nabirali prostovoljne doneske po vsem Go-

riškem, lep znesek je zanjo prispeval tudi biskup Strossmayer, ki je v pismu na Slovenski jez pripomnil ob tej priliki: »Narod, ki ne slavi svojih zaslužnih mož, ni vreden, da jih ima.« Drugi del slavnosti je obsegala »beseda« na slavo 1000 letnice Metodijeve. Program, t. j. govor, igra, deklamacije in petje, ki so ga izvajali vsi pevski zbori iz Brd, je uspel najsijajnejše. Splošna sodba je bila, da take slavnosti v Brdih, na pragu iredente, še ni bilo, kakor je bila ta velika narodna manifestacija v Biljani.

Taka živahnost je torej vladala v deželi »mej Sočo in Italijo bivajočih, z iredento se borečih slovenskih stražarjev« pred 50 leti t. j. v času, ko so slovenski rodoljubi v sredini Slovenije še ustanovljali narodno-obrambno družbo sv. Cirila in Metoda.

ZNIDARČIČ V MAHNIČ-GREGORČIČEVEM LITERARNEM BOJU. ZAUPNICA PESNIKA GREGORČIČU. VELIKA NARODNA SLAVNOST V PRVAČINI. ZMA-GA GREGORČIČEVE PESMI.

Toda slika Znidarčičeve osebnosti bi ne bila popolna, če ne bi omenjali še drugih okolištin, ki kažejo Znidarčiča tudi kot moža bojevnika za pravico in resnico. Ta se najlepše zrcali v znanem Mahnič-Gregorčičevom literarnem boju pred polstoljetjem. Takrat je Znidarčič neustrašeno odbijal puščice, ki so letele na pesnika Simona Gregorčiča v Slovincu, kjer je v razdobju od 7. novembra 1884 do 23. junija 1885 priobčeval dr. Anton Mahnič, profesor goriškega bogoslovnega seminarija, svojih »Dvanajst večerov« in njim sledeče tri »Dodatke«. Mahničevi spisi so sicer rodili veliko priznanja na eni, a morda še več nevolje na drugi strani ter zajeli v svoji bojevitosti velik del slovenske inteligence. In prav v tem tiči usodepolnost tedanje literarne bitke: z njo se je pričelo, ali bolje povedano, pospešilo cepljenje duhov na Slovenskem. Andreju Znidarčiču na čast pa je treba naglasiti, da je bil v tedanjem boju prvi, ki se je na Mahničev napad (Dvanajsterim večerom dodatek, Slovenec 1884, 294-6) javno oglasil za pesnika Simona Gregorčiča. V goriški Soči (1885, 3) je priobčil Gregorčiču zaupnico, podpisano od vseh odbornikov Slov. jezika. Ta korak mu je nakopal v pesnikovi nasprot-nikih precej neprijetnosti, kar pa pogumnega moža ni spravilo iz ravnotežja. Mahniča je bolelo, ker so bili med podpisniki zaupnice trije duhovniki (Znidarčič, kaplan Mihajlo Vuga iz Biljane in župnik Lovro Juvancic iz Slovincenca), še bolj pa morda dejstvo, da so se nahajali na zaupnici podpis priprosti briških kmetov. »Kopitar naj sodi kopita, kmet pa ostani pri svojem oralu, na njivi, v vinogradu. Poslušaj naj kmet, podložen naj bo; čez teden naj ostane pri svojem delu na polju, v nedeljo pa naj pride v cerkev poslušat božjo besedo!« (Dvanajsterim večerom drugi dodatek, Slovenec 1885, 81-96).

Znidarčičeva zaupnica je bila dolgo časa predmet prav hudim prerekanjem, da se je odbor Slov. jezika po preteku nekaj tednov čutil primoranega podati javnosti novo, podkrepljeno izjavo (Soča, 1885, 10), katere sklep se je glasil sledeče: »A Slov. jez sme biti ponosen na svojo adreso do č. g. S. Gregorčiča, kajti z njo je zajel sovražno valovje, katero je pljusalo čez krasne Poezije; z njo je odvezal jezike »prijeteljema«, z njo je zanelil ognjevit obrambo »človeka nikar.« — In zopet se je spomnil Slov. jez Simona Gregorčiča, ko so goriški Slovenci 6. aprila 1885 t. j. ob tisočletnici Metodijeve smrti, proslavljali delo pesnika — prvaka na veliki narodni slavnosti v Prvačini. To pot je poslal Gregorčičevim čestilcem v Prvačino brzojavko, ki je bila sprejeta z nepopisnim navdušenjem. Glasila se je: »Danes se praznujeta dve slovesnosti. Metodova in Gregorčičeva. Gregorčič ima velike zasluge. Metod, prosi za njegovo dolgo življenje! Živeli bratje!«

Dogodki kasnejših let so pokazali, da so bili Gregorčič, Zorn, Znidarčič in pristaši na pravem potu. Prvič se je splošno opazilo 1. 1908, ko je Mohorjeva družba z dovoljenjem krškega knezoškofijstva in pod uredništvom duhovnika — pesnika Antona Medveda izdala izbor Gregorčičevih pesmi, o katerih je Mahnič v letih 1884-5 trdil, da so verj nevarne itd. O pesmi »Človeka nikar«, ki jo je Medved pritegnil v novo zbirko, se bere v uredniškem uvodu: »In prelepa pesem »Človeka nikar«, ali naj se izpusti? Za čisto preprostega bralca je res težka — pa naj gre preko nje in bere druge!« Leta 1919 pa je Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, izrazito katoliško podjetje, priredila pod uredništvom Ivana Dornika novo izdajo prvega t. j. po dr. Mahniču obsojenega zveska Gregorčičevih poezij. In Slovenec, oni isti, ki je v letih 1882-5 odpiral svoje predale Gregorčičevim nasprotnikom, je Dornikovo izdajo priporočil z besedami: »L. 1882 je prvič izšla ta zbirka in na mah osvojila vsako

⁶⁾ Pri tem je mišljena prof. Hilarija Zorna duhovita obramba Gregorčičeve pesmi »Človeka nikar«, ki je prav tačas (od 26. febr. do 5. marca 1885) izhajala v podlistkih Slovincenca. — Dr. Hilarij Zorn, roj. 16. marca 1847 v Prvačini, je bil profesor verouka na realki v Gorici, kjer je živel več let v pokolu in umrl 30. avgusta 1928. Bil je bratranec nekdanjega goriškega nadškofa dr. Alojzija Zorna.

slovensko srce, kot še nobena zbirka do sedaj. Danes je malo Slovencev, ki bi imeli to krasno »zlatno knjigo« v svoji lasti; naj bi jo kupil vsakdo!

Zal, da Gregorčič ni doživel nobene pravkar omenjenih izdanj svojih pesmi. Bili bi mu v velikansko zadoščenje, kakor je bila Žnidarčiču v nemalo zadoščenje Mohorjeva izdaja, druge t. j. Dornikove izdaje pa Žnidarčič ni več dočakal.

ZNIDARČIČ OB SVOJI 50 LETNICI. RAZKOL V VRSTAH GORIŠKIH SLOVENCEV. 25 LETNICA ŽNIDARČIČEVEGA SLUŽBOVANJA V GRADNEM. POSLEDNJA LETA.

Iz doslej povedanega je razvidno, da je bil Žnidarčič na višku svoje vsestranske delavnosti baš v l. 1885 t. j. ob svoji rojstni pedesetletnici. Sicer ni tudi v poznejših letih nikoli miroval, nasprotno, bil je vedno med prvimi, kadar je šlo za blaginjo ožje mu briške domovine. Priden kakor mravlja je našel v prijetni zavesti poštno izvršenega dela svoje najlepše plačilo. Kadar pa mu je na času preostajalo, tedaj je rad prijel za pero, ki ga je spretno sukal tudi v svojih poznejših letih. To je pokazal l. 1892, ko je izdal pri Obiziziju v Gorici knjižico »Liturgični jeziki«, s katero je znova potrdil sloves svoje pisateljske temeljitosti iz dobe nekdanjega sodelništvovanja pri ljubljanskih »Novicah« oziroma pri celovškem »Slovincu«. Pokazal je to tudi pri »Soči«, pa jo je še vedno zalagal s članki iz Brd in podobnih gradivom. Ko pa se je l. 1889 pojavil razkol v goriških narodnih vrstah, je stopil na stran politika dr. Antona Gregorčiča in pisal v Gabrščekovo »Novo Sočo« proti Mahnič-Tonkličevi skupini, ki je zbirala svoje moči okoli stare Soče. Andrej Gabršček ga v svojih spominih (Goriški Slovenci I, 284) pršteva med odlične Sočine sodelnike, ki je še posebej kot predsednik Slovenskega jezika večkrat prav odločno posegal v tedanje politične boje na Goriškem. Po ponovnem razkolu l. 1899 pa je Žnidarčič krenil definitivno za dr. Gregorčičem in mu v odlični meri pomagal pri novoustanovitvi Gorici, ki ji je ostal do smrti zvest sodelnik.

Izmed važnejših javnih nastopov kasnejših Žnidarčičevih let bodi omenjen še javni shod na Križadi v Neblem dne 25. oktobra 1903, ki ga je sklical »Slovenski jezik«, da protestira proti Legli-Soči, katero so laški iredentisti otvorili septembra meseca istega leta v Neblemi »sredi slovenskih Brd«. Shodu je predsedoval Žnidarčič, poročaj pa je o najnovejšem poskusu raznorodovanja slovenske briške dece Andrej Gergolet župnik šlovenski. Ob zaključku shoda sprejeta resolucija pozivlja vlado, naj Leglo šolo takoj zatvori in odredi, da bodo slovenski otroci iz laške potujočevalnice obiskovali pouk v domači t. j. slovenski ljudski šoli, kamor edino spadajo. Kakor premnogokrat preje in pozneje je bila tudi tukaj vsaka beseda od slovenske strani glas vpjočega v puščavi. Avstrijska vlada je pustila laškega gada da je še naprej zastrupljel našo mladino v Brdih in tako pripravljala s svojo protislovensko politiko lastni državi neizogiben pogin.

Tako je torej ostal Žnidarčič tudi v svojih starejših letih kakor cel mož budno na straži. Z bistrim očesom je motril življenje okrog sebe in pazil, da se tujec kje ne vtihotapi v slovensko zemljo. Zato je razumljivo, če je hvaležni narod briški z nekakim zanosom praznoval življenjske jubileje svojega voditelja. To se je videlo prav posebno dne 29. oktobra 1905, ko je Žnidarčič obhajal 25 letnico svoje svečeniške službe v Gradnem. Tedaj so vrli Gradenci proslavili ta redki dogodek s posebno slovesnostjo, na kateri se je mogel slavljencev prepričati, da je zrno, ki ga je sejal ob zapadni meji slovenske zemlje, padlo na rodovitna tla.

In prav zato se je mogel Žnidarčič tri leta kasneje z lahkim srcem odločiti, da je po 47 letnem službovanju zaprosil za pokoj. Dne 22. oktobra 1908 se je poslovil od Gradencev ter se naselil v št. Petru pri Gorici. Težko mu je bilo slovo iz kraja, v katerem je prebil polnih 28 let, a še težje je bilo to narodu, ki je z njim izgubil nenadomestljivega vodnika. Dve leti nato, dne 23. septembra 1910 je praznoval med šempetrci svoj zlati mašniški jubilej ter zadovoljno in srečno preživljal svoja stara leta ob spominih na nekdanje dni. In ob spominih je zaslužnega moža dohitela smrt dne 31. julija 1913. Bilo mu je skoro 78 let in št. Peter sredi prostrane goriške ravnine mu je dal poslednje počivališče. Slovenski listi goriški so se ob tej žalostni priliki spominjali vrlega moža z nekrologi, edini v tem, da je z zlatomašnikom Žnidarčičem odšel v večnost mož izrednih vrlin in nevenljivih zaslug za slovenstvo na Goriškem.

Tako je Žnidarčič v polni meri zadostil svojemu poslanstvu kot svečenik, kot učitelj in narodov buditelj. Velika škoda je, da ga ni usoda postavila na kako vidnejše mesto, kjer bi mogel po svojih odličnih zmožnostih še več storiti za svoj teptani rod. Toda vkljub

ZVANE KASTAVAC:

KASTAV, KASTAVCI I KASTAVKE KOD VALVAZORA

Geneza. Prošlog lieta nisam nikako mogao da se otkinem od Kvarnera. Ljudi, kao ljudi, nisu verovali u magnetsku snagu kraja nego su govorili:

— Ke Ucka, ke Ucka, dragi vi! Je, Ucka, je, ma na dve nogi. He, he, he! Uzalud sam se branio, da bi to u najgore slučaja mogla biti čisto duhovna sklonost, jer da o fizičkim atrakcijama ne može, na žalost, više biti govora. Konačno dobih dozvolu da ostanem, ali pod neposrednom pakom moje enerგიčne svastike. U polu-zatočenju, buljio sam jutrom sa balkona na zemlju i more, gledao brodove kako sa svih strana hrle na Brajdicu pa se otisnu od mosta i vrte na pučini da dadu mjesta drugima i najzad se smire da poslije podne opet krenu u svim pravcima, bučno i veselo. A onda? Onda sam stao očajno premećati i očima žderati kućnu knjižnicu. U njoj nadjoh: Die Ehre des Herzogthums Krain, von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor, Laibach-Nürnberg 1689, u tri omašne sveske, a u trećoj svesci, knjiga XI. na stranama 43—52, opis slavnoga i starodrevnoga grada, koji mi je dao ime i — hvala mu! — tvrdu glavu. Knjiga potječe iz ostavštine blagopokojnog Spinčiča i namijenjena je prof. Josipu Bačiću u Ljubljani. Sad je u tranzitu kod mog pašanca, generalnog konzula za Istru, i nadam se da će još ostati i meni olakšati iduće zatočenje a »Istri« dati prilog i za dojučerišnji broj, koji neka u zdravlju dočekaju i saradnici i čitaoci i svi ljudi dobre volje.

A sad ima riječ Valvazor.

POLOŽAJ GRADA I TVRDJAVE.

Grad i tvrđava Castua, koji se inače piše Khöstau, latinski Castua a po kranjsku se naziva Kastau, leži u Liburniji, 11 milja od Ljubljane a samo jednu milju od Rijeke (»S. Veit am Pflaum«!), na visokom brjegu, nad kojim se diže još veći brjag, t. zv. Učka-gora (Mons Caldera), u predjelu Jadranskog mora, koji se naziva Sinus Flanaticus.

MISLJENJE O PORIJEKLU IMENA

Za porijeklo ovog imena Köstau i Castua, daje Pater Martin Bauscher ovu priču. Kad je Liburnijom vladala ilirska kraljica Teuta, zabranila je pod kaznom smrti da u taj grad, koji je tada nosio drugo ime, stupi koji bludni vitez, jer je nekada u tom gradu neki vitez uzalud htio da izvrši oblubu jedne djevojke. Zato su, veli, dali gradu ime Castua. Ali pošto spomenuti P. Bauscher ne zna da navede ranije ime grada niti za svoje mišljenje kojega auktor, pravom se sumnja u točnost ovakvog postanka imena i teško bi se našao stari neki skribent koji bi to potvrdio.

Megiserus piše, istina, ovako: Sv. Jerolim hvali kraljicu Teutu i kaže, da je ona svojom hvaljevrijednom stegom i čistoćom postigla da su njezini vitezovi bili vrlo pošteti i muževni ljudi i njoj uvijek pokorni.

A Thomassich iznosi drugi razlog: name ovaj: Kad su Rimljani zauzeli ovaj grad, dogovorile su se sve žene, da će svaka svome napasniku, koji bi htio da izvrši povredu njezine čednosti i časti, obećati, da će se podvrgnuti njegovoj volji — ali da će ga u noći probosti nožem koji će tajno kod sebe sakriti. Tako je svaka učinila i oduzela život napasniku svoje kreposti. Po tome je onda grad prozvan Casta, to jest čisti, ali je to ime kasnije bilo ponešto preinačeno i pretvoreno u Castua. Ja pak, s obzirom na to što ni ovaj pisac, kao ni predjašnji, ne navodi svjedočanstva kog starijeg pisca, niti navodi predjašnje ime grada, ne mogu prijaznog čitaoca uvjeriti, daje njegov nazor sigurniji od predjašnjeg.

Mnogo prostije tvrde Liburnijani, da je grad dobio svoje ime od liburnijske riječi »caschia«, koja označuje škrinju spremni-

temu je uvrstilo svoje skromno ime med znamenite sodobnike svojega časa, kar ga dela v naših očeh še večjega. V najtežjih časih slovenskega preporeda je narod učil, ga bodril in klical na branik zoper zemljelačne tujce. V našem ljudstvu na Goriškem je gradil jezove, ki so držali, dokler ni sam legel k večnemu počitku. In kar je sledilo po njegovi smrti je znano: dobrih 50 let po beneški je doživel naš narod novo, še strašnejšo katastrofo, ki je postavila slovenstvu nasilne meje na vrhovih naših Alp in Karavank...

Kje si ti, naš prvobornik, da bi zadržal sovražni val in postavil nov jez na meji ogrožene domovine?

Ni odgovora... A mi vsi vemo, da »manj strašna noč je v črne zemlje krili,

kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi!«

Zato pa je na nas in na naših potomcih, da rešimo, kar se rešiti mora in da prestavimo, ko pride težko pričakovani kralj Matjaž, mejnike zopet tja na črto, na kateri je Žnidarčič dolgih 28 let krepko zabijal stebre slovenskemu jezu. To zahtevajo stotisoči naših v narodno smrt obsojenih bratov in sestra, to terja od nas naša narodna čast, to nam glasno kliče ob Žnidarčiču.

cu za žito, a i dućan; u koju se sprema ne samo razno žito i plodovi nego i mnoga druga roba, dobra i dragocijenosti, jer se je od vaukada u ovaj tvrđi grad iz svih okolnih mjesta nosilo sve najbolje stvari i u njemu tako sigurno čuvala kao žito u škrinji. Ali Caschia i Castau daleko su jedno od drugog.

Ja, s moje strane, držim da je ime ovome gradu došlo od kestenja. Jer koštani je kranjski i kasta liburnijski isto što i njemački Kastanec ili Kästen; između liburnijske riječi »castan« i njemačke Kästen i, kako se sad grad po njemačku piše Köstau, kao i između kranjskog koštajna i latinske castanee, nema naročite razlike. Ovo mišljenje dolazi mi otud što tamo naokolo raste mnogo kestenova i izvozi se u razne krajeve, jer je plod vrlo krupan. Nekad su bila tamo, gdje su sada vinogradi, sama stabla kestenova, od kojih je za ljudskog pamćenja mnogo tisuća posječeno i nadomješteno vinovom lozom.

KOJA MJESTA PRIPADAJU KASTVU?

Gospoštija vezana s ovim gradom lije pa je i velika i u nju spadaju morska luka »Voloska«, trgovište »Vapriniz« i »Moschienze« pored drugih mjesta. Područje ove gospoštije ili kapetanije graniči sa gradom Rijekom, sa venecijanskom Istom, sa grofovijom pazijskom i sa zalivom »Mare di Carnero« (ili »Sinu Flamitico«), do 12 talijanskih (ili tri i po njemačke milje), tako da ova jurisdikcija zaprema u opsegu preko 8 njemačkih milja.

GLEĐANJA VRIJEDAN VODOVOD

Dosta dug put ide iz Kastva u Učku-goru (inače zvanu Monte Caldiera), koji te put vodi duboko i daleko u goru preko velikih stepenica usječenih u tvrđim i jakim stijenama. Do malo se ugledaju veliki kanali izdubljeni u stijenama, onda se prolaz stisne tako jako da nije baš udobno ulaziti dublje i čovjeka prodje apetit da ide dalje, jer se osjeti jeza i strah od silnog šuma i gromu slične lomnave vode, koja se ne čuje drugačije nego kao da topovi riku. Ja mislim da se ovakav vodovod nigdje drugdje ne može naći, tako je to sve umjetnički i zgodno izradjeno od čistog kamena, od najvišeg brda nizdo kroz kamenito tlo tako da se još i danas sa čudjenjem gleda kakovo je to silno djelo.

KASTAV SE PRIPAJA KRANJSKOJ

Kad je Kastav došao pod previšnjju kuću Austrije, bio je pripojen pokrajini Kranjskoj. Pošto su neki htjeli da prigovaraju da suđuje Khöstau, Moschienze i Vapriniz ne leže u Kranjskoj bilo je protivno dokazano ne samo »Gült-buch«-om nego i 62. »artikule«-om starih kastavskih gradskih statuta od godine 1400, a da druge dokumente i ne spominjem.

Slavna vlada u Kranjskoj je odredila da ova gospoštija plaća svake godine u ime poreza i drugih daća jednu stalnu svotu. Ali pošto su Kastavci nekoliko godina poslije toga ubili svoga kapetana, slavna je vlada Kastavce jače oporezovala tako da na vječitu uspomenu tog sramotnog djela imaju plaćati veću svotu.

Ranije, prije nego su Kastavci bili pod upravom slavnoiste vlade, prosto niko nije mogao njima vladati; njihova samovolja i tvrdokornost htjela je da bude nevezana i neobuzdana, kao što bi i danas oni htjeli da imaju svoju glavu i volju kad im se ne bi stavljalje granice i ciljevi. Oni se osjećaju prikraćeni u svojoj slobodi, jer se ne dopušta da se sloboda izvrigne u divljaštvo. Masa ovih ljudi mrzi zakon i pravo i smatra svoju sreću okrnjenom, ako zakone ne može da postavlja njihova vlastita strast. Oni se tuže da su njihove stare pravice ukinute jer im se ne pušta da pljačkaju i ubijaju nego ih se u tome sprečava putem krvnika.

čevi stoletnici spomin na velikega moža! Na delo torej, da bomo kakor nekda! lahko peli zopet tam ob naši bistri Soči,

»da v Brdih je slovenski jez,

— — — — —

sovražna moč ne sme toč čez!« Andreju Fr. Žnidarčiču in njegove-mu velikemu delu na braniku goriške domovine pa naša čast in slava!

Dostavek. Velikega rodoljuba in zlatomašnika Andreja Žnidarčiča ni zamenjati z enakoimenim Andrejem Žnidarčičem mlajšim, roj. 25. novembra 1854 v Renčah pri Gorici, nazadnje vkarjem na Gradišču pri Prvačini, ki je dal v letih 1887-8 »marsičev povod, da je pesnik Simon Gregorčič odnesel z Gradišča prav bridke spomine, ko se je l. 1903 za stalno preselil v Gorico. Andrej Žnidarčič ml. je umrl 4. junija 1900 v Gorici, pokopali so ga v Renčah. Bil je brat nekdanjega renškega župana Rajka Žnidarčiča. (Več o Andr. Ž. ml. ozr. o njegovih odnosih do pesnika Gregorčiča je dobiti v A. Burgarjevem življenjepisju Simona Gregorčiča, Ljubljana 1907 in v Govekarjevem Slovanu 1906/7 na str. 262, kjer je objavljen zanimiv spis Vatroslava Holza »V pose-tih pri Gregorčiču«).

PRODAJA KASTVA

Car Ferdinand drugi je ovu kapetaniju prepustio gospodinu Baltazaru grofu od Tanhausen-a za jednu svotu novca. Zatim je ta gospoštija od grofice Tanhausen u Gracu bila ustupljena Ocima Jezuitima u Judenburgu u Gornjoj Štajerskoj, koji su je prenijeli na Oce Jezuite na Rijeci.

EKONOMIJA

I ako je zemlja naokolo tvrda i kam-nita, ima Kastav ipak dobro vinogradar-stvo i loze se ovdje u Liburniji sade na tvrdim stijenama. Isijeku se u kamenu ru-pe duboke pol ruke, sipa u rupe zemlja i usade loze. Mnogo se tu vina proizvodi i mnogi od toga žive; dosta njih preša i ulje od masline, a mnogima daje hranu i sto-ka; drugi opet služe svoj kruh na moru, izvozeći svakoake drvenarije.

I voda daje hranu ljudima ove gospoštije kastavske i to prilično, jer je dobra i obilna ribom, naime rijeka »Rezina«, u kojoj između ostalih riba ima i lijepih pa-strva. Ovu su vodu grofovi Zrinski kao ta-dašnja moćna vlastela silom prigrabili, ali iza kako je grof Petar od Serina ili Zrina žalosno svršio, gospoštija kastavska je ovu svoju vodu opet zaposjela i posjeduje ju do današnjeg dana bez smetnje.

PROSVJETA

Ne manjka ovdje ni studenata, jer mno-go njih bira duhovnički stalež i postaju svećenici pa odlaze u Dalmaciju, Hrvat-sku i Istru i u druge krajeve da traže službu.

UPRAVA I PRAVOSUDJE

Gradom Kastvom upravljaju dva suca ali ne više od godinu dana, jer se svake godine u prvu nedjelju poslije Sv. Tri Kralja biraju novi. Prvoga suca bira kapetan između dvanaest gospode, drugoga bira narod između iste dvanaestorice, i to ba-lotažom. Ko dobije najveći broj kuglica, taj je izabran za suca. Nekoliko dana prije toga iskazuju se ta dvanaestorica gospode izdašnjim i dijele vina i rakije, jer svaki od njih očekuje da bude počašćen sudač-kim dostojanstvom. Ta dva suca sude i poravnavaju sve manje stvari, drugi ste-pen je kapetan, a treći je slavni sud u Kranjskoj.

U Kastvu je stalan običaj da svake go-dine na Tri Kralja kapetan pozove na ve-čeru gradskog župnika sa kanonicima i najstariju gospodu gradsku. Tu se oni ve-sele uz dobro jelo i pilo toliko, da se po-neki vraća kući teturajući. Ranije je bio običaj da kad bi ustali od stola dobro na-hranjeni i napojeni, da bi starija gospoda postavila župnika na stolicu i tako ga sa sto-lici donesli doma. Ali prije nekoliko god. de-silo se je, da, kad su htjeli da na taj na-čin iskažu počast župniku, nosači su i se-be mogli nositi tako slabo ili možda zato što im je vinski vijenac dublje spao na obraz i njihove oči slabo služile obazrivo-sti, da su dobrog čestitog gospodina na stepenicama prevalili tako da se je skoro ubio. Zato on nije nepravo uradio kad je poslao toga njih bacio sa propovijedaonice, hoću da kažem, održao im dobru prodiku i očitao im bukvicu zbog pljanstva.

Ova je nesreća donijela promjenu, da se od onda župnik ne nosi na ovaj način kući. A sigurno je da se i on rado odriče te kimave slave. Ali običaj da se toga dana priredi gozba nije pao padom župni-ka nego se i dalje nastavlja.

KRALJEV PIR

Poslije blagdana Sv. Tri Kralja opominje kapetan župnika, na liburnijskom jeziku, da održi »Craglieu pirr«. Kraljev pir se onda priredi ovako: Jutrom i večerom zvone zvona svih crkava na cijeloj Kas-tavštini i svi svećenici jutrom održe mi-su za dušu svih umrlih zemaljskih knezo-va, dobročinitelja i osnivača beneficija. Iza toga se ide na objed u dvor kapetanov i čine zuri u zdjele i čaše. (Slijedi potan-ko opisivane kako je jedan od uzvanika na Kraljev pir, premda mučen podagrom, do-šao i očen na gozbu i toliko se najeo i na-pio, da je otišao kući poskakujući. Kad se je istijezao bio je dakako još bolesniji).

KAKO INAČE ŽIVE KASTAVCI?

U ostalom žive Kastavci u svojim vla-stitim kućama prilično uredno i štedljivo. hrane se obično mliječnim jelom i različitio kuhanim zeljem, jedu grub kruh od siečke i sličnog. Vino i ulje većinom prodaju, a sami se radije zadovoljavaju svježom vo-dem iz bunara. Žita nosi zemlja vrlo malo.

O ŽENAMA

Težačke žene su tamo jako srčane, žangrizave i divlje, ali među njima ima i po koja pobožna i miroljubiva, koja mi ne da da sve te žene nazovem divljim furi-jama i zagrižljivim seoskim mačkama (wilde Furien und bissige Dorf-Katzen).

*

Tako Valvazor o našim prababama. Vjerojatno se je i on namjerio na koju pravu kao i onaj vitez kome se je bila prohtjela naša Cista ili kao one Judite što su proburazile rimske soldate.

— Imaš, mlada, maticu?

— Ja, ja, ma ne za tvoje zube, vrag ti babu tudešku i gospodsku!

LAVO ČERMELJ:

KAKO SO BILI JUGOSLOVANI V JULIJSKI KRAJINI POSTOPOMA IZKLJUČENI

OD SODELOVANJA V POLITIČNEM IN JAVNEM ŽIVLJENJU

V prvih letih po aneksiji Julijske Krajine se je lahko še govorilo o sodelovanju Slovencev in Hrvatov v političnem in javnem življenju vsaj v enem delu anektiranega ozemlja, le v Trstu in v Istri je bilo to sodelovanje že od vsega začetka silno omejeno.

Prve volitve v italijanski parlament so se vršile 16. maja 1921. Volilna okrožja so se v bistvu ujemala s prejšnjimi deželami: Goriško-Gradiščansko, Trstom in okolico ter Istro. Na Goriškem, kjer je vladala volilna svoboda, so od petih poslanskih mest odnesli Slovenci štiri (peto mesto je odpadlo na komuniste). Na Tržaškem in v Istri pa je pred volitvami in tudi na dan volitev razsajal najhujši fašistični teror proti slovanskim volilcem. Po vsem tem ozemlju so se vršili požigi, poboji, aretacije in progoni Slovencev in Hrvatov, na voliščih samih pa nasilja in sleparije, tako da je naravnost absurdno govoriti o »volitvah« v teh dveh volilnih okrožjih. O nasiljih, ki so jih v teh dneh zagrešili fašisti, pričajo dovolj jasno spomenice, ki so jih vložili slovanski volilci iz Trsta in Istre na pristojne oblasti, ki pa so ostale brez uspeha. Celo tedanji papež Benedikt XV. je smatral za potrebno, da ožigčša in obsoja v posebnem pismu na tržaškega škofa Bartolomassija fašistična grozodejstva v škodo slovanskih duhovnikov in vernikov. Kljub temu groznomu terorju so izkazale slovanske narodne liste v vsej Julijski Krajini največ glasov, namreč 51.850. Na italijanski nacionalni blok je odpadlo 49.921, na komuniste in na socialiste, med katerimi je bilo tudi veliko število Slovencev in Hrvatov, po 20.495, odnosno 12.257 glasov. Republikanci so odnesli 8.346 in talijanska klerikalna ljudska stranka celo samo 4.590 glasov. Po teh rezultatih je prišlo pet slovanskih poslancev (Lavrenčič, dr. Podgornik, dr. Stanger, Šček in dr. Wilfan) v rimski parlament, da bi tam zastopali pravice jugoslovanske manjšine pod Italijo. Toda že njihov prvi nastop v zbornici je jasno pokazal, da bo vse njihovo delo in prizadevanje brezuspešno.

Druge volitve v rimski parlament so se vršile 6. aprila 1924., tedaj pa po novem volilnem zakonu, po katerem je vsa Italija tvorila en sam volilni kolegij, ki pa je bil razdeljen v 15 okrožij. Vse ozemlje, na katerem bivajo Slovenci in Hrvatje je spadalo k petemu okrožju, ki je obsegalo Puljsko-Poreško, Tržaško, Videmsko in Zadrsko pokrajino in je šlo 1.715.117 prebivalcev, tako da so tvorili Jugoslovani v njem manjšino. Še bolj pa kakor ta volilna geometrija je okrnila pravice slovanskega prebivalstva do primerne zastopstva v parlamentu določba novega zakona, po kateri odpadeta na stran, ki odnese v vsej državi največ glasov, dve tretjini poslanskih mest v vsakem okrožju, ne oziroma se na to, ali je ta stranka v tem okrožju dosegla večino ali ne, in da se le ostala tretjina mest razdeli med kandidati vseh volilnih list sorazmerno s številom dobljenih glasov. Pri teh volitvah je morala jugoslovanska manjšina iti v volilni boj pod skupnim volilnim znakom (planinka—lipova vejica) z nemško manjšino na Južnem Tirolskem, kajti po določbah volilnega zakona, se je morala lista kandidatov z istim znakom predložiti najmanj v dveh volilnih okrožjih.

Dasi so pokrajinski prefekti v Trstu, Pulju in Vidnu in tudi sam načelnik vlade Mussolini obljubili zastopnikom slovanskih volilcev popolno volilno svobodo in zaščito volilcem ter so se pri tem še posebno sklicevali na prijateljski dogovor, ki je bil malo prej sklenjen med Jugoslavijo in Italijo, je pred in med volitvami vladal najhujši teror. Takrat pa se ni omejil samo na Trst in Istro, temveč se je raztegnil tudi na vso Goriško. Temu primeren je bil tudi izid volitev. Fašisti so odnesli 161.826 glasov, slovanska lista 29.847, ljudska stranka 22.198, komunisti 20.765, zmrni socialisti 13.145, republikanci 9.784, demokratje 5.702 in radikalni socialisti 5.058 glasov. Izvoljena sta bila samo dva slovanska poslanca (dr. Besednjak in dr. Wilfan).

Če je bilo že v prejšnjem parlamentu stališče slovanskih poslancev silno težko, je bilo v novi zbornici naravnost nevzdržno. Zaman sta skušala oba poslanca opozoriti na nečloveško zatiranje našega naroda v Julijski Krajini, ki so po umoru poslanca Matteotija, ki so ga po ukazih od zgoraj na nezasičen način usmrtili udinjani fašistični morilci, antifašistični poslanci zapustili parlament so policijski organi 6. novembra 1924. aretirali tudi slovenskega poslanca dr. Josipa Wilfana, dasi se ni priključil antifašističnim poslaneem, in

so ga prepeljali v zloglasni zapor »Regina coeli«, kajti v seznamu poslancev, ki naj izgube mandat in svobodo, je bilo tudi njegovo ime. Radi splošnega ogorčenja, ki ga je vzbudila ta aretacija v inozemstvu, so poslanca Wilfana po ukazu samega Mussolinija kmalu izpustili, toda na poti iz Rima v Trst so ga v Florenci zopet aretirali in šele po navodilih iz Rima osvobodili.

Za naslednje volitve se je zopet uveljavil stari italijanski volilni sistem, po katerem bi vsako volilno okrožje volilo enega samega poslanca. Ker bi bila tako dana možnost, da prodir večje število slovanskih poslancev, so kr. dekretom od 15. februarja 1925. določili za tržaško pokrajino tako razdelitev, ki je gotovo edinstvena v zgodovini parlamentarizma. Po tej volilni geometriji so namreč razdelili pokrajino v pet volilnih okrožij, ki so jih tvorile slovenske deželske občine, združene s tem ali onim mestnim okrajem z italijansko večino, s katerim niso bile niti v teritorialni vezi.

Toda ta zakon sploh ni prišel do veljave, kajti tretje volitve, ki so se vršile 24. marca 1929. so se že ravnale po novem korporativnem redu. Po novem volilnem zakonu, ki se je opiral na to preureditev življenja v Italiji, je tvorila vsa Italija en sam volilni kolegij, kateremu pa se je predložila ena sama kandidatna lista, ki jo je sestavil Veliki fašistični svet. Volilci niso smeli sami postavljati kandidatov, temveč so imeli samo pravico, predloženo listo sprejeti ali odkloniti. Dasi bi imeli Jugoslovani pod Italijo po številnem razmerju pravico do najmanj petih poslanskih mest, ni bilo med predlaganimi 400 kandidati niti enega zastopnika jugoslovanske manjšine.

Fašistični vladi je bilo veliko na tem, da pokaže vsemu svetu, da je vse prebivalstvo Italije, posebno pa še jugoslovanska manjšina pod Italijo brez izjeme za fašistični režim. Radi tega je uporabila vsa sredstva, da bi pretvorila te volitve v pravi plebiscit za fašizem in za Mussolinija. Slovanske volilce so s silo gnali iz doma ali izpred cerkve po končani službi božji na volišča. Marsikje so morali v vojaških vrstah pod spremstvom karabinerjev in oboroženih milicnikov, tupatam celo po taktu godbe korakati na volišče in tam proti predpisom volilnega zakona javno glasovati za predloženo listo. Take prisiljene sprevede so tudi kinematografirali in nato predvajali po vsej Italiji kot dokaz za veliko ljubezen slovanske manjšine do Italije in fašizma.

Tudi takrat seveda ni manjkalo nasilij. Omenimo naj samo prežalosten dogodek pod Kamušbregom pri Trvižu v Istri, kjer je bil ustreljen 63-letni hrvatski kmet Ivan Tuhtan iz Berma, ko je korakal z drugimi kmeti v prisiljenem sprevodu na volišče. Radi tega še danes nepojasnjega umora so fašistične oblasti aretirale veliko domačih fantov in jih tirale pred posebni tribunal, ki je enega izmed njih, mladega Vladimira Gortana, obsodil na smrt, štiri druge mladeniče pa na tridesetletno ječo.

Rezultat teh »volitev« ali »plebiscitov«, je bil pač takšen, kakršnega so želele fašistične oblasti. Od vseh 9.650.570 upravičenih volilcev jih je »glasovalo« 89,75%. Predloženo listo je odobrilo 8.508.576 volilcev in le 136.189 jih je v vsej Italiji listo odklonilo. Isto razmerje, kakor za celotno državo je veljalo tudi za Julijsko Krajino.

Štiri leta pozneje, 25. marca 1933., so se zopet vršile volitve po tem, sicer nekoliko izpremenjenem, volilnem redu. Metode so bile iste kakor leta 1929, le rezultati so bili morda še bolj sijajni. Tako je v Tržaški, Puljski, Reški in Goriški pokrajini od 268.412 vpisanih volilcev glasovalo 254.864 ali 95%, in sicer 254.344 za predloženo listo in le 477 proti. Na Reki so sploh vsi brez izjeme bili za listo, v ostalem delu reške pokrajine, ki je po ogromni večini slovanska, pa so le 3 odklonili listo. Že števila sama govorijo dovolj jasno o verodostojnosti in zanesljivosti teh volilnih podatkov. Tudi takrat ni bilo na kandidatni listi nobenega zastopnika jugoslovanske manjšine.

Ko so po aneksiji v decembru 1920 na Julijsko Krajino in na Zadar raztegnili italijanski statut, se je vsaj v začetku ohranila prvotna pokrajinska in občinska avtonomija. S kr. dekretom od 31. avgusta 1921. št. 1269 so se do definitivne ureditve v posameznih deželah imenovali izredni deželni odbori, ki so prevzeli funkcije prejšnjih deželnih zborov in odborov. V goriškem deželnem odboru so bili Slovenci zastopani po enakem številu članov (5) kakor Italijani. V istrskem deželnem zboru

pa je bilo številno razmerje članov za nas skrajno krivično. Dasi so tvorili Slovani v Istri večino, so imeli v deželnem odboru samo štiri zastopnike proti 11, pozneje celo proti 14 italijanskim zastopnikom, tako da je bilo vsako sodelovanje nemogoče. V Zadru pa so bili Slovani docela izključeni od zastopstva v deželnem odboru. Za zadeve, ki so bile skupne vsemu anektiranemu ozemlju, se je ustanovila posebna centralna komisija v Rimu pod predsedstvom ministrskega predsednika. Od 20 članov te komisije je bil samo eden zastopnik jugoslovanske manjšine.

Ko so prišli fašisti na vlado, je bila tudi ta deželna avtonomija ukinjena. Predvsem so prejšnje dežele: Goriška, Istra in Trst, združili v eno pokrajino. Že nekaj mesecev pozneje pa so to pokrajino razcepili v več samostojnih političnih enot, pri čemu so gledali nato, da ne bi bili Jugoslovani nikjer v večini. Tako so združili čisto slovenski pas od morja do državne meje pri Postojni s malim Trstom in tako ustvarili Tržaško pokrajino. Goriško-Gradiščansko pa so, z izjemo manjšega dela, ki je prišel pod Tržaško pokrajino, priključili obsežni Videmski pokrajini, kjer so tvorili Jugoslovani razmeroma majhno manjšino. Iz ostalega dela Istre in južnega dela Notranjske je nastala Puljska pokrajina. Zadar in Lastovsko otokje sta se združili v samostojno Zadrsko pokrajino. Ko se je po dogovoru med Jugoslavijo in Italijo leta 1924. tudi Reka prisodila Italiji, je nastala še Reška pokrajina, ki je prevzela od Puljske pokrajine primeren zemeljski pas v vzhodni Istri in na Notranjskem.

Dasi se je že v začetku l. 1923. raztegnil na nove pokrajine italijanski pokrajinski zakon, se vendarle v zakonito določenem roku niso vršile volitve v pokrajinske svete, niti ne po radikalni izpremembi starega pokrajinskega zakona v decembru l. 1923. in tudi ne po objavi izvršilnih naredb iz leta 1925. Pač pa je tržaški prefekt z dekretom od 14. junija 1924. št. 2100/16171, razdelil Tržaško pokrajino za morebitne pokrajinske volitve v šest okrožij, ki so po prekanjenosti morda še prekašali že omenjeno geometrijo za morebitne državnozbornske volitve po starem zakonu. Toda ta previdnost tržaškega prefekta je bila odveč. Že leta 1926. je tedanji notranji minister Federzoni predložil parlamentu osnutek za novo ureditev pokrajinske uprave, ki pa je postal zakon šele v decembru 1928. Po novem zakonu upravlja pokrajino pokrajinski predsednik in člani rektorata, ki jih pa ne izvolijo prebivalci dotične pokrajine, a jih tudi ne določijo priznane sindikalne organizacije, kakor je bilo prvotno mišljeno, temveč jih imenuje kralj na predlog notranjega ministra. Število članov, ki tvorijo rektorat, se ravna po številu prebivalcev; v pokrajinah Julijske Krajine gre od 4 do 8. V nobeni izmed petih pokrajin s slovanskim prebivalstvom ni bil imenovan za člana rektorata kak Slovenec ali Hrvat, tako da so po novi ureditvi Jugoslovani pod Italijo celo od te v primeri s prejšnjo deželno avtonomijo zelo okrnjeni pokrajinski samoupravi docela izključeni. Tudi v pokrajinske gospodarske sosvete, ki so bili ustanovljeni v posameznih pokrajinah in v katerih so zastopani fašistični sindikati, niso protegnili zastopnikov slovanske manjšine.

Ker je z novo ureditvijo pokrajinske uprave prenehala nevarnost, da bi si lahko slovansko prebivalstvo priborilo vodilno mesto v pokrajinski upravi, se je goriško ozemlje, izvzemši nekaj občin, zopet izločil iz Videmske pokrajine in pretvorilo v samostojno Goriško pokrajino. Radi tega pa je nastalo pravcato vojno stanje med Vidmom in Gorico, kajti obe mesti sta skušali uveljaviti svoje posebne sposobnosti in spretnosti za čim hitrejšo asimilacijo Slovanov. Docela podoben medpokrajinski spor je nastal tudi leta 1928. takrat pa med Puljsko in Reško pokrajino.

V smislu kr. dekreta od 31. avgusta 1921., s katerim so se ustanovili izredni pokrajinski odbori, bi se morale v teku štirih tednov vršiti tudi občinske volitve. Slovansko prebivalstvo je s posebnim veseljem pozdravilo ta ukrep, ker je upalo, da bodo tako lahko zopet samo upravljalo občinsko imetje, ki je v pozvojni dobi silno trpelo pod upravo raznih komisarjev in gerentov. Toda prehitro je prišlo razočaranje. 15., odnosno 22. januarja 1922. so se res vršile z milimi izjemami po vsej deželi občinske volitve. Toda resnično volilo se je samo na Goriškem. V Istri in na Tržaškem pa je nasprotno vladal najhujši teror. Tako si tudi lahko raztolmačimo izid volitev. Dočim so namreč Slovenci

na Goriškem v 64 občinah zasedli vsa mesta, v 27 občinah večino (po tedaj veljavem zakonu 2/3 vseh mest) in v 11 občinah manjšino (1/3 mest) in so celo v sami Gorici skupno z zmerno italijansko stranko odnesli 1595 glasov proti 1091 glasov italijanskega nacionalnega bloka, je utegnilo v Trstu od 56.000 volilnih upravičencev glasovati samo 26.000, tako da so ostali tržaški Slovenci brez vsakega zastopstva v mestnem svetu. Neprimerno hujše kakor v Trstu so bile volitve v Istri, kjer so bili slovanski volilci že po pravični razdelitvi svetovalcev na posamezne občinske frakcije močno oškodovani. Slovanskim volilcem pa so fašisti z grožnjami in s silo zabranjevali dostop do volišča. V občinah v Liburniji pa so smeli D'Annunzijeve legijonarji, ki so prihiteli iz bližnje Reke, ne da bi jih ustavili italijanski vojaki ali karabinerji, oboroženi do zob klatiti po vaseh in strahovati slovanske volilce. Vsi protesti slovanskih volilcev, pred in med volitvami kakor tudi pozneje so ostali brezuspešni.

Toda tudi v občinah, kjer so si slovanski volilci priborili zmago, je trajala občinska samouprava le malo časa. V marsikateri taki občini so že v prvih mesecih po volitvah razpustili pravilno izvoljeni občinski svet in poverili upravo italijanskemu komisarju, ki največkrat sploh ni bival v občini. Občina sama je morala takega komisarja vzdrževati. Glavna skrb komisarjev pa je bila, da so odpravili rabo slovanskega jezika iz občinskega urada. Radi tega so odstranili vse slovanske občinske uradnike in uslužbenice in jih nadomestili z italijanskimi, ki so jih priključili iz oddaljenih krajev stare Italije in ki niso razumeli jezika občanarjev. Do konca l. 1925. je bilo tako razpuščenih več kakor 30 slovenskih in hrvatskih občinskih svetov.

Dasi bi se po veljavem občinskem zakonu v takih občinah v teku 3 tednov morale razpisati nove volitve; se vendarle niso nikjer vršile, temveč se je proti zakonu ta rok ponovno podaljšal.

Z raztegnitvijo italijanskega občinskega zakona na nove pokrajine se je močno omejila prejšnja občinska samouprava. Prejšnji župani so postali navadni sindaki, ki so bili le izvršilno orodje pokrajinskega prefekta in podprefekta.

Z dekretom od 4. februarja 1926., odnosno z zakonom od 25. junija 1926. št. 1262, so odpravili tudi ta zadnji ostanek samouprave v vseh občinah z manj nego 5000 prebivalci in so poverili občinsko upravo od vlade imenovanim podestatam. Z dekretom od 3. septembra 1926., št. 1900, se je ta odredba raztegnila na vse občine ne glede na število prebivalcev, tako da je od začetka junija 1927. dalje uprava v vseh občinah Julijske Krajine v rokah podestatov, ki samo izvršujejo prefektove ukaze in niso za svoje poslovanje odgovorni občinskim davkoplačevalcem.

Podestatje so skoro brez izjeme Italijani, ki ne poznajo jezika občanarjev. Italijani so tudi skoro vsi člani občinskih svetov (consulti comunali) v tistih občinah, kjer so ti svetovi sploh bili imenovani. Sicer pa imajo ti svetovi zelo omejeno pravico, svetovati smejo namreč samo je zadevah, ki jim jih po svoji preudarnosti predlaga podestat.

Dasi določa novi občinski zakon, da je služba podestata brezplačna, stane taka uprava občino silnega denarja, kajti podestat biva zunaj občine in si zaračuna masne dnevnice za svoje obiske v občinski pisarni in za svoje poti na razne urade v mesto. Ker ni za svoje delo odgovoren občanarjem, upravlja podestat občinsko premoženje brez vsake prave kontrole. Ker sam nima ničesar skupnega z upravljeno občino mu tudi ni na tem, da bi skrbel za njene gospodarske interese. Radi tega je večina občin radi takega razpisnega upravljenja zašla v težke dolgeve, ne da bi občina imela od tega kake koristi. Kajti ti izredno visoki izdatki so predvsem namenjeni raznim fašističnim proslavam, zgradbi italijanskih otroških vrtcev in šol vojašnic za milico in karabinerje ter za razkošne občinske hiše, v splošnem tedaj za raznarodovanje in asimilacijo slovanskih davkoplačevalcev. Ker manjka vsaka kontrola nad poslovanjem podestatov so se že ponovno tudi vršile velike poneverbe. Toda do sedaj ni bil radi takega postopka še noben podestat pozvan na odgovornost. Če je bila zadeva že prehuda in je postala javna, so pač podestat premestili v drugo občino, kjer je lahko nadaljeval svoje delo.

Celo v marsikaterem drugem oziru hvalevredna težnja fašistične vlade, da

AKCIJA TALIJANSKIH ANTIFAŠISTA

U velike agencije ni u veliku svjetsku štampu ne prodiru vijesti o akciji talijanske antifašističke emigracije. Jedino se, od slučaja do slučaja, čita o razračunavanju između Talijana u Parizu, Londonu, Buenos-Airesu i drugdje. Neki konzul ili neki istaknuti fašista bude nadjen izboden noževima ili s kuršumom u čelu, i onda se, onako s kraja, spomene da su ga, po svojoj prilici, ubili njegovi sunarodnjaci antifašisti. O antifašističkom propagandnom djelovanju i o antifašističkoj akciji u Italiji se vrlo malo čuje. Te vijesti bilježi katkada, tek svjetska partijska štampa kojoj pripadaju i antifašističke stranke u emigraciji.

Medjutim se djelovanje antifašističke emigracije osjeća u međunarodnom životu. Kada je ono u Ženevi utvrdjena fašistička Italija kao napadač na izričit zahtjev engleskog ministra Edena da se u rezoluciju unese izraz »talijanska vlada«, mjesto »Italija«, to je, u kraljevskoj liniji, uspjeh antifašističke talijanske emigracije. Jer ta emigracija se već nekoliko godina bori preko svoje štampe da fašizam i Italija nije jedno te isto. Oni su bili poduzeli akciju kod redakcija svih većih svjetskih listova, kao i kod pojedinih istaknutih političara, publicista i novinara, da se u izjavama i pisanju o Italiji oštro odijeli pojam »talijanski narod« i »Italija« od vlade jer da današnja vlada u Italiji ne prestavlja ni narod ni Italiju. Nekoji listovi (Manchester Guardian, Daily Herald, Populaire, Humanité itd.) su tako i postupali. Veliki konzervativni i desničarski listovi nisu se na to traženje obazirali, ali u onom ženevskom zaključku se najbolje vidi kakav uspjeh su antifašisti postigli usprkos te desničarske i fašizmu naklonjene štampe.

Već par mjeseci talijanska antifašistička štampa iznosi smetnje koje fašizam čini talijanskim radio slušačima u slušanju inostranih radio stanica. Upozoruju na fašističku radio propagandu u svima jezicima (tako se, na pr. svake večeri mogu čuti na radio vijesti iz Italije na našem jeziku u kojima se opravdava i brani rat protiv Abesinije i napada države koje su pristupile sankcijama). Oni predlažu da Društvo naroda odgovori na te napadače preko radio stanica sankcijskih država, i da time brani svoju politiku. O tome nije velika štampa htjela da piše sve dok nije pariski »Oeuvre« postavio u svoje ime taj zahtjev. Tada je sva svjetska štampa donijela taj predlog »Oeuvre«, neko s komentarom, neko bez njega.

Kada ne bi znali nego za ta dva uspjeha antifašizma morali bi, naročito danas, da se zainteresujemo za njihov rad, tim više što su nama i talijanskom antifašizmu neki ciljevi zajednički.

DVIJE ANTIFAŠISTIČKE GRUPE

U emigraciji se oštro razlikuje dvije antifašističke grupe. Jednu grupu sačinjavaju stranke i organizacije koje su pred fašizmom postojale u Italiji, a drugu zasebnu grupu sačinjavaju ljudi oko udruženja i lista »Giustizia e Libertà«. Prva grupa su: Partito socialista italiano, Partito socialista massimalista, Partito comunista d'Italia, Partito repubblicano, Gruppo federazione anarchica, Confederazione generale del lavoro, Confederazione generale del lavoro d'Italia i Lega italiana dei diritti del uomo, koja stoji nekako po sredini. Ova grupa je uspjela da se složi na taktičkom terenu, ali »Giustizia e Libertà« nije ušla u tu novu kombinaciju premda je bila zvana.

Idejni razlozi nisu bili glavni momenat nesloge između »Giustizia e Libertà«, i te grupe. Jer »Giustizia e Libertà« stoji na republikanskom i socijalističkom stanovištu, te je idejno mnogo bliža socijalistima i komunistima, nego što su na pr. republikanci ovima, premda su na kongresu zajedno istupili.

Razlika između tih dviju grupa proizlazi, uglavnom, iz toga što su i komunistička, i socijalistička i republikanska itd. jednostavno iz Italije prenesene stranke u

emigraciju i te stranke su i u emigraciji sačuvali donekle svoj administrativni aparat, a osim toga se one oslanjaju na internacionalne partijske centrale. Sa organizacijom u »Giustizia e Libertà« je obratno. Ta je organizacija osnovana tajno u Italiji za vrijeme fašizma. U emigraciji se afirmira 1932 godine i odmah uspijeva da okupi oko sebe mlađe i aktivne emigrante koji su htjeli akcije i rada novom taktikom i na novoj bazi.

Te godine je »Giustizia e Libertà« objavila i svoj program. Taj program zasjeća u sav život Italije. Ekspropriacija velesposjeda, socijalizacija velikih poduzeća, republika, poništenje konkordata, odjeljenje crkve od države, konfiskovanje imanja visokog klera i religioznih kongregacija itd. »Princip autonomije jedan je od osnovnih principa«, kaže se na jednom mjestu toga programa, pa je u skladu sa tim principima spomenut i položaj narodnih manjina u Italiji. Taj član glasi:

»Italija će priznati drugorodnim manjinama kulturnu i administrativnu autonomiju.«

Ali te godine umire i Filippo Turati, predsjednik antifašističke koncentracije (u kojoj nisu bili komunisti, ni maksimalisti), i koncentracija se raspada, a malo zatim prestaje i glasilo »Liberta«. Tada se još jače afirmira »Giustizia e Libertà« sa svojim istoimenim glasilom koje izlazi u Parizu.

BRISELJSKI KONGRES

Stranke i frakcije prve grupe su uspjele da 12 i 13 oktobra održe zajednički kongres u Bruxellesu. Bile su zastupane sve te grupe, a i radnici Talijani iz Sjeverne Amerike su poslali svoga delegata. Druga i Treća internacionala su također poslale svoje pretstavnike. »Giustizia e Libertà« nije bila zastupana premda je bila pozvana, a čini se da je bila dala i inicijativu za taj kongres. Na tom kongresu je osnovan Akcioni komitet — Comitato d'azione — u kojega su ušli predstavnici svih stranaka i grupa zastupanih na kongresu, a osim toga su se na tom kongresu jače povezale, skoro i fuzionirale, Talijanska komunistička stranka i Socijalistička stranka Italije. Na kongresu su izglasane osim toga, neke rezolucije, a povedena je akcija preko međunarodnih radničkih organizacija da radnici u cijelom svijetu provedu protifašističke i proturatne sankcije, ne sudjelujući u nikakvom poslu koji bi mogao koristiti Italiji za ratne svrhe. Osim toga je povedena propaganda u svijetu da se razjasni kako taj rat nije talijanski rat, već rat fašizma koji ne prestavlja Italiju. To je centralna tačka apela koji je izdat na tom kongresu. U tom apelu se obraća pažnja ne samo Talijana, pripadnika tih partija, na stanje u Italiji, već se upućuje i sve slobodne duhove u Italiji i cijelom svijetu na krivnju fašizma i pozivlje se radnike na sabotažu. Taj apel se obraća i fašistima i stavlja im se pred oči krivnju fašizma i stanje Italije iza 13 godišnje vladavine Mussolinijeve.

Na kongresu se, medjutim, govorilo i o revoluciji u Italiji. O tome se manje pisalo, a više se na tome radilo. Ali od svih partija i grupa zastupljenih na tom kongresu jedino Komunistička stranka ima nekog izgleda u uspjeh revolucionarnog djelovanja.

MOGUĆNOSTI KOMUNISTIČKE REVOLUCIJE U ITALIJI

Jer ni socijalisti, a još manje ostale frakcije s Briselskog kongresa, ne mogu da provodjaju revoluciju. Čini se da su komunisti iz taktičkih razloga preuzeli frale i ostalih, manje revolucioniarnih frakcija. Tako na pr. čitamo u uvodniku »Unita« da se treba boriti za »dobijanje demokratske slobode«, a nastoji se privući i fašiste, jer ih se u tom istom članku nazivlje »naša braća koja nose crnu košulju«. Oni računaju na proturatno raspoloženje, na besposlicu, na glad i na sve ono zlo što je u Italiji nastalo iza dolaska fašista na vlast.

Kakve su dakle mogućnosti komunističkog uspjeha u Italiji? To interesuje ne samo nas, već i svu internacionalnu javnost, u toliko više, jer je poznato da se fašizam uvijek reklamirao kao spasitelj Italije i čitavog zapada od komunizma. Pa i sada, u reakciji na sankcije, Mussolini udešava kampanju, naročito preko jednog dijela pariske štampe koja ističe da bi pad fašističkog režima doveo Italiju u vrtlog komunističke revolucije, što ne bi bilo ugodno niti francuskom niti engleskom buržoaskom sistemu.

Ima jedna povoljna strana u sadašnjem stanju u Italiji, koja ide u prilog komunizmu: fašizam je uništio stare konstitucionalne političke ustanove, koje su do 1922 izgledale nesavladive i koje su prije fašizma uglavnom sprečavale širenje ljevičarskih ideja u Italiji. A zatim, fašizam je uništio talijansku buržoaziju kao ekonomsku jedinicu i sistem. To je naročito važno: talijanska buržoazija je reducirana na neku vrst superburžoazije, koja se sastoji od nekoliko stotina familija koje drže sva bogatstva zemlje, dok je ostalo gradianstvo proletarizovano, naročito zbog negospodarskog shvaćanja i postupka fašizma.

Psihološki uslovi za komunizam su dakle danas doista bolji nego prije fašizma. Ali pitanje je kako stoji komunistička organizacija u Italiji i ima li tehničkih mogućnosti za revoluciju.

Komunizam prema onome što u ovom momentu posjeduje u Italiji u smislu organizacije, ne bi mogao mnogo da učini, kad bi do pada Mussolinijeva režima došlo u najskorije vrijeme prosto zato, jer njegova organizacija nije dorasla tome zadatku. Ako bi kriza fašizma i padanje trajalo duže vremena i ako se sankcije protegnu na duži rok možda bi se mogla razviti komunistička organizacija ubrzanim tempom i nadoknaditi ono što je propušteno u prošlosti. Komunizam nema organizovanih snaga iz jednog razloga: sve do posljednjeg vremena komunizam je u Italiji stvarao organizaciju za fašističku policiju, a ne za svoje ciljeve. Umjesto infiltracije u legalne fašističke organizacije i rovarjenja u njima, komunizam se u Italiji formirao u nelegalne ćelije i komitete, koje je fašistička policija od reda otkrivala i upropaštavala. Tek nedavno, kad je Kominternu postavila u većini evropskih država akciju na bazu infiltracije u dozvoljene nekomunističke organizacije napustivši sistem ćelija i komiteta i nelegalne organizacije u doslovnom smislu, i u Italiji je promijenjen kurs. Talijanski slučaj komunističke pogrešne taktike je tipičan.

S razvojem fašizma i sve većim proletarizovanjem radničkih i građanskih krugova šire se oko 1930 i 1931 komunističke tendencije u fašističkoj Italiji gotovo na vidan način Talijanski »Comitato Centrale« je mogao da pojača aktivnost i već 1932 je konstatovano, da se je broj članova ilegalne komunističke organizacije podvostručio. Novi upisani bili su u većini slučajeva stari članovi partije, koji su bili udaljeni uslijed fašističke reakcije, ali došlo je i mnogo novih elemenata, koji prije fašizma nisu imali veze s komunizmom. Ohrabrena tim prilivom članova ilegalna komunistička partija u Italiji je energično pristupila rekonstrukciji i konsolidaciji svojih tajnih organizacija. »Tu je počinjena kapitalna pogreška od strane talijanskih drugova« — kaže organ talijanskih komunističkih »Lo Stato Operaio« u svesci za juli 1934. Policija Mussolinijeva je najoštrije udarila po ilegalnom komunizmu i udar je bio tako strašan, da je na kongresu Centralnog Komiteta za Italiju 1933 bilo govora o teškoj krizi komunističkog pokreta u Italiji. Tada je po prvi put odlučeno, da se predje na drugu taktiku, da se napusti ilegalna organizacija u dotadanjem smislu i da se predje na rad infiltriranja u sindikate, sportske i kulturne organizacije, koje je osnivao u svoje svrhe. Teren je tu bio naročito dobar u sindikatima, gdje se počeo osjećati duh negodovanja protiv fašističkog protežiranja kapitala i poslodavaca. Nema sumnje, da je od 1933 mnogo toga učinio komunizam u tim fašističkim organizacijama i od tada dolazi sve češće do pobuna fašističkih sindikalista u tvornicama, do manifestacija koje nisu sasvim na fašističkoj liniji, i do ispada koji djeluju destruktivno. Ali od 1933 do abesinskog rata nije bilo moguće učiniti bogzna što.

»Lo Stato Operaio« od marta 1935 donosi izvještaj o sastanku talijanskog Centralnog Komiteta za prvu sesiju godine 1935 i u tom se izvještaju konstatuje, da je komitet opazio, da je rad na komunističkoj infiltraciji u fašističke organizacije, u sindikate i organizacije fašističkih masa uspješan i otuda dolaze manifestacije protiv rata na raznim stranama Italije, naročito u talijanskim industrijskim centrima. Ali to ne zadovoljava. U komunikeju je rečeno doslovno:

»Uz sve kvalitativno znatne rezultate postignute od naše Partije u radu u masama i u širenju upliva komunističke partije u talijanske mase, naša partija je još u zakašnjenju prema događajima i ostaju u njezinom radu vrlo teški nedostaci. Centralni komitet je na naročit način ispitao uzroke tih nedostataka u toku svoje sesije i ukazao je na puteve kojima treba ići, da se ti nedostaci smanje.«

I komunisti, i ostale stranke i frakcije s Briselskog kongresa, zahtjevaju da svaka stranka zadrži svoju individualnost u toj revolucionarnoj akciji i da se iskoriste tradicije pojedinih stranaka i grupa.

ŠTO O TOME VELI GRUPA »GIUSTIZIA E LIBERTA«

Ova grupa polazi sa stanovišta da su se u ovo vrijeme od kada fašizam vlada, dogodile u Italiji neke vrste psihološke transformacije. Stariji, koji su sudjelovali u prefašističkom stranačkom i partijskom životu, su i vremenski i psihološki daleko i van kontakta sa starim strankama, dok mlađi, koje je fašizam formirao neće nikada moći da se zagriju za neku antifašističku revolucionarnu akciju na bazi koja je postojala prije fašizma. To novo stanje zahtjeva i nove metode i novu ideologiju i nove parole. Stare stranke, ako istupaju pojedinačno, ne mogu to da daju, pa se u »Giustizia e Libertà« od 15 novembra iznašaju neke tačke na osnovu kojih bi trebalo da se povede ta revolucionarna akcija, i ujedno se obrazlaže zašto »Giustizia e Libertà« neće da pristupi toj grupi s Briselskog kongresa. Te tačke bi mogli rezimirati ovako:

1) Komitet stvoren u Briselju ne daje nikakvih garancija za neku ozbiljnu revo-

lucionarnu akciju u Italiji. Naliči na pokojnu antifašističku koncentraciju.

2) Ne osporavamo važnost komunista, ali oni su preuzeli jedan tako minimalan program, da moramo da se pitamo nije li mašinu tog Narodnog fronta stvorila Komunistička stranka samo kao trojanskog konja (tj. da iza toga iskoristi sve to za čisto komunističku revoluciju).

3) Ti Komiteti su korisni u demokratskim zemljama, i eventualno, među talijanskom emigracijom, ali jedino u propagandne svrhe. Dalje od toga ne mogu da idu, i iz toga ne može da se razvije revolucija u Italiji.

4) Slični komiteti su ne samo impotentni, već su direktno štetni, jer kod mase stvaraju iluziju o nekoj akciji koja ne postoji.

5) Nismo protiv zajedničke akcije. Čak je smatramo neophodnom. Ali ta akcija mora da bude ozbiljna, to jedinstvo mora da se ispolji djelovanjem.

6) Hoćemo — u političkom smislu: Sporazum među revolucionarnim strankama i grupama kako bi došli do radikalnog rješenja talijanske krize i to na svim terenima (crkva, monarhija, zemlja, industrija itd.) Revolucionari posebno, a oni koji neće ili se boje revolucije, oni posebno. Zajedničkog djelovanja ne može da bude. Ne radi se o ponovnom osvajanju »građanskih sloboda« i o tome ko će naslijediti fašizam. Radi se o tome da se u Italiji stvori revolucionarna situacija. To je najpreče. Sa predaventinskim kombinacijama se ne osvaja omladina. Moramo da damo novo.

7) U praktičnom smislu: Ne uništiti bivše partije, ali sve skupa tako čvrsto povezati da se pobjedi. Ne jedinstvo partija, ali revolucionarno jedinstvo svakako.

8) Stvoriti egzekutivu, ali koja će primjerom moći da povuče u revoluciju neodlučne mase.

9) Revoluciju se ne pravi po kalupu, pa tako ni talijansku. Svaka ima svoj posebni proces. U inostranstvu treba provesti ogromnu propagandu, a u Italiji pridobiti mlađe elemente.

10) Finansijska sredstva moraju da stave na raspolaganje komunisti i socijalisti, jer oni to mogu, a i »Giustizia e Libertà« će u okviru svojih mogućnosti dati najviše što se može. Ko neće ni to da žrtvuje taj ne misli ozbiljno na revoluciju.

11) U Italiji provesti brzu i jaku revolucionarnu akciju, ali kao jedinstven revolucionarni pokret.

U jednom kasnijem broju se traži: socijalistička republika, ekspropriacija, sloboda, a malogradjanstvo treba privući revoluciji i garantirati mu mali individualni posjed. Pod prvim udarcem imaju da padnu sve fašističke vodje, i to ne samo oni na vrhovima.

To je, uglavnom zahtjev i ideologija grupe »Giustizia e Libertà«.

MOGUĆNOSTI JEDNIH I DRUGIH

Teško se upuštati u prognoze i u kritikanje jedne i druge grupe. Može se jedino konstatirati neke pojave koje upućuju na to da rad i jednih i drugih, usprkos nekih raznimolajenja pokazuje već rezultate. Preko svoje štampe (Giustizia e Libertà, Avanti, Nuovo Avanti, Idea Popolare, Stato operaio, Libera stampa u New-Yorku itd.) uspjeli su da kod talijanske emigracije stvore antifašističko raspoloženje. (Čak je i nećakinja Pape, Filomena Ratti, održala u New Yorku na jednom zboru antifašistički govor). Neki dan su donijele sve novine vijest da su se mornari jednog talijanskog broda pobunili pred Carigradom (a s mornarskim pobunama počinju sve revolucije posljednjih 30 godina). U San Francisku i u velikim engleskim i francuskim lukama su lučki radnici odbili da krcaju teret na brodove za Italiju. U samoj Italiji nešto nije u redu, jer je pred mjesec dana milanski »Popolo d'Italia« donio oštar članak protiv onih koji navodno hoće da miniraju domovinu iz podzemlja. Ovih dana je sva fašistička štampa predvodjena od »Giornale d'Italia«, pokazala neku nervozu radi antifašističkog raspoloženja u svijetu, a Virginio Gayda otvoreno optužuje socijaliste i komuniste da hoće srušiti fašizam.

Iako je to sve donekle posljedica situacije fašističke Italije u svijetu i kod kuće, ipak ima velikih zasluga za to i organizovana antifašistička emigracija, koja radi na tome da u Italiji izazove revoluciju. O revolucijama je nemoguće pisati prije nego buknu, pa nastavak ovog članka ostavljamo — za uskrni broj. (top)

MARA LAMUTOVA:

TUGA TI RAZPLETLA ČRNE JE LASE...

Tuga ti razplela črne je lase,
vetru jih je izročila,
nesel jih je prek ugrabljene zemlje,
vanje se, sirota, vsa je skrila...
Žalost... žalost... mi srce ječi,
robtvo... jarem... duša mi ihti...
Kdaj ti, rodni Kras, zasine sreče žar,
kdaj ti, tožni Korotan, svoboda zažari?
Krokar mi čez plan vrešči: Nikdar,
nikdar.

dokler niste kakor eden — vsi!
(Iz zbirke: Breze in bori).

zaruži po dve ali već manjših sosednih občin v eno samo večjo obćino, se je v Juljski Krajinu izkrošćala v raznarodovalne namene. Ob času aneksije je stela vsa Juljska Krajina 250, po aneksiji Reke celo 251 obćino. Ob koncu 1930 je bilo samo še 131 obćina, in sicer v Goriski pokrajini 42, v Puljski pokrajini 40, v Tržaški pokrajini 30, v Reški pokrajini 15 in v Zadrski pokrajini 2. 12 obćin pa je bilo priključenih Videmski pokrajini.

Z uvedbo novih fašističnih zakonov je bila jugoslovanska manjšina pod Italijo, ki pa tvori v Juljski Krajinu većino prebivalstva, izključena od vsakega zastopstva v parlamentu in pri pokrajinski in obćinski upravi. Z razpustom političnega društva »Edinost« v Trstu, ki je od svoje ustanovitve leta 1874. dalje zastopalo interese tržaških Slovencev po vojni pa, četudi nekaj časa v dveh ločenih edinicah, interese vseh Jugoslovancev v Juljski Krajinu, pa so 19. septembra 1923. izgubili Slovenci in Hrvatje v Italiji tudi zadnji ostanek politične svobode.

BOGOMIR MAGAJNA:

ŠIROKOVA KAPELICA

Karel Širok nam je spet podaril novo knjigo. knjigo pesmi »Kapelica«, ki jo bomo z ljubeznijo čitali tisti, ki ne smemo domov zlasti v tem božičnem času. Ime Karla Široka je mnogim emigrantom dobro poznano, poznano še bolj tistim, ki so ga poznali osebno in se zamislili v njegov z ostrimi potezami klesan obraz in v njegove čudovito mračne, široke in globoke oči.

Rodil se je 1889 v Smartnem pri Kojškem v Brdih. Po končanih šolah je učiteljeval v Trstu in si v tem mestu pridobil ime, ki je bilo poznano menda vsem našim, ki so bivali tam, pa tudi daleč po deželi, in sicer s tistim vztrajnim drobnim delom, ki ni pretreslo sveta, ampak kljub temu pomagalo vztrajati našemu ljudstvu v tako težki borbi, kot jo doživlja malokatero ljudstvo na svetu, v času, ko so bila odprta vrata ječ na široko vsem tistim, ki so tako delali kot on. Režiral je nekaj časa na tolikokrat preganjanem i končno požganem škedenskem odru, nastopal je kot igralec pod Skrbniškom v Narodnem domu, ki se je pozneje spremenil v kup požganih razvalin, sodeloval je kot godbenik (violina, čelo) v godbeni skupini »Trst« in pri orkestru »Glasbene matice« v Trstu ter pri svetoivanski muziki, urejeval nekaj časa tržaške »Novice«, napisal zbirko pesmi »Jutro«, prvo leposlovno knjigo, ki je izšla v Zasedenem ozemlju po podjarmljenju. Izdala jo je »Edinost«. Potem mu je Katoliška tiskarna v Gorici izdala zbirko proze »Slepe slavčice«, v Ljubljani je izšla zbirka pesmic »Poljča hišica«. Sodeloval je s pesmijo in prozo pri »Nivji«, pri »Zvončku«, pri »Našem rodu« in »Novem rodu«, pri »Našem glasu« v Trstu in v »Istri«. Stopil je v konzularno službo v Trstu in služil zdaj pri našem konzulatu v Celovcu. Poročil se je s Kramarjevo Slavko, ki mu je umrla po dveh letih potem, ko mu je rodila sina Bogdana. Ženo je pokopal v Ljubljani in to mesto mu je radi tihe grede smrti postalo drugi dom, v katerega se pripelje, kadarkoli mu dopusti čas. Kadarkoli pride, zve naenkrat cela skupina ljudi: »Širok je prišel v Ljubljano«, in vse hiti v Union, kjer se bo on kljub melanholičnim očem tako pristrčno in široko smejal, da se bodo morali smejati vsi krog njega — nekak Knut Hamsunski človek, ki se povrača od časa do časa.

Sedaj mu je Silvester Škerl v »Akademski založbi« izdal novo zbirko pesmi, ki nam bodo drage po svoji preprosti narodni besedi, zopet same drobne stvari, a vseeno polne tihe življenjske tragedije, polne intimnega pristrčnega doživljanja, včasih morda skoraj preveč priproste, da bodo zvale Tomca in druge muzikante, naj pripišejo godbo k njim. Nam bodo drage tudi radi tega, ker bo toliko pregnancev v svoji socialni bedi in v domotožju zagledalo v njih tuintam tudi svoj obraz. Pa marsikdo, ki je izgubil ljubljeno ženo in mu je po njej ostal v tujini majhen otrok, bo zasluhljiv v teh pesmih iz podzavesti navzven izkristalizirano bol in resignirano tolažbo. Ali so te pesmi pobožne? To je veliko vprašanje — morda pobožne v toliko, kolikor odseva tragika Kristusa in njegove matere v tragiko ljudi nasplošno in posebej v našo žaloigro. Tu in tam zasije iz pesmi tudi grenak in uporen oči tek Bogu, čemu je zaznamoval ravno nas, podobno kot ga najdemo pri hrvaških mladih istrskih pesnikih, n. pr.:

— ko zna ko bi je čuja
i kad bi se Bogu molila.
Bog bi drugin pomoga. —
pri Široku:
— Koliko gorja
na tale revni kos sveta
izlil je naš preljubi Bog. —

ali
— Ne šteje nam v zlo, da se po-
tožimo gospod... —

Toži, da je Marija imela vsaj grob, na katerega je lahko šla in da je njen sin lahko vstal po treh dneh, a mi niti na grobove naših ubitih, ki so jih skrili, ne moremo, pa se zopet zave ob veličastni žrtvi Kristusa in govori:

— Še enkrat bi stopil rad, bratje, med vas.
Z vami hodil čez polja, dobrane,
rad bi poslušal še enkrat vaš glas
v senci cipres in cvetoče trave.

Toda zapisane so nam postave:
vse moje poti so končane,
eno edino mi še ostane:
grob in mrtvaške ponjave. —

Ali:
— Postoj! Ta kmetiška ženica
Gortanova je mati, se mi zdi,
naj vernice nihče ne moti,
ostaviva jo v mračnem kotu
zdaj ona s Kristom govori. —

Ponekod diha kot pri Blocku iz pesmi
»Iha, mrtva groza, n. pr.:

— Zda je še živ tvoji sin,
še živ in še mlad — — —
A kmalu... čez uro... ta hip
bo s svinčenko prebit
in mrtve bo ležal ob tleh.

Na mnogih krajih vidimo podobne enake
onim našim bednim podobam, onkraj in to-
stran meje, n. pr.:

— In kmalu s cekarjem oba
po beli cesti romata.
Marija se na jok drži,
povojcev v skrinji našla ni. —

Ali:

— Še vode ni, da dete bi umila,
povojcev ni, da bi ga v nje povila.
Ponekod je njegova pesem skoraj iz
narodne vzeta: »Marija ziblje Jezusa« je
deloma po belokranjski »Jelena ziblje Je-
zusa« in ji je motivno in stilno močno po-
dobna. Pred zelo težak način ustvarjanja
se je Širok postavil, ko je družil usodo
naših ubitih in pregnanih z usodo svete
družine, posebej s Kristusom in materjo
božjo.

Najboljše se mu je posrečilo doseči har-
monijo v »Pesmi beguncev«. — Vseh pesmi
je ena in štirideset. Nekatero so pravi bi-
seri, brušeni preprosto in iskreno. Intim-
nost materinske ljubezni in ljubezni otro-
ka je podana izredno dobro in se mi zdi,
da izvira pri Široku to iz podzvesti v ka-
tero je legla podoba njegove umrle žene
in katere se je učil tudi pri svojem malem
sinčku, n. pr. v pesmi »Rože za Marijo«
ali v eni izmed najlepših slovenskih: »Ma-

rija čaka Jezuščka«.

V našem zmaterijaliziranem času vza-
me človek ta nežni šopek njegovih pesmi
z nekakim začudenjem, a ko ga približa
svojemu obrazu, zadehti iz njega kakor iz
cvetja trat po katerih smo hodili nekoč,
kdovekdaj, morda takrat, ko ni bilo no-
benega zla v naših srcih, ko smo se z le-
poto in z ljubeznijo do sočloveka pogo-
varjali tako kot se pogovarja otrok z ma-
terjo. V svojih »Spominih« na ruske pisa-
telje povdarja Maksim Gorki predvsem nji-
hovo človečnost, ki mu je med glavnimi
merili za upravičenost njihovega ustvarja-
nja. Zato naj vzame te pesmi v roko tudi
tisti, ki je že zdavnaj zbrisal iz sebe poj-
m Marijine družine.

*

Knjiga je izredno lepo izdana, vezana
v polplatnene platnice. Vsaka naslovna
stran je posebej z roko obarvana. Stane
30 Din. Naroča se pa pri Akademski za-
ložbi, Ljubljana. Šelenburgova 6/I.

FRANCE GRAFENAUER

Iz Brda pri Šmohorju s Koroškega
je prispela 12. t. m. vest, da je po kratki
mučni boleznii umrl vodja koroških Slo-
vencev France Grafenauer. S 75. letom
svoje starosti je tako zaključil mož tudi
del zgodovine Koroške. Bil je eden
onih, ki se je povzpel iz vrst naroda
brez posebnih kvalifikacij do najbolj
odgovornih mest in postal narodni po-
slanec, a v prvi vrsti vodnik in vodi-
telj tega najbolj izpostavljenega dela
slovenske zemlje. »Slovenec« od sobote
14. t. m. piše za to: S težavo bomo mo-
gli naštetii njegove zasluge na isti na-
čin kot jih naštevamo pri drugih od-
ličnikih. Napisal ni nobene knjige, no-
benih razprav po revijah, nobenih
člankov po časopisih. Nobeno pisano
delo ne bo ostalo za tem možem, ki je
s četrto ljudsko šolo končal uradno
šolanje. Država ga ni obiskovala z
nobenimi častmi, ne z redi, ne s častni-
mi nazivi, ne z denarnimi nagradami.

France Grafenauer je bil sin slo-
vitega izdelovalca orgel. Rodil 2. de-
cembra 1860 godine. Njegovo življenje
je povezano z zgodovino našega roda
pod tujo oblastjo na Koroškem in je
epopeja žilavosti in požrtvovanja. Nje-
gov rojstni kraj so Moste pri Brdu v
šmohorskem okraju. Vrline značaja, ki
jih je prevzel od svojega očeta so ga
vodile vse življenje. Njegov oče se je s
samoljubno povzpel od pastirja do
slovitega izdelovalca orgel in do zelo
uplívnega moža. Ko je poslal svojega
sina v šolo, je prosil učitelja naj ga
nauči temeljito slovenskega jezika. Po
dovršeni štirihih razredih ljudske šole,
je stopil v uk v očetovi obrti in na
njegovo majhno posestvo, ki ga je
prevzel po očetovi smrti 1889. Zgradil
je veliko število orgel in je slovel da-
leč naokoli kot velik veščak. France
Grafenauer je torej doma iz Ziljske do-
line, ki je darovala slovenski kulturi
mnogo tvorcev, slovenski narodni pesmi
srčno milino in slovenski narodni noši
bujno narodno fantazijo. Slovensko na-
rečje tega kraja je najbolj zvonko, še
danes je Zilja, ko je ločena od sloven-
ske zemlje, ostala kot simbol vse na-
rodne lepote.

Razdobje od l. 1888, pa do prevrata
1919. nosi pečat Grafenauerjeve osebnos-
ti. V tem času je stal kot simbol slo-
venske skupnosti in slovenske odpornos-
ti na najnevarnejši točki slovenske
zemlje, ob katero se najbolj butali va-
lovi germanstva. Ni čudno, če je že
zgodaj čutil svoje poslanstvo in se začel
udeleževati kot narodni buditelj in po-
litik. Ni se zakoreninil le v svojo obrt,
ki jo je izvrševal kot strokovnjak, am-
pak študiral je tudi in črpal znanje iz
vseh slovenskih in drugih knjig. Izpo-
polnjeval si je svojo izobrazbo, kolikor
je v danih prilikah le mogel. Dopisoval
je v slovenski časopis na Koroškem
»Mir«, katerega najboljši dopisnik in
propagator je tudi bil. Knjige, ki si jih
je nabavljval je širil po domačih in so-
sednjih občinah in z veliko nesebič-

nostjo žrtvoval mnogo za nabavo slo-
venskih knjig. Ni čudno, če je zadelo
to njegovo udeleževanje narodne od-
padnike, zlasti potujočevalne učitelje. S
tem se začne tudi Kalvarija njegove-
ga življenja, preganjanja in zapor, ki
jih je moral prenašati skoro do zadnjih
let svojega življenja. Že 1888. so obdol-
žili njega in njegovega očeta sodišču,
češ, da sta žalila cesarsko veličanstvo.
Oče je bil obsojen na 6 mesecev zapo-
ra dočim je bil France radi veleizdaje
tri mesece v preiskovalnem zaporu.
Takrat je bil star 28 let in od tedaj je
prišel igrati najvidnejšo vlogo med
svojim ljudstvom. S temeljitim delom
od človeka do človeka je pričel odločno
borbo z vzbujanjem slovenske zavesti
proti onim, ki so hoteli uničiti ljudstvo
z veleizdajniškimi procesi. Preprost in
skromen kot kmečki fant, gorjanec po
postavi, je stopil med ljudi in jih s
svojo preprosto držal okoli sebe.
Prežet ljubezni do slovenske pesmi,
poln šegavega optimizma in nedolžne-
ga veselja je začel vzgajati rod, ki se
zbira pod slovensko lipo v slovenskem
raju in petju. Nadaljeval je z delom
in po tridesetih letih je postalo njego-
vo ime simbol in izraz cele dobe in
program za svoj narodni obstoj bore-
čega se ljudstva.

Ko je prišel iz zapora so občani, da
vsaj na en način odgovore na prega-
nanje, izvolili še isto leto Franceta
Grafenauerja v občinski odbor. Bil je
najmlajši član tega odbora. Toda nje-
gova pot je šla dalje in njegovo delo je
zaslovelo po vsej deželi in kmalu je
prišel iz občinskega odbora l. 1897. v
deželni zbor, izvoljen v okraju Šmohor—
Koče—Podkloster—Trbiž. V njem je
ostal do vojne in je bil precej časa edi-
ni zastopnik in slovenski deželni posla-
nec. Že l. 1907. pa je bil izvoljen v dr-
žavni zbor, kjer je zastopal Koroške
Slovence. Bil je vedno odločen in vztra-
jen zagovornik narodnih pravic svojih
rojakov. Velik ugled si je pridobil s
svojimi govori in učinkovitimi pripom-
bami.

Na vsej poti je zadeval ob stalne
ovire, ki so mu jih nastavliali odpadni-
ki in voditelji raznarodovalne akcije,
zlasti, da bi ga odvrnili od njegove poti
in udeleževanja. Skušali so ga celo z
obljubami zvabiti v svoj tabor. Toda vse
nakane so bile zaman. Ostal je čist in
neutrudljiv na svojem mestu. Dosegel
je celo to, da so se ga pričeli Nemci
bati. Bala se se ga celo oblasti, ki so
se ga izogibale. Nikoli ni dal s svojim
neoporečnim življenjem prilike, da bi
lahko zrušili njegov ugled. Njegovo ime
je dvignulo ponos koroških Slovencev
visoko kot še nikoli in zadušilo čut
manjvrednosti, ki ga imajo čisto tlače-
ni. Ni čudno, saj nemška vzgoja o pri-
vilegiranih njih rase in manjvrednosti
našega naroda dela na tem polju že
stoletja.

Kot državni poslanec je ostal do
svetovne vojne. Krepko in odločno se
je tudi tu boril za pravice koroških
Slovencev. Prirejal je shode in sestanke
in tudi s članki v »Miru« budil in
vzbujal narodno zavest in bodril k
vztrajnosti.

Nastopila je svetovna vojna, ki je
prekinila vse delo in prinesla s svojim
koncem temu možu največje razočara-
nje in največjo žalost. Državni zbor je
bil zaprt. Vanj se Grafenauer ni vrnil
več. Kakor mnogo narodnih delavcev
je tudi on moral prenašati vse trpljenje
med svetovno vojno in pretrpeti največ
radi svojega poštenega dela. Naznanjen
je bil zopet in kot veleizdajalec v fe-
bruarju 1916. odveden v vojaške zapo-
re v Beljak. Prišel je pred naglo sodi-
šče v Celovcu, kjer se je, ne ve se na
kakšen način, rešil smrtne kazni in bil
kaznovan samo s 5 letno težko ječo. S

sodbo je zgubil tudi poslanski mandat.
Iz ječe ga je rešila l. 1917. amnestija in
prišel je zopet iz Möllersdorfa med
svoje ljudstvo, da bi nadaljeval svoje
bodrilno delo.

Največjo neumnost pa je pokazal
v prevarnih dneh, ko je organiziral
ljudstvo v končni odpor proti german-
stvu. Toda v tem času do plebiscita so
se mu zgodile največje krivice, ko so ga
potisnili na stran drugi, ki so v svojem
častihlepu zagrebli tudi koroške Slo-
vence. To ga je bolj zlomilo kot vse
drugo. L. 1919. je moral z mnogimi dru-
gimi bežati in je prišel v Ljubljano,
kjer je bil izbran kot zastopnik Koro-
ške za poslanca v narodno predstavni-
štvo. Nesrečni plebiscit 10. oktobra 1920,
je zapečatil usodo koroških Slovencev
in podrl mnogo truda njegovega tride-
setletnega dela. Ostal je v Ljubljani in
se ni mogel vrniti do l. 1925. Živel je
v Sloveniji in sicer kot oskrbnik na
Grimšicah na Bledu, dalje kot organist
in končno si je kupil majhno posestve-
ce v brezniški občini na Gorenjskem.
Ko se je 1925. vrnil nazaj, bolan in strt
je moral doživljati še mnogo razoča-
ranj, med katerimi je bilo največje to,
da je propadel ves trud njegovega
življenjskega dela pod novim in hujšim
nasiljem in vse koristi, ki jih je pri-
boril.

Pogreb, ki se je vršil preteklo nede-
ljo, je jasno dokazal, kaj je bil Gra-
fenauer koroškim Slovincem. Kljub
vsem oviram, saj nemško časopisje ni
niti z besedico črhnilo o smrti sloven-
skega prvoboritelja, a koroški Slovenci
tudi nimajo svojega dnevnega glasila
in so zvedeli za smrt šele v nedeljo po
maši, se je zbrala ob njegovi krsti skor-
vo vsa Koroška. Pogreb se je vršil ob
ogromni udeležbi ljudstva in zastopni-
kov iz Slovenije po starih ziljskih obi-
čajih. Starinska pogrebna pesem, ki so
je odpeli domači koroški pevci, je dala
vsemu še posebnega izraza.

Usoda tega koroškega prvoboritelja
za narodne pravice, je slična usodi
mnogoterih naših v Primorju. Kakor
smo že v uvodu povdarjali, ni ostalo
za njim nobenega slavnega dela, ki bi
nosilo njegovo ime, ostala pa je njego-
va velika duševna in telesna pojava v
ljudstvu, ki je simboliziralo v njem ves
svoj življenjski odpor. Koroškim Slo-
vincem, ki so danes gotovo najbolj iz-
postavljeni del slovenskega naroda v
tujini, saj jim še nikoli ni bilo dano,
da bi se v miru po svoje razvijali, bo
ostal Grafenauer gotovo še vedno kot
podpora in vzgled za nadaljni odpor.
Preprost kmečki narod, ki živi še po-
polnoma nepokvarjeno življenje, goto-
vo najbolj dvigne, če ga, ki so se po-
vzpeli do velikih in odgovornih položa-
jev v državi naravnost od pluga. Tak je
bil tudi Grafenauer.

Karel Širok:

PESEM BEGUNCEV

Pred Herodežem v egiptovsko de-
ž, sta bežala Jožef in Marija,
da bi sina svojega rešila,
malo dete Jezusa.
Ko Herodeža ni bilo več,
vsa družina se je povrnila:
Jezus, Jožef in Marija
in osliček tudi.
Vsem beguncem tam od Soče bistve
Krasa belega in borne Istre,
ki so se raztepli po vsem svetu,
v srečo ena sama želja tli:
da unese se Herodež hudi,
da v svobodno domovino
mogli bi se povrtni,
kot ste se vrnili vi:
Jezus, Jožef in Marija
in osliček tudi.

(Iz zbirke: Kapelica)

Karel Širok:

TRIJE ANGELI

Od sončne morske so stran
trije mladeniči prišli,
trije nebeški angeli.
In romali čez beli Kras,
čez gmajne, grušč in brinje
so beli angeli trije.
In trudni, z žulji na nogah,
na grobljo, v senco rašelike,
so sedli angeli trije.
In prvi angel je začel:
»Koliko brinja tod okrog
je posadil naš ljubi Bog!
In drugi angel je dejal,
»Koliko grušča tod okrog
nasul je naš preljubi Bog!
In tretji: »Koliko gorja
na tale revni kos sveta
izlil je naš preljubi Bog!
(Iz zbirke: Kapelica)

Karel Širok:

V KAPELI HLADNI

V kapeli hladni mrak leži,
v kapeli večna luč brh.
Nekdo ob stebru tam kleči
in na Razpetega strmi...
Postoj! Ta kmetiška ženica
Gortanova je mati, se mi zdi.
Naj vernice nihče ne moti,
ostaviva jo v mračnem kotu,
zdaj ona s Kristom govori.
(Iz zbirke: Kapelica)

STIPE VRDOLJAK:

BORBA O HRVATSKE NATPISE NA STANICI MATULJE

Dok su Slovenci prije rata na željezničkim stanicama imali dvojezične natpise i tiskanice, tj. njemačko-slovenske, naši zastupnici i javnost u Istri bez uspjeha su se trudili, da to isto postignu na onom malom dijelu pruge južne željeznice na istarskom tlu, naime od Matulja do Šapjana. Direkcija južne željeznice u Beču bila je i te kako pod uplivom protislavenskih organizacija Sidmarka i Sulverajna i u svemu je išla na ruku u njihovoj akciji na izgradivanju njemačkog mosta na Jadran, u prvom redu preko željezničkih pruga sa uporištem u Trstu, Puli i Opatiji. Taj most preko Slovenije teško se gradio, jer su Slovenci energično znali da isposluju poštivanje svom jeziku, i tako su na prugama po Sloveniji namještenici u većini bili Slovenci nacionalno općenito vrlo svjesni. Ali svaka veća stanica imala je barem jednog ili više činovnika Nijemaca, koji su usput bili eksponenti Sidmarka, te budno pazili što reče i govore slovenski namještenici i pučanstvo. Sa ovim eksponentima gledali su se slovenski namještenici ne baš prijateljski stupajući proti njima gdje su samo mogli.

Tako je bilo i na Matuljima g. 1908 kada sam tamo došao. Namještenici bili su većinom Slovenci. Jedan ljuti Nijemac, činovnik, bio je sidmarski povjerenik ili »Kontrolgeist«, kako smo ga nazivali. Šef stanice neprijazan napram svemu što je bilo naše, tršćanin, bio neka bezbojna talijansko-njemačka mješavina, a najveći ideal bila mu je karijera. Napokon treba spomenuti jednog grlatog i vrlo plitkog činovnika Talijana iz Trsta, velikog iridentistu i brbljavca koji se na dan kada je Italija stupila u rat, javno izrazio, da će velika zgrada učiteljske škole u Kastvu, koja se sa stanicom tako lijepo vidi, u najkraće vrijeme postati kasarna bersaljera. Kad je sutradan žandarmerija povela izvide, spasili smo ga od zatvora mi Slave-ni, jer smo izjavili, da se tako nije izrazio. Za zahvalu, kada su Talijani onako junački, u ime Antante, zaposjeli Istru, on je nas denuncirao njihovim vojnim vlastima, tako da sam i ja morao odsjediti tri mjeseca u zatvorima, punim ušiju, u Via Tigor, u Trstu.

A sada da se opet vratim na predmet. Direkcija južnih željeznica nije htjela da dozvoli na ovom dijelu pruge, a naročito na stanici Matulje, hrvatske natpise i tiskanice s dvajakih razloga: jer je Opatiju smatrala njemačkim uporištem, a drugo, internacionalni gosti, koji su dolazili u Opatiju i Lovran, nijesu smjeli biti upozoreni, da dolaze u čisto hrvatske odnosno slovenske krajeve.

Naši zastupnici i javnost trsili su se, da se na toj važnoj tački, Matuljima, dade dočim mjesto našem jeziku, ali ovom prilikom ni malo ne pretjeravam, kažem li, da smo mi činovnici na toj stanici, Slovenci i ja bijela vrana hrvatska, budno pazili, da to pitanje ni za časak ne zaspe. Neprestano smo potpirivali naše pučanstvo, u riječki »Novi list« slali dopise, i napadali Nijemce i Talijane, činovnike čim bi zapazili kakav grubliji akt, uperen protiv našeg jezika ili pučanstva. Prigodom jednog takvog napada u »Novom listu« šef stanice, pomenuti tršćanin, uzalud je lično intervenirao kod redakcije lista da dozna za imena pisaca tih napada, — a sumnjao je očito na nas — da na nas onda svali sve paragrafe kaznenog činovničkog postupnika.

Sva nastojanja da se prokriči put našem jeziku na ovoj stanici ostala su bezuspješna. Tvrdoglavost bečke direkcije ispunjala je pučanstvo sve jačim bojovnim raspoloženjem.

I onda se jedne noći desilo, što je uostalom bilo psihološki i razumljivo. Izvršen je podvig, brižno i tajno pripravljen, koji je koristio više nego sve ostalo, i koji je najviše doprinio, da su kroz kratko vrijeme djelomično prodrli naši natpisi na tu stanicu.

Svake noći bila je obično jedna pauza od 1½ do 6 sati ujutro, u kojoj nije saobraćao nikakav vlak. Kroz to vrijeme dežurni činovnik spavao bi u kancelariji na divanu, a skretničar negdje vani u svojim prostorijama. Jedino njih dvojica nalazili bi se u službi.

I jedne ljetne noći, za vrijeme te pauze, dok je prometnik Janez Roglič, žestok nacionalista, »čvrsto spavao« i ništa nije »čuo« što se oko njega događalo, nešto se na stanici u potaji radilo, a kada je jutro osvanulo, nije bilo više njemačkih natpisa, nego samo hrvatski, ispisani lijepim štampanim slovima razne veličine na bijelom papiru, koje su onda nalijepili preko njemačkih natpisa. Jedino veliki masivni natpis na pročelju zgrade: Abbazia Matuglie bio je izmrcen crnom bojom, a ispod njega na brzu ruku ispisano: Opatija Matulje.

»Internacionalni« gosti, koji su tog jutra došli na stanicu čudom se čudili toj najedanput, čisto hrvatskoj stanici, jer je bila praksa u monarhiji, da se uz njemačke natpise, u najboljem slučaju, postavi koja od »Landessprache«. Dok su se oni tomu čudili šef Tršćanin je dotle pobjesnio i izgubio glavu. (Njegov nasljednik, dični France Cvek, vrlo oblijubljen od pu-

čanstva, bio je čvrsta nacionalna slovenska korenika, a znao je često pošteno podbiti robove namještenicima Nijemcima i Talijanima). Njemački Kontrollgeist i opatijski Nijemci, — jer se o događaju odmah naokolo pročulo, — ostali su utučeni i zabezegnuti »über diese freche Unverschämtheit«.

I onda na brzu ruku skidanje tih »provokatornih« natpisa. A slijedeći dan već su iz Trsta i Beča doletjeli razni inspektori da provedu strogu istragu. I sve nas motali, a najviše Janeza prometnika, koji im uvijek jednako odgovarao:

— Spavao sam i nisam ništa čuo ni vidio.

Konačni rezultat debelih zapisnika i inspektorskih dijeta bio je jedino taj, da su Janezu pismeno izrazili »negodovanje«, što je tako tvrdo spavao i ništa nije čuo, jer propisi točno i izričito pišu, da se prometnik za vrijeme pauze može odmarati, ali ne smije spavati. A kako čovjek neće zaspati kad je u svakoj kancelariji bio udoban i mekan kožnati divan.

Mi smo to »salamunsko« riješenje proslavili u jednoj od domaćih gostionica, nazivajući detektivskim sposobnostima bečkih inspektora.

Danas možemo otvoreno govoriti kako se odigrao ovaj događaj. Nekoliko naših mladih ljudi iz Matulja i Rukavca odlučilo je da ovo pitanje riješe na kratak, brz i neobičan način, jer su uvidjeli, da se na dosadanji način, pretstavkama, inter-

JEDNA SENZACIJA!

TALIJANSKA KNJIGA O BUDUĆEM RATU IZMEDJU ITALIJE I JUGOSLAVIJE

HIPOTEZA »X«

Izdanje La Prora, Milano, 1935 godine.

Pisac knjige pod tim naslovom, koji se krije pod X, mora da je neki viši talijanski oficir. On strateški, naučno i dokumentirano, ali popularnim stilom, tretira mogućnost rata između Male antante s jedne strane, te Mađžarske, i fašističke Italije s druge strane. U toj knjizi, koja ima i izvjesnih političkih aluzija, Italija fungira kao napadač protiv Jugoslavije.

Knjiga ima u prilogu šest geografskih karata. Sa tim kartama desila se jedna pikantija. Sve karte imaju talijansku legendu i natpise, ali na jednoj ostao je nekim slučajem mađžarski natpis, i to baš na karti koja prikazuje raspored čehoslovačke vojske. O čemu su prema sadržini knjige na jednom imaginarnom sastanku referirali mađžarski generalštabni oficiri. Iz ove greške sa mađžarskim natpisom vidi se, da je pisac dobio te podatke iz mađžarskih izvora, kao što su iz mađžarskog izvora vjerovatno i druge karte, koje se odnose na čehoslovačku i Rumuniju.

Anonimni pisac knjige iznosi razgovor, koji je tobož u talijanskom generalštabu imao povodom studija za obrazovanje jedne nove armije, koja bi imala nastupati u slučaju rata protiv Jugoslavije.

Političko obrazloženje ove situacije izloženo je ovako:

»Bilo mi je naredjeno da sa oficirima drugih vojski raspravim projekt zajedničke akcije za slučaj u kome bi naša prijateljica Mađžarska bila napadnuta od strane Male antante. Napadnuta ili ugrožena skorim napadom«.

Pisac zatim iznosi političke odnose pojedinih država prema Jugoslaviji i Mađžarskoj i onda dalje piše:

»To su političke premije u čijem okviru treba postaviti naše studije. Da bismo bili spremni za svaku slučajnost imat ćemo izmjenu misli sa mađžarskim i austrijskim vojnim mislijama. Za našu orijentaciju moramo računati da protiv Jugoslavije treba da postavimo oko 28 divizija prve i druge linije i nekoliko motoriziranih jedinica. Velike snage treba da budu spremjene na francuskoj granici za neprijatan slučaj da nas Francuska napadne s ljeva. Austrija i Mađžarska postaviti će sve čime raspolazu, povećavajući njihove permanentne formacije sa obilatom kontingentima dobrovoljaca. Ova nova hipoteza bit će obilježena u našim studijama o mobilizaciji i sabiranju sa slovom H. t. j. Hungaria. Krajnji ciljevi plana su defanzivni, što ne isključuje nipošto jedno izrazito ofanzivno držanje. Trebat će da se sprovede opća mobilizacija radi potrebe da budemo pokriveni prema Francuskoj. Snage strane, barem u prvo vrijeme, neće biti nikakvih diversija ni sekundarnih operacija ni u Albaniji ni u Dalmaciji, ni u kolinijama. (Knjiga je pisana prije rata u Africi op. ur.). Sva sredstva ima da budu posvećena borbi na evropskim ratištima jer se u svakom slučaju, sudbina kolonija rješava uvijek u Evropi.

Apsolutno je potrebno da se tijesno koordiniraju akcije raznih talijanskih, austrijskih i mađžarskih armija, koje će se poredati na raznim ratištima istočnog fronta. Problem je vrlo komplikovan, ali vrlo

pelacijama i dopisima po novinama kasno ili nikako neće riješiti.

Mate Šepić, suvlasnik tiskare u Lovranu, oštampao je natpise. Kada je sve bilo gotovo, on, braća Sinčić, pok. Nino Šepić, Nino Štrk i Daniel Selak, došli su Janezu prometniku i kazali mu:

— Čuješ Janez! Noćas imaš ti službu. Za vrijeme pauze napraviti ćemo malo reda u natpisima na stanici. Ti lepo trdo spiš i ne čuješ ča se oko tebe dela.

A Janez je odgovorio:

— Dobro, vi samo delajte, a jaz bom trdo spal i nič ne bom slisal ne videl.

I Janez je tako »trdo spal« da su oni komotno na stanici sve ispremijevali i prefarbali. Sve strijele božje ne bi Janeza te noći bile probudile.

Posljedica ovog pothvata je bila, da su kroz kratko vrijeme na stanici postavljeni uz njemačke natpise i hrvatski. Glavni natpis na pročelju zgrade ostao je i nadalje samo: Abbazia-Matuglie!

A kada je svršio rat i nastao preokret i kada je narod u velikom oduševljenju slavio kroz osam dana slobodu Istre, Slavko Ašenbrenner, sada šef stanice u Vrbovcu, pažljivo je ispisao i iskitio na dugačkom kartonu natpis Opatija-Matulje i njime prekrrio stari i griješni Abbazia-Matuglie.

I taj naš natpis, pod okriljem velike hrvatske trobojnice, ponosno se kočio kroz osam dana slobodne Istre i još nekoliko dana nakon dolaska Talijana, koji su kazali da dolaze u ime Antante. A kad ih je došlo više nego mravi i osjetili se sigurnima i kada je general Petiti di Roreto izdao prvi bando, iz kojega smo razabrali da više nema ni govora o kakvoj antanti, onda su skinuli taj naš natpis, kao što su počeli da brišu i skidaju sve što je bilo naše.

zanimljiv sa gledišta strateškog i sa gledišta organizovanja veza, jer dopušta zamršenu igru manevriranja i čitav niz najrazličitijih operativnih kombinacija. U zajednici sa drugim mislijama analizirat ćemo sredstva protivnika i baze jedne eventualne zajedničke akcije. Izvjesna obaveštenja tajnog karaktera neće se smjeti saopštiti, ali će nam poslužiti kao osnova za orijentaciju. Pored dviju armija koje se u slučaju konflikta sa Jugoslavijom imaju postaviti, prema našem planu »J. F.«, na Julskom frontu, mi ćemo uvesti u akciju jednu drugu armiju, a to će biti V — u tijesnoj saradnji sa snagama prijateljskih država«.

Ovo je objašnjenje koje je, prema knjizi, jedan viši oficir talijanskog Generalštaba dao piscu knjige.

Sve je zamišljeno tako, da bi i Njemačka branila Mađžarsku, ali na kraju knjige pisac sam dodaje, da se situacija pomalo izmijenila otkako pitanje Anschlusa izaziva razmimoilaženje između Rima i Berlina. Posljednje vrijeme unišilo je nove elemente koji su izmijenili situaciju između Italije i Velike Britanije. Bez obzira na to knjiga je ipak zanimljiva iako je izgubila veliki dio svoje političke aktuelnosti.

Na strani 69 ima opet jedna politička aluzija, prilikom pričanja o jednom ručku sa višim oficirima iz talijanskog generalštaba i jednim višim činovnikom Ministarstva inostranih poslova.

»Moji sabesjednici vježbaju se u geografskoj fantaziji o stvaranju nove karte Evrope. Restauracija Habsburga i trojna kraljevina Austro-Mađžarsko-Hrvatska, čehoslovačka, reducirana na malu neudržnu republiku plavih Čeha, Jugoslavija, lišena Hrvatske, Dalmacije, Vojvodine, Makedonije i još koje zemlje. Bugarska proširena sa izlascima na Egejsko More, itd... Albanija...« (Tu anonimni pisac primećuje da će tada Albanija platiti svoje dugove).

Dalje pisac knjige iznosi nadugačko formaciju jugoslovenske granice prema Italiji. Podvlači da granica Slovenačke prema Italiji ima puno prirodnih smetnji ali zato predstavljala lakše prilaze — Dravu i Muru — na granici prema Austriji, a još manje zapreka ima prema mađžarskoj granici. — Iznosi dalje i račun jugoslovenskih vojnih snaga i talijanske vojske, koja bi operisala protiv Jugoslavije. Isto tako iznosi i sastav mađžarske i austrijske vojske (str. 69 do 80).

Na stranama 82 do 88, pisac izlaže operativne mogućnosti talijanskih armija protiv Jugoslavije. Kaže, da je glavna potreba da se jedna talijanska masa prebaci na lakše strane slovenačke granice da bi se Slovenačka što prije mogla očistiti od neprijateljskih sila, čime bi se omelo skupljanje jugoslovenske vojske, a sve u cilju da se savezničke armije dovedu na liniju Rijeka—Zagreb—Blatno Jezero.

Na stranama 106 do 115 pisac govori o čehoslovačkoj vojsci i o konfiguraciji čeških granica.

U političkom izlaganjima pisac kaže da će jugoslovenski narod, uprkos svim unutrašnjim teškoćama, u slučaju pretnje spolja, formirati jedan jedinstveni blok za odbranu svoje egzistencije. Interesantno je, da pisac postavlja kao nacionalni jugoslovenski problem organizovanje jedne velike Jugoslavije od Jadrana do Crnog Mora. od

SVIRI SVIRALICA

Goli do pasa, samo u kratkim hlačicama, dotrčali su k moru. Svi crni, ali ne brončano crni kao ostali kupaci koji poslije kupanja odlaze pod tuš i brišu se, već smedje crni sa naslagom soli po vratu i leđima. Cijelog ljeta idu tako ta djeca: u more — na ručak — i opet u more. Sa vrskom i hihotom, kao ždribebad, bacaju se sa hridina i praćakaju, rone, škrope se i zaronjavaju kao dupini. Noću spavaju kao ratnici poslije juriša, a sunce ih opet diže čile i vedre, i mami ih u more kao jučer kao prekiučer, i kao cijela ta tri, četiri užarena ljetna mjeseca.

Takovo je ljetno diece u našem selu tamo na dogled Učke i na domak Kamenjaka.

Bit će da tako žive i ostala djeca na svim morima i primorjima, bila ta mora i primorja slobodna ili neslobodna, vedra ili tmurna.

Jer djeci je sve nasmišno i vedro.

Eto — i tog dana su dotrčali Pritajio sam se na žalu iza sike da ih gledam i slušam i da postanem i ja vedriji od njihove vedrine.

Poskakali su u more kao žabe — sa vrskom i smijehom. (ali svak je prije toga zamočio ruku u more i prekrstio se). Voda je bio Blažić, najmanji, najcrniji i najhrabriji. A i najsiromašniji. Njegovi su od starine — bit će odonda još, kada su se doselili tamo negdje iz Ravni Kotara — ribari. On skače s najviše hridi, roni najdublje i nadalje, hoda po dnu s kamenom u rukama i hvata zubima mahovinu i donaša je na površinu. A bit će mu sedam ili osam godina.

Od njihove cike i vike probudili su se negdje galeb, i počeli su da kruže i da ajmeču kao mač razmažena djeca. Cijela se uvala orila od vriske djece i ajmekanja galebova.

A Blažić viče:

»Ala, zapivajmo svi skupa. Ko će bolje: tići ali mi«.

»Alo, koju ćemo, javi se drugi.«

A Blažić već pjeva — zapravo viče. Dignuo je glavu prema galebima i iz sve snage pjeva pjesmu koju su ga naučili u školi.

»Din, don, tre šorele šul balkon, una ke fila, una ke taja.

una ke fa....«

a ostali iza njega i pred njim, svi sa pogledom gore i nategnuta vrata.

A galebi, kao da su razumjeli izazov, zaajmekali su jače i zaokružili nad njihovim glavama.

»Ovu ne možemo dobro vikati, ajmo drugu«, viče Blažić, i počeo drugu, ne sjećam se više koju, ali isto nešto iz škole.

Galebi su i sad bili jači.

Blažić neće dalje. I ostali su umukli i gledaju galebove.

»Kušajmo ovu, znate, a?« govori Blažić i gleda drugove.

»Ča onu — noi siamo soldati?« — pita neko.

»Ne, ne, ni tu se ne može lipo vikati, nego onu o sviralici.«

»A ako nas čuje šinjorina kad se dodje simo kupat«, bojažljivo upita jedan mali, malo manje crn od ostalih.

»Ona je išla spat. A i ko nas čuje ne vidi dobro, pa neće znati da smo mi.«

»Benj, počmi ti.«

I svi dignuše glave i počeli su, kao i prije, da cijelom snagom viču:

»Sviri sviralica, na konju midaljica, ako nećeš sviriti, ču ti glavu otpilit.«

Čini mi se da su i galebi počeli ajmekati jače nego prije, ali kada je tih desetak mladih grla zakrčalo »ču ti glavu otpilit«, tako se taj krik razlegao po uvali kao da je neko sasuo neka oštra koplja u more i u žal, da su galebi poletjeli naviše i kao da su malo zamukli.

A djeca vesela počela su da još žešće viču jedno te isto (jer sigurno samo to i znadu) i da bacaju kamenje prema galebima.

Začujem škripanje pijeska. Desetak koraka iza mene stoji njihova »šinjorina«, učiteljica, sa kupacim odijelom u ruci i napreže se da bolje čuje i vidi. Mene ne vidi. Ni djeca ne vide nju — zaničela se. Stoji tako ona sa naočarima na nosu i kostimom u ruci — a djeca vrište, plješču i nabacuju se kamenjem — te uvijek iznova počinju: »Sviri sviralica...«

Čekam — »šinjorina« se okrene i svrati u drugu uvalu.

Djeca jure po žalu, a pred svima Blažić, i, valjda već po stoti put počinju ponovno: »Sviri sviralica...«

Tone Peruško (1930).

Alpi do Egejskog Mora. Kaže, da će jednog dana možda Rumunija i Grčka morati da se protive jugoslovenskoj ekspanziji i supremaciji na Balkanu. Zaključuje da je fuzija Južnih Slovena prirodna stvar i samo pitanje vremena. Referat je pun pohvala o kvalitetu jugoslovenskog oficira i vojnika i patriotizmu omladine. Čini izvjesne zamjerke opremi vojske i njenju spremi za pozicioni rat. Inače, kaže, smatra jugoslovensku vojsku odličnom vojskom. Ostali dio knjige posvećen je analizi čehoslovačke i rumunjske vojske i predviđanjima o razvijanju rata. U političkim posmatranjima knjiga ima čisto revizionistički karakter.

„ISTRA“ ZA NAŠU DJECU

SINU U AFRICI

Ah, sine moj!
Tužna je majčica tvoja,
Ljubavi moja,
Što svoju si iznio glavu
Za tuđinsku slavu
U krvavi boj.
Ah, sine moj!
Bijedna je majčica tvoja,
Ranice moja,
Što srce si otrgô svoje
Od majčice tvoje
U krvavi boj.
Ah, sine moj!
Nevoljna i' majčica tvoja,
Rožice moja,
Što s praga si
Otišo svoga
Za krvnika
Tvoga
U krvavi boj.
Ah, sine moj!
Nevoljna je
Majčica tvoja,
Dušice moja,
Što krvca će počinut tvoja
Za tuđinski soj;
Što svetište ostaće naše
Bez sebe i svoga,
Bez krsta i Boga,
Bez sunca — što još te nam sjaše...
Ah, sine moj!
Kruta sudbina tvoja,
Sva nado moja,
Što tvoje će trunuti tijelo,
Za tuđinsko djelo,
Gdje zulum si ležaje sterc, —
Dok zemlja će ostati tvoja,
Sirotice moja,
Bez nade i vjere
U gajeni izdanak svoj —
Ah, sine moj!...

Jos. A. Kraljić.

JADRIN BOŽIĆ

Tišina. Nebo se zavilo u neku čudnu
bijelinu. Prekrili ga oblaci pamučni, meki,
mliječni. More se smirilo kao dijete u ko-
lijevci. Jedrenjaci i brodice vezane uz kraj
i ne miču se. Na svakome brodu uz psa
čuvara još je i čuvar mornar, većinom
mali od broda. Ostali svi podjoše kućama
svojim u okolinu. Božić je.

Na jednom jedrenjaku sjed dječarac na
pramcu, uz psa. Miluje ga, i u njegovim pa-
metnim očima kao da čita svoju tužnu
povijest. Da su na brodu stariji mornari
ne bi on on ovako mirovao. Svaki bi ga čas
neko zvao:

— Jadre, skoči, napuni bujol vodom,
operi palubu, ili — Jadre, skoči na kraj.
A opet su dobri ljudi svi ti mornari. Pri-
morci su s ove strane, a Jadre je od ona-
mo preko. Da se samo popne na jarbol,
odmah bi vidio, gdje se baš kraj samoga
mora bijeli njegovo selo. Jednom sretno i
veselo selo, ali otkad dodoše oni neki ljudi
onkraj mora, ode radost i sreća. Utihnu
pjesma i tanac (kolo). I njegovog su oca,
mornara od oka, oni ljudi nekud odveli,
jer je mislio svojom glavom, i jer je ne-
kom prilikom pred crkvom rekao u skupu
seljana protuhi, koji je mutio domaći svi-
jet i crnio onu drugu zemlju preko:

— Tko neće brata za brata, hoće tu-
đina za gospodara. To ti poruči onima,
koji te šalju... i reci neka pogledaju kako
se kod nas goni riječ naša iz crkve i škole
i — Dalje nije govorio, i to je bilo dosta.
Odvedoše njegovog dobrog čaču i više se
nije vratio kući —

— Majko — reče Jadre malo vremena
poslije očeve pogibije svojoj miloj majci
— majko ja idem preko, a ti čuvaj našu
kućicu — pa ako Bog da i ti ćeš k meni.

— Našao je dobrog gospodara, nekog
Kostrenjanina, koji ga uze na svoj jedre-
njak. Nije mogao kući na Božić, a neko
mora da pazi brod, pa se on sam ponudio
da će ostati uz psa Plamika, da čuva brod.
Jutros je kupio lovorovu granu i po-
stavio je na krmi. Kad su bila bolja vre-
mena, on je imao kod svoje kuće i borovu
granu o Božiću, i to osvijetljenu.

— Plamiče — pozove Jadre psa. Pas
skoči veselo i obojica se povukoše na krmu
baš uz lovorovu granu. Nema na njoj ni
svijeće, ni pozlaćenog papira, ni jaslica —
ali sve to diže ispred sebe Jadrina mašta.
Gore svijeće, zlato se sija, eto i njegove
mamice, a kraj nje sjena očeva kao da mu
šapće: — Jadre, doći će i naš Božić u našoj
dragoj zemlji. Radi ti samo marljivo tamo
preko, slušaj svojeg dobrog gospodara, bu-
di pametan i pošten, skupi zdrave ruke!
Jadre, sinko moj, širi svuda i vazda oko
sebe ljubav za svoj kraj i ljubav za drugu
zemlju, koja te primila kao majka rođena.

— Hoću, oče, — šapće Jadre... Oči
mu se od suza kriješe: — majko, slatka
majko — prošapta još — spasiću ja tebe...
Veselo igra Plamik oko Jadre, a Jadri
se čini kao da se ona zimzelena grana
osvijetlila nekim svetim i jakim svijetlom.
U tom je svijetlu sreća, nada i vjera u
spas. I Jadre zapjeva zanesenu, obodren i
ojačan staru primorsku božićnu pjesmu:

»Narodil nam se kralj nebe-
ski — — —

Rikard Katalinić-Jeretov

ERMANO ERMACORA

Sjedim u uredu naše ustanove za iz-
bjeglice iz krajeva koje je evropska di-
plomacija dosudila jednoj našoj susjed-
noj kraljevini. The rest is silence.
Neko pokuca na vratima.

— Napred — rečem.
U sobu udje mlad čovjek, jak, sim-
patičan i lijepo pozdravi hrvatski:

— Dobar dan. I upita: — jeste li Vi
pretsjednik?

— Jesam. Sigurno ste izbjeglica?

— Da, gospodine, iz — i reče mi
ime jednog sela onkraj granice i uruči
mi dokumenat.

Pročitam i vidim da zovu na vojnu
dužnost naši usrećitelji onkraj
granice Ermacora Ermana, pa ka-
žem mladiću:

— Da, Vi ste Talijan...

— Nisam, gospodine, ja sam Istra-
nin i neću da poginem u Africi i zato
sam prebjego... Evo mojeg krsnog li-
sta.

Pregledam krštenicu, i na njoj piše
doduše talijanskom grafijom, ali naše
ime Racovatz Ermanno... I oni
od milenijske kulture skalupše
od tog našeg prezimena nekakvog Er-
mano Ermacora, od barbarina stvo-
riše pripadnika della Stirpe illu-
stre da ne bi — kad bi slučajno pao

— taj Schiavo u carstvu Negusa
— morali iznijeti da nije pao per la
patria neki Slavo allogeno Ra-
kovac (makar i Racovatz)...

I tako sam zabilježio izmjene raznih
naših porodičnih imena u prava preko-
morska porodična imena, i ta gospoda,
koja tako iskrivljuju stara naša hrvat-
ska i slovenačka imena, što ih je la-
gran madre della civiltà uvr-
stila potezom pera u Askare, — hoće
da nose kulturu u crnu zemlju. Ona
crna zemlja ne treba njihove kultu-
re, a njima ostaje crn obraz što ga ne
mogu pobijeliti sve kiše Habeša.

Split.

R. Katalinić Jeretov

KADA ĆE POĆ ĆA ONI...

1919

*Prolazim cestom. Proljet. Kod svog stada
podupri štapom tužan starac stoji,
i zamišljen preda se gleda,
kao da svoja ljeta broji.*

*O istarska je proljet lijepa,
ali zabrinut starac stoji — šuti.
Za rodni dom svoj strepi —
To proljetnu mu radost muti.*

*Tada okrenuo k meni lice
— oko mu tih suze roni —
drhtućim glasom me zapita:
»Kada će poć Ća oni...?«*

VRLINOV

IZGUBLJENI GALEB

Ja sam danas ptica
Bez gnijezda i stana,
Izgubljeni galeb
Negdje sred orkana...
Na žalo sam pao
Bez sunca i sjaja,
Gdje se ori jauk
Izgubljenog kraja — — —
Tu sam skrio pjesmu
U dubinu duše,
Al se moji sanc
Nikako ne ruše...
U mom srcu svi su,
Svi su još živi,
Pokrio ih samo
Teški pokrov sivi,
Pod pokrovom srce:
Živo, jako, vruće
Još se nada suncu
Čeka uskrснуće.

Rikard Katalinić Jeretov.

AVAJ GORO!

Zaplakalo naše more
Ispod gore,
Zaplakalo, zaridalo:
»Avaj meni, goro moja,
Sunce mi je utonulo
Usred vaja, usred tmuše.
Svijetlo i' moje omrknuo
U nutrini moje duše:
Gdje ti vihri cvijeće kosce,
Otrgnuto s tvoje grane,
Gdje mi vali lade nose
U daleke strane —
A na njima djeca tvoja,
Goro moja,
Što će mrijeti u tuđini
I bez majke i bez svoga,
Što će trunuti u pustinji
I bez groba i bez svijeće —
I što nikad sunca tvoga
Ugledati neće!...«

Jos. A. Kraljić.

SPALJENE KNJIGE

U našoj knjižnici bivalo je nedjeljom
vrlo živo. Poslije podne nagnuli bi svi, i
stariji i mlađi, da im se izmijene knjige.
Prvi bi došao mali Stanko. Stisnuo bi se
do vrata i tu bi čekao gospodjicu knjižni-
čarku, da može odmah za njom unutra.

Mali je Stanko vrlo slabašan i bolež-
ljiv, pa se rjeđe igra s ostalom djecom.
Dok mu drugovi uokolo skaču i viču, on
sjedi gdje god sam, no ako ima u ruci ka-
kvu lijepu knjigu, nije mu nimalo dosadno.
Naprotiv njemu je knjiga najveća slast.
Zato se i onako žuri nedjeljom u knjiž-
nicu.

Tako je to išlo se do one nemile subo-
te. Onoga se dana Stanko probudio s ne-
što vrućice. Poslije podne bilo mu je malo
lakše, digao se s kreveta, ali nije smio
da izidje. Stanko se nije opirao; želio je
da što prije ozdravi, da može sjutra dan u
knjižnicu po novu knjigu.

Negdje iza večere dopre Stanku do
ušiju nekakva velika graja. Pogleda kroz
prozor, a to na čistini kraj mora planula
nekakva vatra i svojim krvavim svijetlom
obasjala čitavu obalu. Stanko nije mogao
da odolji radoznalosti. Ne razmišljajući du-
go odmače se s prozora, otvori vrata i
izidje na dvor.

Ulicom prolazi dječak. Upravo da će
zakrenuti u susjednu kuću, kad li ga
Stanko zovnu:

— Dane, što ono gori dolje ukraj
mora?

Dječak stane, onda mu se približi i
progovori sniženim glasom, kao da se
plaši:

— Talijani su provalili u knjižnicu —
u vruće strpali sve knjige i — — sa-
žgali...

Stanko oćuti kao da mu se najednom
srce stislo: — bilo mu je kao da će se
srušiti na zemlju. Tek što se Dane udalji,
on se mahom okrene i povuče u kuću, pa
u svoju sobu. I opet stane do prozora i
zagleda se u plamen, što ga dolje na či-
stini vije vjetar. I dok ovako gleda u pla-
men, pomišlja na onu sobu, što je još čas
prije bila puna knjiga, a sada je pusta i
hladna. Čini mu se da one prazne police
nekako tužno gledaju u njega i da mu go-
vore: — Nema više Robinsona ni Aladina
ni Gullvera ni Kraljevića Marka... Sve
je otišlo... Nestalo je vila, kraljevna, za-
čaranih dvorova — sve je progutao pla-
men...

Stanko osjeća u sebi nekakvu veliku
muku; sav drhti i zubi mu cvokoću. Onda
mu najednom navalu u glavu nekakva vru-
ćina, i njemu je, kao da je sasvim zabo-
ravio na knjige i na ono, što se dolje na
čistini događja... On ne vidi nego dim,
što se ožaren nekim krvavim svijetlom
uvis diže i savijajući se na sve strane
stvara u vazduhu nekakve čudne prikaze.
I što dalje, te prikaze bivaju sve jasnije.
Sve su to lica junaka, vitezova, divova...
Već ih je nekoliko i raspoznao... Eno
Don Kihota, kako jaše na svom kljusetu!
... Alaj je smiješan! Kako se ono kopljem
grozi Učkoj našoj. Ali gledj — već je sa
strane došao Kraljević Marko, na svom
Šarcu, pa topuzinom lupio Don Kihota po
glavi tako jako, da je ubogog viteza u le-
dan mah nestalo. Još se nije pravo ni iz-
gubio, a već se iz zemlje vuče i u vazduh
savija i previja nekakav strašan, ognje-
vit zmaj, i hoće da se obori na Marka.
Ali je Marko hitriji; on zamahne mačem i
koliko bi okom trenuo, ode zmaju glava...
Iza toga slika se je promijenila. Eno
kraljevića, kako na gizdavu konju nosi
oslobodjenu kraljevnju sa spuštenom zlat-
nom kosom.

Za njima slijede vile... Joj, koliko ih
ima! A sve su lijepe, s milim osmijehom
na usnama, sa zlatnim iskricama na du-
gim, plavim kosama. I cijelo se to bijelo,
viliško lato vije k zvijezdama, kao da
hoće da im nešto kaže...

A mali Stanko sve to gleda i biva mu
lakše, ugodnije. Nije čuo otvaranje vrata
niti je osjetio kako su ga dvije nježne
ruke pridigle i položile u mekan krevet...

Kad se iza nekoliko vremena prenu,
prvo što ugleda bilo je zabrinuto lice do-
bre majke. Onda se sjeti, što se ono sve
dogodilo. Pred očima mu sinu plamen, pa
ona pusta soba, one prazne police, koje
kanda mu govore: — Nema više knjiga —
nema...

— Nema više knjiga — ote mu se
iz grla jecaj, i Stanko zaplače gorko.
Mati je već pogodila i znala što ga ti-
šti. Milo ga poljubi i tepajući mu reče:

— Biće, dragi moje, knjiga, hoće...
— A dok ih dobijemo, majčica će tebi
pričati lijepe priče o vilama i junacima i
o dobrom kralju, koji je oslobodio mnoge
sužnje i nevoljnike...

Dijete je željno pogleda, ljubezno joj
se osmijehne i zamoli:

— Mamice — pričaj...

Majka sjedne na posteljicu, obujmi
malšana rukom oko vrata i započe:

— Bio jednom kralj...

Davno je, što je vani utrnuła vatra i
stišala se buka, a mati još priča...

Viktor Car-Emin.

OPUSTJELO SELO

Na brežuliku maleno
Dizalo se selo
Kao sokó ponosno,
Kao labud bijelo.

Pred crkvicom u selu,
Na zboru il radu,
Sjedali bi starčići
U debelu hladu.

Pa pričajuć dječici
Junaštva predaka
Iz knjiga bi pjevali
Od jutra do mraka.

I majčice zanosne
Do djece bi sjele,
Krpile bi šivale
I kudjelju prele.

Dok nad njima ptičice,
Skakutajuć milo,
Kliuncićima sipale
Cvijeće im u krilo.

A s prozora malenih,
Pjesmom razdragane
Nijhale se grančice
Drobne mažurane...

Dizalo se seoce
Ponosno i bijelo,
Dok je danas nevoljno,
Tužno, opustjelo.

Zamukla je pjesmica
Na zboru i radu;
Nema više seljana
Pred crkvom u hladu...

Samo jedno psetanc
Zavija sve tače,
Samo jedna ptičica
Na ladonji plače...

Jos. A. Kraljić.

ISTARSKI DOBROVOLJAC

*Sanjao je tamo kraj Raše, Kvarnera
Krasnu sanju žit o slobodnoj zori
Od Trsta do Rijeke do Crnogog mora
Jedan narod sami bila mu je vjera*

*I kad rusvaj planu poniješe i njega
Sa sunčane zemlje na krvava polja,
A on ponije grumen sa Učkina brijega
Da mu suđba bude i ljepša i bolja.*

*Kad se zgoda javi on se muški maknu
I napusti crne, tuđinske barjake,
Jugovića barjak mladom rukom taknu
I pristupi spasen medj braću junake.*

*Pao je na Ceru il na Crnom Vrh
Sa nadom u oku poletnu i bistru,
Sa vjerom u Vaskrs, u posljednjem srhu,
I dahnuo brati: spasite mi Istru!*

Split

R. KATALINIĆ JERETOV

UČKI

Pjesnik: Učko moja, kaži meni,

*Kako ti je, goro plava,
Dok tvoj mora Veli Jože
Po silu da spava?
Kad će krijes tvoj planut, Učko,
Kad slobode svanut zora?
Kad ćeš opet biti naša
Do Soše i mora?*

Učka: Kako mi je, brate mili,

*Cemu to ču tebi nijekat?
Teško li je, tužno li je
U zlu bolje čekati!
Bijah slavska... vaša jesam!
To moj znade Veli Jože...*

*Al on plače dok se vaša
Djeca doma glože.
Složite se, smirite se...
I planut će krijes mnogi —
Slavskoj braći ima spasa
Jedino u slozi!*

*Tada Soša veselo će
Sa Jadrinom zaromoni,
A moj Jože više neće
Ropske suze roniti...*

Pjesnik: Mudro zboriš, Učko plava,

*Iz ropskih svojih negva! —
Mislite na Velog Jožu,
Slavska braća njeg'val!*

DESNIC MIHOVIĆ

NA POMOLU

*Klici, kletvine, doigal ropotanje,
žvižganje vlaka, težakov ječanje.*

*Pljuskanje vode, voz težkih ropot,
lačnih galebov odurnih krophot.*

*Vse to se meša tn bje v ušesa,
v ritmu tem delajo krepka telesa
črnih težakov od sonca ožganih.*

GABERSEK MILAN

SVATI

Cilo selo je znalo da je mala Luca isprošena. Još po liti je prid crikvom hitija oko na nju jedan mladić z drugoga kraja Prikodrage. S početka su se samo pogledivali. On bi sta blizu vrati ud crikve dokle bi ona pasala i čeka je li će mu se nasmihnuti i lipo ga pogledati. On ni moga u crikvi poiti kad je ona blizu, aš tamo ni bilo misto unega sela. Njihovi pogledi su njim sve gorili. Oni su se miž sobom razumili. I pokle par nedilj njemu je pošlo za rukon da š njon progovori i da zamoli za rožice. Imala je svezanu z svilenim koncem garofulu, mažurane u cvitu, bašelka i metice. Malo ki je moga vidit kad mu je je dala, ali on je je valje za šiljar zatakauja. Po putu kud je mala Luca hodila doma ni moga poj, aš je ma strah ud drugih mladići. Ma pokle malo vrmena on je doša u prosce z starijima.

Mala Luca je znala da će doj. — Znali su da je dobar mladić i da je z bolje hiže. I tu su se večer oni malo vidili. Stariji su se lipo načinili, ma kad su zašli iz mladine hiže, on je iz starijske pištole upalija i tako povida svitu da je Lucu zprosija!

I ud tega dana u Lucinoj hiži bilo je sve nikako življe. Paričivalo se je sva ča je tribe za svate. Šile su se nove modrne, načinjale škrinje i drugo! On je moga saku nedilju jedanput doj. Ma sam se ni ufa, aš Luca je bila lipo mala, crlena kakoj rožica! I lipe, lipe, modre oči kakoj nebo je imala!

I u njegovoj hiži se sve paričivalo. On je naša četiri pare roženice i svi Prikodražani su o ten gorili. On je pozva u svate svu soju rodbinu i ona soje. Kad su se približivali Lucinoj hiži svati su hitali i kantali, a roženice su svirle. Luca je nestrpljivo načinjala se i uko nje su tri četiri žene delale.

Najzad su njoj zataknuili na glavu lipi bili vinac i sve su počele ud nlike dragosti plakati. Kad su njigovi svati došli blizu nje hiže, zaprli su sve brkune i sa vrata i njigovi svati su dosta dugo morali prid hižu čekati, a unutra su žrvni milili. Priko brkuna su razgovarali stari svat i najstariji njoji, ma u hižu ni nidan moga, poj. Stari svat je gorija da su oni lovci i da se je tote morala frmati jedna jerebica, neka njih je pokažu. Ubukli su njim metlu i pokazali je na brknu! »Ni to naša jerebica — našu jerebicu nan dajte! I pokle dugoga razgovora pokazali su njim mladu, a oni su svi počeli vikati da je to prava jerebica i hitati iz pištol. Roženice su svirle i pokle nekoga vrmena pustili su lo u hižu i mlada z diveri pošla prva, a on z svatnicami za njima. Prid njima je bila samo naša zastava z jabukon na vrhu. Za njima su hodili svi drugi svati kih je bija lipi broj. Prid crikvom je čekalo čuda svita.

Stari Don Korenika he je zahonija i postali su muž i žena! Pokle su se tri dane veselili i lipo se svi svati rastali. — Prikodražan.

PROŠNJA

ob proslavi 1050 letnice smrti slovanskoga apostola sv. Metoda Radi političkih in gospodarskih razmer, ki so nastale po svetovni vojni na ozemlju, zasadenem od Italijanov, smo bili primorani zapustiti svoja od granat opustošena posestva. Naselili smo se v Bosni, v okolici Banja Luke, v Slatini, kjer so sloveče, Slovencem še malo znane, kopeli za reumatične in živčne bolezni. Kupili smo zanemarjena zemljišča, jih delali, pozidali hiše in si vstvarili novo domovino. Zgradili smo tudi cerkev v čast sv. Cirila in Metodu.

Ob 1050 letnici smrti sv. Metoda bi radi dozidali še svetišče in zvonik in priredili stanovanje za duhovnika in učitelja, ki naj bi skrbela zlasti za našo mladino in jo vzgojila v duhu naših očetov.

Sami ne zmoredmo kriti vseh stroškov, zato prosimo, da nam pomagate izvršiti dela, ki bodo pričala še poznejšim rodovom, da so bili Slovenci prvi, ki so v »Bosni ponosni« postavili velečasten spomenik slovanskima apostoloma, sv. Cirilu in Metodu. — Hvaležni Vam bomo za vsak še tako majhen dar, ki ga pošljete na naslov:

»Cerkvena občina sv. Cirila in Metoda«, p.: Banja Luka, Samostan »Marija Zvezdica«.

V Slatini, dne 8. dec. 1935.
Anton Urdih l. r.
predsednik cerkvene občine.

Oficir: »Šta radi onih 20.000 zarobljenih Abesinaca?«
Straža: »Čekaju četvrtoga za briškulu.«

BRATU V ABESINJI!

Mati mi piše: »Ljubi sin! Že več kot leto dni ti nisem pisala. Stara sem že, slabo vidim in tudi moja trda kmečka roka ne zna pisati. Polnoč ravno kar bije, ko ti pišem to pismo in vsi že spijo. Tako sem žalostna, ko ti pišem in solze me gušijo. Lojze je dobil poziv za Eritrejo. Petnajstega mora že biti v Napoliju. Danes je nedelja, trinajsti, jutri bo že odšel. Ti si tam gor in te nisem videla že šest let, sedaj pa gre še on in ga ne bo nikdar več nazaj. Moj ljubi sin, prav gotovo mi ga bodo ubili. Da je vsaj oče še živ...«

Streslo me je. Nisem mogel prečitat do kraja. Nekaj me je v grlu stisnilo. Mogoče ga pa le ne bodo ubili... ali ga pa bodo... Misli mi beže: tja na dom, k materi, ki od žalosti in težkih skrbi ne more spati, k bratu, ki se sedaj bogve kje nahaja, če je še živ.

Sirota mati! Nič mu ni rekla, pomislil, pri slovesu, prav gotovo nič, ker mu ni mogla. Samo jokala je in si brisala solze ob rob predpasnika; toplo in trepetajoče ga je objela in na njegovo lice so se spustile debele in gorke materine solze.

Potem pa je odšel in se pomešal med množice drugih tisočev, ki se valijo iz cele pokrajine proti Napoliju, Messini, Genovi...

Abesinija, Duce, Adua, Vittoria, tisoč milijon uzklikov se čuje iz odhajajoče množice, vmes igrajo muzike in speaker javlja po radiu: Civilizacija, stotisoči jo oduševljeno nosijo med barbari, osvobodili bomo Aduo, naša zvišena misija, naša dvatisočletna kultura, naš imperij, naša pravica, naš ponos! Vmes muzika in venomer muzika.

Tudi ti, brat moj, si med njimi. Dobil si orožje, ki ti ga je blagoslovil neki ekselencia ali pa eminencia, da z njim odpreš pot kulturi. Pred leti so te vrgli iz službe, zaprli, danes si postal konkvistador; za uzvišeno idejo si pripravljen umreti. Tvoj zadnji vzdihljaj naj bo: Duce!

V pokrajini Ogaden so našli nafto, pšenica trikrat letno zori, našli so zlato, bombaz odlično uspeva in bogve kaj še krije zemlja, ki take krivice zažada tebi. Vse to moraš osvojiti v imenu krščanstva, kulture, svobode in ponosa.

MOJE MISLI ROMAJO...

Če bi ne bilo usodne meje, ki reže v dvoje naše narodno telo, bi vas, otroci, sedaj ob božičnih počitnicah povabil s seboj. Tako pa samevam daleč od svojih in le moje misli lete kot plašne ptice skozi kraško burjo, preko sivih, raspokanih kraških skal. Tam, kjer nebo žari od tisočerihih luči, ki razsvetljujejo Trst in zlivajo svoje žarke preko valjujoče, nemirne morske planjave, tam je njih cilj. Tam se spuščajo moje misli in iščejo, kje mežika v bregu pod latnikom okence moje rodne hiše.

»Dober večer mati, oče, brat! Srečen Božič! Sedemkrat že so pozdravile le moje misli, letos pozdravljajo osmič. Tako preživim božični večer v mislih pri svojih: Mati sedi pri ognjišču. Burja tuli okrog voglov in še v kuhinji je hladno od njenega ledenega diha.

»K polnočnici ne gremo, pravi mati. Odkar pomni, ni zamudila še nikoli polnočnice. Oče ne reče nič, pa se vendar zdi materi, da se mora opravičiti: »Lani je bilo prežalostno. Polnočnica, pa brez petja! Kakor tiha maša, za verne duše. Jokali smo. Ostanimo doma; Bog nas bo vseeno slišal; zapojmo!« In že pojejo. Vsi trije: mati, oče in brat.

»Pastirci, vstanite, pogledat hitite; Zvečkar je rojen, tam v jaslih leži.«

Pesem se je razlila po poltemni kuhinji in za hip je ožarela mračno raz-

Potem boš bogat in boš živjal. Ne boj se teh barbarov! Imaš tanke, aeroplane in če je treba iperit, fosgen. Vse ti je na raspolago, ker si postal velik, konkvistador, blagoslovljen. Kaj ti mar, če drugi govore, da to ni res. V njih govori zavist, vse je to gola resnica. Naročili so ti tudi, da rešiš sužnje iz poganskih in zverskih krempljev in jih privedeš v naročje krščanske kulture in svobode, ti, ki si sit krščanske svodode. Ponos civilizacije to zahteva, ker se v dvajsetem stoletju tako zverstvo ne more več trpeti.

Tako, brat moj, so te spremili na pot. Tvoja mati ti pa pri odhodu ni ničesar dala, ničesar rekla, samo jokala, je, ker je mislila, da si samo njen sin. Ona ne razume, da si postal velik, da nisi samo njen, ampak da te nacija še bolj potrebuje. Ena mati lahko gladije, nacija ne bo radi tega propadla. Ob pozivu si rekel: »presente«, kar pomeni, da si tu, pripravljen vsak trenutek braniti nacio, državo, ker je ona iznad vsega; braniti jo do zadnjega izdihljaja.

Nehote mi zbeže misli drugam. Tam v Nizzi sedi v vozičku za starčke mogočen in imeniten gospod. Hoditi več ne more. V rokah drži notes; samo računa in piše velike številke; od časa do časa privzdigne glavo in se zadovoljno nasmehlja. Še več takih gospodov sedi tam na Rivieri, v različnih starostnih dobah in vsi so zadovoljni.

Ti niti ne veš, da si ti gospodje, čeprav zadovoljni, glave razbijajo radi tebe in tvojih tovarišev. Tam doli v črni Afriki vas je mnogo in vsem treba hrane; orožja, predvsem orožja. Vsako patrono, ki jo poženeš Abesincu v glavo, ti nadomestijo z novo, svežo, blagoslovljeno, če te pa ubijejo, pošljejo drugega moža na tvoje mesto. In vse to ne razume naša mati. Kaka ironija!

Pa vendar, brat moj, spomni se tam v črni Afriki svoje matere. Ko si bil majhen, je samo ona za te skrbela. O polnoči je legla v trdo postelj, ob štirih zjutraj je že vstajala, težke butare brinja je nosila domov, da si se lahko grel pozimi, solze je točila, ko ti ni imela kaj jesti dati. Spomni se nanjo, ker ona še vedno misli, da si samo njen sin!

R. M.

PISMA IZ ABESINJE

U mogućnosti smo da iznesemo i u ovom broju par autentičnih pisama sa fronte u Africi koja su pisali vojnici svojim kućama.

PISMO IZ PRVE BORBENE LINIJE

U prvoj borbenoj liniji. I danas sam sa osmatračnice mogao da pratim bombardiranje naših aviona abesinskih linija.

Jučer su Abesinci napali jednu našu artiljerijsku kolonu. Mnogo naših vojnika urođenika je bilo zarobljeno, nekoliko ih je ubijeno i ranjeno, a pao je i jedan naš major.

Sto se mene tiče od sada mi nije baš najgore. Ovdje ćemo ostati možda još desetak dana... Najveće zlo je hrana, jer je nema dovoljno i ne valja. Sada su nam mjesto galeta počeli da daju svakome po malo brašna, pa moramo sami da pečemo kruh na abesinski način.

ŽIVOT POD ŠATORIMA.

... marširali smo 4 dana. Nije bilo baš prenaporno, jer smo marširali ponoći, a izmedju jednog i drugog marša smo imali duže odmora. Ne znamo kada ćemo otići odavle.

Ovdje se govori da je kod vas u Italiji sve skupo. Čak se govori da kg soli stoji 3 lire. Kada mi budete pisali pišite da li je to istina. I ovdje je skupocina, jer dug prevoz robe je poskupljuje.

Nas ima 6 pod šatorom. Lijepo smo se uredili. Napravili smo si neke vrste peći od jedne prazne benzinske kante i od stare kutije za konzervu. Kava je jeftina, pa si tako svake večeri kuhamo kafu, a jedan drug ima violinu, pa nam svira.

OSVAJANJE MAKALE

Dragi brate!

Tek danas mogu da odgovorim na tvoje zadnje pismo... Sigurno ti je poznato da smo 3 oktobra prešli granicu naše Eritrije. Izvršili smo tri marša po 30 kilometara svaki dan i za toga smo se zaustavili iznad jednog sela koje se zove Adigrat.

Mogu ti javiti potpuno iskreno i sigurno da kroz ta 3 dana nismo bili smetani od nikoga. Kada smo prolazili kraj pojedinih sela oni stanovnici koji su još bili ostali u njima imali su velik strah od naše vojske. Sada čekamo ovdje da nam divizija pošalje hranu, pa ćemo nastaviti marš prema Makale, kuda mora da ide naša regimenta.

Ovdje, dragi brate, nije rad puno težak kada se stoji na jednom mjestu, ali je najteže kada se maršira, jer nema dovoljno vode, a niti hrana nam ne stiže redovito radi toga što su vrlo slabi putovi.

Sada dok čekamo moramo da radimo cestu. Iza toga ćemo otići napred. Nadajmo se da će sve ovo svršiti dobro i da će brzo moći da se vratim kući k majci koja nas obojicu željno očekuje.

Dragi moj brate, svršetak ovoga života ne mogu da predvidim...

PISMO JEDNE MAJKE SINU U FRANCUSKU

Jedan talijanski emigrant objavljuje u »Idea popolare« ovo pismo koje je dobio od svoje majke iz Italije.

Dragi sine, dragi mi je da barem ti stojiš dobro. Tvoga oca su odveli i ne znam kuda. Bez da je išta skrivio čine ga trpjeti. Meni često dolaze srčani napadaji i mislim da ću umrijeti. Da mi ne odnesu robu i pokušstvo morala sam sve bolje stvari odnijeti stricu. Sada su mi naredili da moram iseliti iz kuće, pa ne znam gdje ću glavu skloniti. Ja sam kao luda i nemam gdje da sakrивam svoju bol. Tvoje sestre me ne mogu pomoći, jer su bez posla. Obecali su mi da će mi dati pašoš za Francusku, ali im više ništa ne mogu vjerovati.

Najbolje bi bilo da mi vežu konopac oko vrata i da me zadave, jer ovako se više ne može...

PISMO IZ TRSTA

400 MLADIĆA IZ TRSTA JE DEZERTIRALO.

Ovdje je, dragi sinko, svakog dana sve gore i gore. Mesarnice su otvorene samo tri dana kroz sedmicu, ali ni tada se nema čime kupiti mesa.

Kruh je poskupio, a petrolej stoji već 4 lire 1 litra. Sapun koji je prije stajao 75 centezima sada stoji 2 lire.

Sav svijet je nezadovoljan. Mladići bježe u masama preko granice u Jugoslaviju. Iz svih sela bježe mladići, a iz samog Trsta se govori da je u Jugoslaviju uteklo preko 400 mladića. Na nesreću su mnoge na granici uhvatili, pa ih milicija tada nemilosrdno tuče i šalje ih pred Specijalni tribunal. Mnoge su radi toga već konfinirali na 5 godina, a medju njima i jednog karabinjera.

Vojnici koji dolaze na dopust tuže se na veliku disciplinu i na hranu koja je svakoga dana sve gora i gora.

O asistenci (zimsko pomoć op. ur.) se više ni ne govori. Onima koji idu na općinu da nešto traže kažu im, da je sada rat i da treba štediti za ratne potrebe.

Ovdje sav svijet govori o sankcijama, ali niko nema ni pojma šta to znači. Govori se da će drugog mjeseca odnijeti zvona sa crkava i da će iz njih napraviti topove. Svijet ide bijedno obujen i obućen. Ne znam kako će se izgurati ova zima. Mnogo će ih svršiti u grobu.

Mnogo te pozdravlja tvoj izgledniji otac...

GOSTILNICA BIRSO IZ RIHEMBERKA SO ZAPRLI

Pretekli teden so odvedli v zapore gostilničarja Birso iz Birsov pri Rihemberku. Vzrok aretacije in zapora je prepovedana žganjekuha. — (Agis).

TRGOVCA DELPIN IZ GORICE KONFINIRANA

Brata trgovca Delpin, ki imata poleg velike trgovine še nekaj podružnic, sta bila v začetku decembra prijeta in aretirana. Postavljena sta bila pred konfinacijsko komisijo, ki jih je odgnala v Južno Italijo za nekaj let. Bila sta ovadena, da sta imela v zalogi velike količine moke, ki jo nista prijavila oblastem. — (Agis).

STRAH NA BAZOVICI

Trst, decembra 1935. — Agis. — V skladišču smodnika na Bazovici se je nekoga dne v novembru pojavilo spet veliko razburjenje. Straže so ponoči baje opazile neznanca, ki so nameravali nekaj materiala odnesti z skladišča. Alarmirana je bila vsa postojanka in v obrat so spravili celo strojne puške, a zasledovanje je bilo zaman. Zdi se, da je vse to povzročil le prazen strah, katerega žrtev bi seveda postal spet naš človek. Če bi jim slučajno prišel v pest.

VEDNO VEČ POLICIJSKIH ŠPIJONOV MED NAŠIM LJUDSTVOM

Reka, 10 decembra 1935. — Agis. — Med našim ljudstvom se opaža vedno več plačenih tajnih italijanskih policijskih agentov, ki kaj pridno služijo denar na račun naših ljudi. Zlasti po večjih krajih, kjer se nahaja delavstvo, kot na primer na Matuljah, v Bistrici, v Trnovem, Knežaku in drugod so v zadnjem času pomnožili to armado prav občutno. Naš človek mora poleg drugih vsakdanjih borb biti tudi to borbo in se skrbno paziti plačoncev.

JUGOSLOVANSKI DRŽAV. LJAN MODEC FRANC USTRELJEN NA MEJI

Cerknica, 9 decembra 1935. — Agis. — V ponedeljek zvečer dne 2. t. m. so italijanski obmejni stražniki ustrelili na meji Modec Franca, 22 let starega mladeniča, doma iz Podcerkve pri Starem trgu. Modec je šel čez mejo, in sicer na konju. Ko je prišel do italijanskih obmejnih stražnikov, se je na njihov poziv ustavil, kljub temu pa so ti streljali v njega in ga smrtno ranili. Bil je prepehlan v Trnovo, kjer je bil tudi pokopan. Mati ustreljenega je šla čez mejo, da bi videla še enkrat mrtvega sina, vendar pa so ji to italijanske oblasti zabranile i jo vrnilo s prvim vlakom čez Rakek domov.

TRST SE PRIPRAVLJA ZA VOJNO

Odkar preti Italiji nevarnost, da bo ostala brez bencina, se je silno skrčilo promet s avtomobili. Najveć je seveda pripomoglo k tomu silan skok u ceni bencina, precej pa tudi strah, da ne bi bili lastniki avtomobilov radi nepotrebnih voženj po mestu in na deželi proglašeni za sovražnika fašizma in Italije. Dejstvo je, da so izginili skoro vsi avtomobili iz prometa in da krožijo po Trstu samo še tramvaji in vozovi, ki zbirajo staro železo in druge kovine.

Pač pa gre v zadnjem času preko Trsta veliko novih letal.

Ladjedelnica v Tržači izdeluje baje po 15 letal na dan. V Trstu jih nalagajo na navadne jadrnice, ki odplujejo z njimi neznan kam brčkone u razne zalive in zalivke istrke obali, da bi bili pri roki za vsako eventualnost.

Za morebiten napad iz morske strani, zlasti pa iz zraka, se je tudi sam Trst močno oborožil. V prosti luki, kjer počiva sedaj delo, štrlijo v zrak cevi protiaerijonskih topov. Močna baterija topov krasi sedaj tudi vzhodno svetilnika tako zvane zmage in vrh hriba, ki se je še pred kratkim imenoval Trstenik, a so ga fašisti prekrstili v Monte radio, odkar je tam radio-oddajna postaja. Tudi hrib nad Miljami nosi več protiaerijonskih baterij.

Medtem pa so Tržačani dobili poziv, naj javijo naslove svojih sorodnikov in znancev v notranjosti Italije, kamor bi se lahko zatekli v primeru evakuacije. Druge družine, ki nimajo takih sorodnikov in prijateljev, pa bi spravili v taborišča.

V zadnjem času so se zopet pojavili v Trstu in bližnjem ozemlju Pavelčevi ustaši, ki so bili doslej konfinirani na Liparskih otokih.

Sicer pa se opaža posebno v gospodarstvenem pogledu učinek sankcij.

Prenehala je gradnja novih hiš in palač in tudi ureditev mesta je v zastoju. Celo ladjedelnice so že odpustile veliko delavcev radi pomanjkanja materiala.

Najhuje seveda so udarjeni trgovci, ki morajo prodajati blago na drobno po nižji ceni, kakor so ga sami kupili na debelo. Radi prestopkov proti uradno določenim maksimalnim cenam je bila obsojena že cela vrsta trgovcev, med njima zlasti slovenski trgovci iz Trsta in bližnjega Krasa. Trgovci pa je prisiljen, da drži odprto trgovino, in ne sme vrniti trgovske licence, ako neče biti konfiniran ali zaprt. Radi tega mora kljub veliki izgubi prodajati blago po uradno določenim cenam.

V zadnjem času pa so začeli fašisti očitno

boljkotirati trgovine jugoslovenskih državljanov.

kako da je morala menda tudi že posredovati naša konzularna oblast.

Posebno s kurivom se močno štedi. Le podjetja, ki proizvajajo orožje in drugi vojni material, smejo nabaviti enako količino premoga kakor v preteklih letih. Bolnišnicam in drugim podobnim ustanovam je množina reducirana na 66%. hotelom celo samo 50%. Drugi pa si morajo pač pomagati, kakor morejo in znajo.

Glede kredita za nabavo drugih predmetov iz inozemstva velja razdelitev v potrebne, koristne in luksuzne predmete. Praktično seveda se uvoz reducira v glavnem samo na predmete, ki jih rabi država v vojne namene.

Medtem pa se z besedo, z dobrim izgledom in s pritiskom izsiljuje iz »naudusenih državljanov« zlati i srebro. Da bi jih pa ne razburjali, jim previdno prikrivajo vsako vest o padlih, ranjenih in obolelih vojakih in delavcih v Abesiniji. Samo radi pomirjenja duhov je država tudi ukinila objavo statističnih podatkov o državnih blaginji in državnih financah.

In samo radi toga so prepovedani tudi vsi časopisi, ki prihajajo iz držav, ki so pristale na sankcije. Če pa hoče kdo kupiti kak list iz ostalih držav se mora nanj naročiti, njegovo ime pa se mora javiti policijski oblasti.

DUKIČEVE PJESME RECITIRANE U POLJSKOJ

Na »Jugoslavenskoj Akademiji«, koju je na 1. t. m. u auli univerziteta u Poznaniu priredila na proslavu jugoslavenskog blagdana ujedinjenja Poljsko - jugoslavenska Liga pod protektoratom poslanika i opunomoćenog ministra kraljevine Jugoslavije g. Prvislava Grisogona, recitala je dramska artistkinja gospođa J. Poraska pjesme Ante Dukića »Na izvor« i »Hram«, koje je preveo uvaženi poljski pjesnik g. Dr. Stanislaw Bakowski.

NAŠI PISCI U »VARDARU«, KOLEDARU KOLA SRPSKIH SESTARA

U odličnom koledaru Kola srpskih sestara »Vardare«, koji izlazi već 24 godine, objavili su naši književnici Viktor Car-Emin i Rikard Katalinić-Jeretov svoje stavke. Viktor Car-Emin je dao crticu »Princ iz legende« i »U trenucima svoje najveće sreće«, a od Rikarda Katalinić-Jeretova je pjesma »Kraljevo zvono« i pjesma u prozi »Istrani sinu Petra Mrkonjića Kraljeviću svome«.

Kalendar je lijepo uredjen i obiluje dobrim slikama, a posvećen je uspomeni blagopoćivšeg Kralja. Unutra je i interesantan prevod jedne priče Maksima Gorkoga (Pesma o sokolu), kojega je preveo blagopokojni Kralj Aleksandar u svojim mladim godinama.

U drugom dijelu su izvještaji, računi i bilansa Kola srpskih sestara u svima mjestima. — Cijena kalendaru je 10 dinara.

ŠTO SMO UČINILI KROZ POSLJEDNJU GODINU DANA

Svake sedmice redovno smo donosili vijesti iz Julijske Krajine koje ne bi bio donio ni jedan list. Mi smo mogli da pomoću naše obavještajne službe donosimo sve one zulumе i sva ona zla djela koja se svakodnevno vrše nad našim narodom pod Italijom. To nije bio lak posao. Sa vrlo malim sredstvima morali smo ulagati najbolju volju i znanje, jer smo htjeli da naši čitatelji nadju u našem listu ono što ne bi mogli nigdje naći kao i ono što ih naročito zanima. Sve važnije događaje u svakom i najmanjem naše selu uspjeli smo da registriramo.

U današnjem haotičnom ratnom vremenu, kada je fašistička Italija došla u centar pažnje cijeloga svijeta, i kada su i sami Talijani emigranti poduzeli oštru akciju protiv današnje talijanske vlade, mi smo nastojali da narod u Jugoslaviji obavijestimo o našim pravima i o mogućnostima rješenja našeg spora i našeg pitanja sa Italijom. Nastojali smo i uspjeli da i strani svijet upozorimo na situaciju koja je nastala. Jer ta situacija je iznimna. Fašistička Italija je otišla da osvaja Abesiniju u ime civilizacije. Oni opravdaju taj svoj pothvat time da moraju u tu zaostalu zemlju odnijeti kulturu, jer da su Abesinci divljaci. Kulturni Rim ima da u ime Evrope civilizira Afriku.

Mi smo prvi iznijeli laž tog fašističkog opravdanja. Jer taj paradoks da se neka kultura hoće širiti u Africi dok taista rimska »kultura« pali u Istri, Trstu, Gorici, Južnom Tirolu kuće, Narodne domove i dok premlaćuje nevine građane samo zato što nisu Talijani, taj paradoks je najbolji dokaz o tobožnjoj fašističkoj kulturnoj misli. I naše i njemačke škole je fašizam pozatvarao, naše učitelje je protjerao i naše knjige je na lomačama zapalio. Ta i takova vlada hoće da širi kulturu u ime Evrope.

Mi smo sve to iznijeli i svjetska štampa je o tim paradoksima pisala. VIJESTI SU CRPILI IZ NAŠEGA LISTA.

Kroz ovo zadnje vrijeme smo sa raznih strana dobili pretplatu od neemigranata. Oni nam u popratnim pismima javljaju da bi htjeli primati naš list budući da u njemu nalaze mnogo važnih i interesantnih vijesti i članaka koje nigdje ne mogu da nadju. To nije ni čudo. Jer mi pratimo svu talijansku štampu iz Italije i registramo sve ono što može naše čitatelje zanimati. Uz to čitamo i pratimo svu talijansku emigrantsku štampu koja je naročito u posljednje vrijeme vrlo zanimljiva i vrijedna pažnje. Sve glavije vijesti svjetskih listova u stanju smo da pratimo i da tako obavještavamo naše čitatelje o mišljenju svjetske štampe o današnjem položaju u vezi s nama i našim problemom.

Naša redakcija u Ljubljani šalje nam sve nove i važne vijesti iz sjevernog dijela Julijske Krajine, a iz južne Istre i Zadra imamo posebne izvištelje.

Sav taj posao, kao i štampa i uprava lista, stoji jedino na pretplatama. Za onih pedeset dinara godišnje pretplate mi nastojimo da list držimo na visini, kako bi zadovoljili čitatelje i kako bi bili od što veće koristi našem narodu pod Italijom. Zato je

»ISTRA« NEOPHODAN LIST

Ali taj list uzdržavaju čitatelji. Čim više savjesnih i poštenih čitatelja, tim će list biti bolji.

SAVJESNI ČITATELJI — DOBAR LIST

Ulazimo u VIII godinu izlaženja. Apeliramo na sve pretplatnike da ozbiljno shvate svoju dužnost, jer list ovisi o njima. Kada bi se broj naših pretplatnika popeo još za jednu hiljadu, mi bi list mogli izdavati na 8 stranica kao što je to bilo u početku.

JOŠ HILJADU PRETPLATNIKA

pa ćemo imati onakav list po veličini kakav bi nam trebao i kakav bi bio na diku svima nama. To nije teško — to zavisi od pretplatnika. Kada bi se svako zauzeo da list proširi i da on sam uredno plaća pretplatu, to bi mogli u osmoj godini postići.

UREDNA PRETPLATA — SIGURAN LIST

ČIM VIŠE PRETPLATNIKA — TIM VEĆI LIST

Uz želju da se naše nade i molbe za list ispune, želimo da ovaj list prenesemo doskora na njegovo pravo mjesto — tamo gdje će ga moći čitati i oni za čije se interese najgorčnije borimo.

BILANSA DRUŠTVA »KRN« V ČRNOMLJU

Dolžnost nas veže, da podamo naši širi javnosti bilanco našega dela v preteklem letu.

Socijalni položaj v naši emigraciji je pritiskal na društveni socijalni odsek, kateri je imel skozi celo leto polno dela. Že lansko leto smo končali z dobro uspelo božičnico, pri kateri so bili obdarovani naši mali in veliki. Tempotom se moramo zahvaliti vsem onim, ki so nam priskočili na pomoč, posebno trdki Koren in Tajnar.

Društvo je delovalo v smislu direktiv Saveza v kolikor so krajevne razmere dopuščale. Uredili smo razmere z našimi kolonisti na Krupi. Vsa bratska društva opozarjamo, da se v tem pogledu obračajo do društva. Proslavili smo na dostojen način komemorativne dneve naših mučnikov. Dvakrat smo bili pripravljeni, da priredimo narodno obrambne dneve, žal, da so bili zabranjeni. V tretjih so se zbrala društva: Ciril - Metodova podružnica, Jadranska straža, Prosvetno društvo, društvo kmet-skih fantov in deklet in Krn in sestavila

program narodnih obrambnih dni (9. in 10. novembra). Dovoljen nam je bil spominski koncert pri katerem sta sodelovala z globoko prožrtvovalnostjo pevski zbor prosvetnega društva in pevski zbor kmet-skih fantov in deklet. Največja zahvala gre pevskemu zboru prosvete, ki je mojstersko rešilo nalogo pod mlado ali spretno roko pevovodje g. Strbenca. Zahvala gre kmet-skim fantom in dekletom, ki so s svojim prvim nastopom pokazali občinstvu. Zahvaljujemo se širi javnosti, ki je z razumevanjem napolnila vse prostore hotela Lackner.

Društvo se pripravlja na božičnico in prijel od raznih firm znatne podpore. Vsem darovalcem najsrčnejša zahvala.

Opozarjamo vse člane našega društva, da se zavejo dolžnosti in poravnajo do 1. januarja pičlo članarino, brezposelni naj se priklase pri društvu, da se jim članarina zniža oziroma briše. Opozarjamo, da je društvo vdobilo od pristojene oblasti ob-razce za narodnost in svrhu zaposlitve.

SKLAPAJTE OSIGURANJA SVIH VRSTI
KOD NAJSTARIJEGA DOMAČEG OSIGURAVAJUĆE ZAVODA

»CROATIAE« OSIGURAVAJUĆE ZADRUGE U ZAGREBU

»Croatia«, osnovana po općini grada Zagreba godine 1884. djeluje preko 50 godina u korist svojih zadrugara i našega narodnog gospodarstva, te je svojim stručnim, solidnim i kulantnim radom kroz to vrijeme stekla povjerenje svih narodnih slojeva, a poznato je, da je

OSIGURANJE STVAR POVJERENJA

»Croatia« je od svoga osnutka

isplatila preko 200 milijuna dinara

u ime odšteta i osiguranih glavnica.

PISMO »TABORA«, IZ KAMNIKA

Kamnik, decembra 1935.

Po malem se oglašamo iz Kamnika. Kakor da bi kriza, ki dela velikanske preglavice našem blagajniku, zajela nas vse. Neumorno dela naš blagajnik, mnogo je dela z podeljevanjem podpor, še več pa skrbi za sredstva, ki naj krijejo to podporo. Vsak dan se izdajajo podpore, ogromno je število onih ki potrebnih potpore trkajo na naša vrata in srca — malo je število onih ki vestno izpolnjujejo svojo dolžnost napram društvu, plačevanje članarine. Res, da mnogi člani imajo tako male dohotke, da im je nemogoče žrtvovati niti najmanji znesek. Toda mi se obracamo napram onim ki to lahko store. Bratje, v imenu pregnanih apeliramo na vas: plačujte članarino, darujte brezposelne pregnane rojake!

V teku tega meseca je sestanek članov v Domžalah, ki je velike važnosti. Poročalo se bo o uredbi o popisu vseh inozemskih delavcev, in o drugih še bolj važnih stvareh. V interesu članov samih je, da napravijo konec z nebržnostjo in nemarnostjo za sestanke, katerih se nekateri člani le preretkoma udeležijo. Ta sestanek je važen za vse.

Pripravljamo se na premijero tov. predsednika Peterlina slavnostne narodne igre »Prelom«. Igra se bo vršila eno nedeljo in soboto prihod. meseca v dvorani »Narodne čitalnice« in radomljskem »Sokolskem domu«. Opozarjamo tovariše in prijatelje da ne zamude prilike, a da si igro ne bi ogledali.

Vsem bratom in prijateljem, ter njihovim družinam želimo vesele Božične praznike, ter srečno Novo leto, ki najbo srečnejše tudi njim iza meja!

— ISTRA

ISTARSKO KOLO U ADI U BAČKOJ

Ada u Bačkoj. — Ove godine na 1. decembra bila je u našem selu vrlo lijepa proslava prvoga decembra. Proslavu su priredili sokoli i sokolice sa školskom djecom.

Na toj proslavi su školska djeca igrala naše narodno istarsko kolo. Igra-jući kolo pjevali su pjesmu »Popuhnul je tihi vetar«, a iza toga su otpjevali istarsku himnu. Prisutno građanstvo je sa pažnjom i odobravanjem gledalo iz-vođenje našega kola i s pljeskom je popratilo naše pjesme.

Najveća hvala za izvođenje tih naših istarskih stvari na sjevernoj grani-ci naše države ide našoj vrijednoj i marnoj učiteljici gospodjici Popović Vik-toriji.

I. M.

ISTARSKI AKADEMSKI KLUB I OMLADINSKA SEKCIJA DRUŠTVA »ISTRA« zahvaljuje svima, koji su im moratno, bilo materijalno pomogli kod priredbe Nikolinjske večeri. Priredjivački odbor.

PREDAVANJE DR. L. ČERMELJA V TRBOVLJAH

V nedeljo 8. t. m. je predaval dr. Čermelj v »Orjemu« v Trbovljah. Zanimivo predavanje je posetilo veliko število našega članstva. Gospod predavatelj je po oris- u svetovno političnega položaja govoril o položaju v Julijski Krajini s posebnim ozi-rom na cerkvene prilike v naših krajih.

JEDNA AKTUELNA KNJIGA

»Naš čakavski problem«

Izašla je iz štampe knjiga mladog knji-ževnika Primorca Nikole Stefanica, s predgovorom dra Antuna Bonifačica, pod naslovom: »Naš čakavski problem«. U njoj se obraduju životna pitanja Hrvatskog i Istarskog Primorja u slijedećim poglavljima: Uvodne napomene. — Čakavska stvarnost. — Da li čakavština živi ili umire? — »Leut« i »Armuniak«. — Čakavština kao pojam i sadržaj. — Integracija ili izolacija? — Psihologija i literatura Hrvatskog Primorja. — Naš regionalizam. — Pro domo. — Nema sumnje da će knjiga pobu-diti živo zanimanje u svih koji prate naš javni život.

Cijena je ukusno opremljenoj knjizi Din 10.—, s poštarinom Din. 12.—, a naručuje se na upravu našeg lista.

U FOND »ISTRE«

Karel Širok — Klagenfurt	din	100.—
Alma Hrast, učit. — Cerklje	din	20.—
Makarović Antonija — Srednja Bistrica	din	15.—
Starec Smiljan — Rudnik Dre-nice	din	15.—
Mlekuž Zora, učit. — Krog — M. Sobota	din	10.—
Olga Kabaj, učit. — Cerklje	din	10.—
Marica Dugar, učit. — Stude-nice pri Poljčanah	din	10.—
Miklavič Olga — Maribor	din	10.—
U prošlom broju objavljeno	din	37.802.10
Ukupno	din	37.992.10

Telefoni br. 63-55 i 63-57

Brzjavi: Lefeniks, Zagreb

„FENIKS“

DRUŠTVO ZA OSIGURANJE ŽIVOTA

FILIJALNA DIREKCIJA
ZAGREB, JURIŠIĆEVA ULICA 19 U VLASTITOJ ZGRADI

Garantna sredstva proračunato u dinarima	6,117.383.000.-
Stanje osiguranja koncem 1933 god. u dinarima	27,541.000.000.-
U god. 1933 isplaćeno je u životnoj grani osigurnine dinara	645,416.000.-
Prihodi na premiji u životnoj grani u 1933 god. iznose dinara	1,592.319.000.-

GRANE OSIGURANJA:

ŽIVOT, POŽAR, PROVALNA KRADJA, AUTO, NESRE-
TNI SLUČAJEVI, OSIGURANJE MIRAZA I RENTE.

NOVO UVEDENO ŠTEDNO OSIGURANJE BEZ LIJEČNIČKOG PREGLEDA

Za dva dinara dnevno isplaćujemo	Din 17.500.-
„ tri „ „ „	„ 26.250.-
„ četiri „ „ „	„ 35.000.-

U slučaju smrti uslijed nezgode naročite pogodnosti.

Tražite ponude s naročitim povlasticama.

Vrsnim zastupnicima pruža se dobra zarada.

Sve upute daje najpripravnije:

„FENIKS“

DRUŠTVO ZA OSIGURANJE ŽIVOTA, FILIJALNA DIREKCIJA
ZAGREB, JURIŠIĆEVA UL. 19.

S. SPITZERA NASLJ.

TRANSPORTNO I OTPREMNIČKO D. D.

ZAGREB, ILICA 16 I. KAT

TELEFON BROJ 55-39

OBAVLJA SVE VRSTI TRANSPORTA

..... KAO I PRESELENJA

U VLASTITIM POKUĆTVENIM KOLIMA

JUGOSLAVENSKI LLOYD A. D.

SPLIT

BRZA PRUGA IZ JADRANA ZA GRČKU, PALESTINU I EGIPAT
svakih 14 dana, parobrodom »PRINCESA OLGA«

KRUŽNA TURISTIČKA PUTOVANJA po Sredozemnom Moru
parobrodom »KRALJICA MARIJA«

TRGOVAČKA PRUGA IZ JADRANA ZA JUŽNU AMERIKU
jedanput mjesečno

TERETNI SAOBRAĆAJ U SLOBODNOJ PLOVIDBI
vrši 18 transoceanskih parobroda

CENTRALA DRUŠTVA: ZAGREB, GUNDULIĆEVA ULICA 3

Čenjenim prijateljem in naroč-
nikom želim blagoslovljen Božić
in srečno Novo leto. Zahvalju-
jem se za dosedanje naklonje-
nost in se priporočam za naprej.

A. KOSTA, Pražakova 3. Ljubljana.

VOJAŠKE GROBOVE IZKOPAVAJO

Divača, decembra 1935. (Agiš). — V
Divači je iz vojnih časov v majhni dolini-
ci zgrajeno posebno vojaško pokopališče,
v katerem so bili pokopani zlasti letalci.
Med vojno je bilo namreč v bližini pod
Vremščico zgrajeno prvič veliko vojaško
letalnišče k. so ga tudi sedaj Italijani pre-
uredili in povečali. Poleg teh pa je bilo
na pokopališču pokopanih tudi precej žr-
tev iz konca svetovne vojne, ko so se vra-
čale čete domov in od katerih je marsika-
teri našel smrt na železnici. Kakor pravi-
jo so ostanke teh vojakov prepreljali na
velika pokopališča v Sredpolje (Redipu-
glia).

Gostilna „OREHEK“

pristna štajerska in dalmatinska vina, go-
riška kuhinja,
Ljubljana, Kolodvorska ul. 26.

(vokal Slomškovo)

Lastnik: MAKS PODGORNİK.

Božićna ponuda

Molimo, kupujte BOŽIĆNI NAKIT još prije velike navale:

Imamo ogroman izbor božićnog nakita od najjeftinijih do najmodernijih uzora-
ka. Evo nekoliko primjera:

1222 Srebrni lan- ci ili bijeli kom. Din 1.50 a štipaljkom, Din 2.-	1225 Vršak za božićno drvo šarani ili bijeli 28 cm Din 5.50	1223 Nakit za božićno drvo, šarene ili bijele kom. Din 2.-	1226 Vršak bi- jeli sa srebren- nim nitima, vel. 25 cm Din 5.50 vel. 29 cm Din 7.50	1227 Zvezde od srebrene niti, kom. Din 5.-	1228 Lanci od srebrene niti, duljina 135 cm D 1.50, srednje deblji Din 2.25, gusti Din 3.50
---	--	--	--	--	--

Odio božićnog nakita, prizemlje kod porculana.

Muštjerije izvan Zagreba,

ukoliko još nemaju, neka odmah za-
traže naš besplatni božićni katalog.

Kastner & Osler
Zagreb.

CHROMOS D.D.

tvornica grafičkih boja, firnisa, mase za

valjke i drvenog namještaja za tiskare.

Specijalni zavod za kompletno

uredjivanje tiskara — knjigovežnica —

litografija — cinkografija i offset-tiskara

ZAGREB, FRANKOPANSKA UL. 12

TVORNICA: Samobor kraj Zagreba

Telefon broj 59—55 i 35—33

Štedionica savske banovine u Zagrebu

OSNOVANA NA TEMELJU UREDBE BANA SAVSKE
BANOVINE OD 4. X. 1930 — BROJ 20267/I. 1930

SREDIŠNJICA ZAGREB

ULICA BARUNA JELAČIĆA BROJ 1
BLAGAJNA ILICA 1a — TELEFON 32-56

ULOŠCI NA ULOŽNIM KNJIŽICAMA Din 30,000.000.—

ULOŠCI NA TEKUĆEM RAČUNU Din 42,000.000.—

PRIMA ULOŠKE NA ULOŽNICE I TEKUĆE RAČUNE

POSEBNA GRANA POSLOVANJA: REDOVITA
VEZANA ŠTEDNJA NA 5 I VIŠE GODINA UZ
NAJPOVOLJNIJE UVJETE I KAMATNJAK OD 6%

PODJELJUJE VJERESIJE OPĆINAMA, GRADOVIMA,
ZEMLJIŠNIM ZAJEDNICAMA, IMOVNIM OPĆINAMA,
ZATIM HRVATSKIM SELJAČKIM, SRPSKIM
ZEMLJORADNIČKIM ZADRUGAMA I T. D.

SAVSKA BANOVINA PREUZIMA ČITAVOM SVOJOM
IMOVINOM I PRIHODIMA NEOGRANIČENO I NE-
OPOZIVO JAMSTVO ZA SVE OBVEZE ŠTEDIONICE
SAVSKE BANOVINE U ZAGREBU A NAPOSE
ZA ULOŠKE I NJIHOVO UKAMAĆENJE

FILIPA DEUTSCHA SINOVI
ZAGREB, Vrhovčeva ul. 1

PRODAJE

GORIVO DRVO SVIJU VRSTA

TELEFON 30-47

POZOR

OBRTNICI, TRGOVCI I PRIVATNICI!

KATALOGE, POSLOVNE
KARTE I CJENIKE
LISTOVNE PAPIRE,
KUVERTE, OBJAVE,
POSJETNICE I SVE
OSTALE TISKANICE ZA
TRGOV. I PRIVATNU
UPORABU IZRADIT ĆE
VAM NAJJEFTINIJE
BRZO I SOLIDNO

JUGOSLOVENSKA ŠTAMPA D. D.
ZAGREB

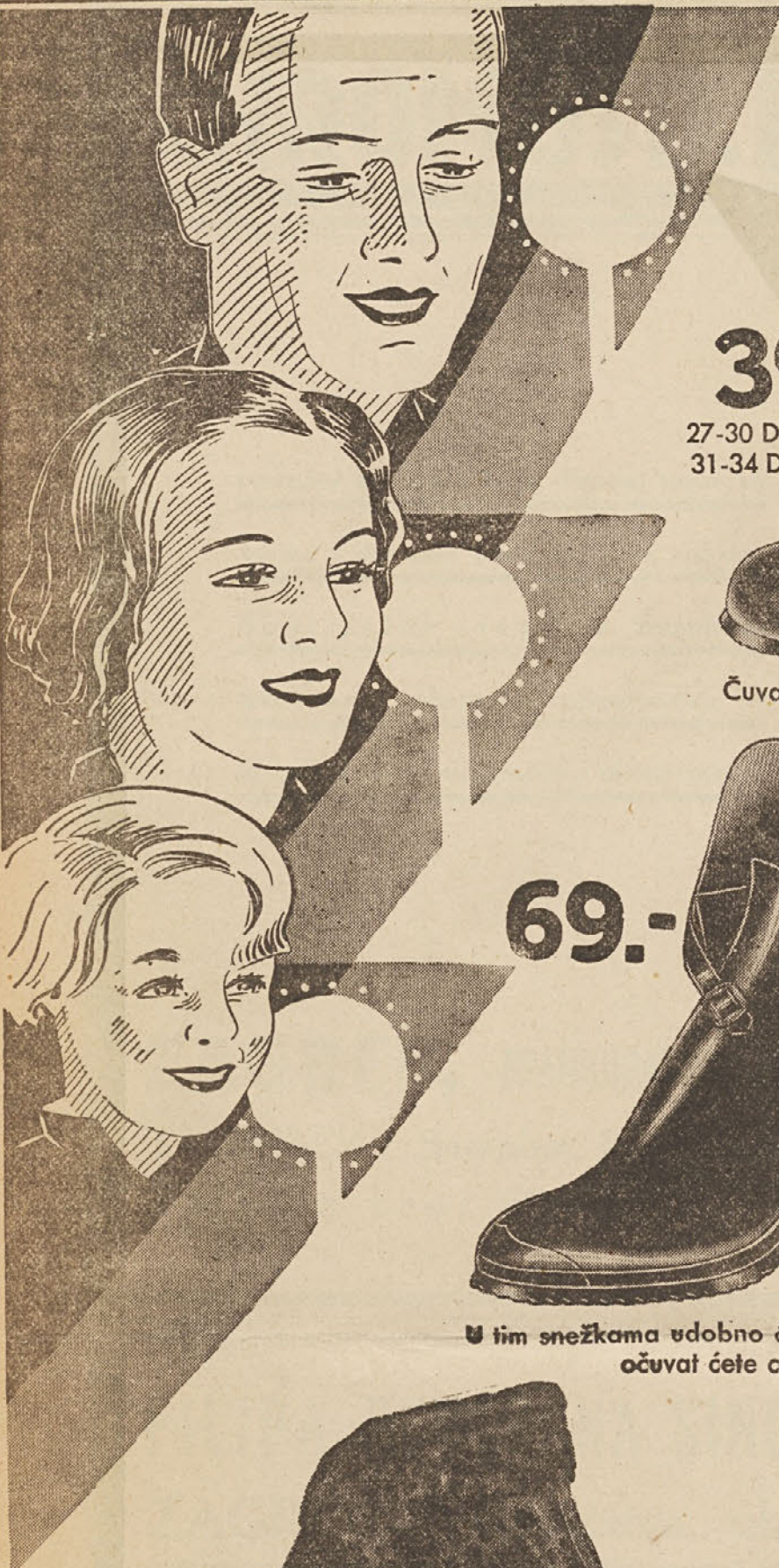
Masarykova ulica 28a

Telefon 6646, 6647 i 6648

Ovaj besj „Istre” je štampan na rotacionom papiru
Tt. Karl Eunder-Mölbling (Austrija)

Božić 1935

39.-

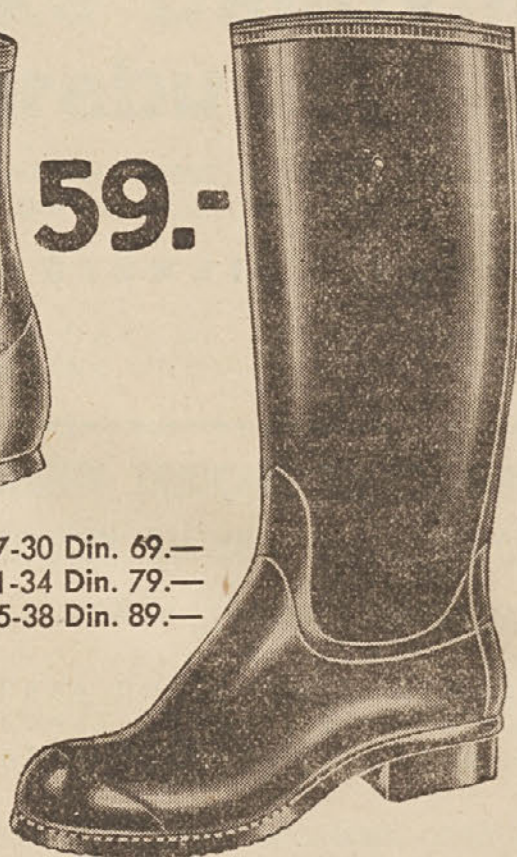
27-30 Din. 45.—
31-34 Din. 49.—

Čuvaju zdravlje Vaše djece.

59.-

27-30 Din. 69.—
31-34 Din. 79.—
35-38 Din. 89.—

Vašu decu čuvaju od prehlade.
Za nepromočivost jamčimo.

69.-

U tim snežkama udobno ćete se osećati,
očuvati ćete cipele i zdravlje.

69.-

Praktične su i tople, idealne za zimske dane.

79.-

Jako elegantne lagane i praktične.

89.-

Najidealnija obuća za hladne zimske dane.

VELIKI IZBOR ČARAPA:
Dječje à Din. 5.-, 7.-, 9.-
Ženske à Din. 9.-, 19.-, 29.-
Muške à Din. 5.-, 7.-, 10.-, 15.-
Za svaki kod nas kupljeni par
čarapa jamčimo.

89.-

Ukusno su izradjene, tople
i praktične.

149.-

„Diplomatke“ cipele u kojima imadete uvijek tople noge.

Rata